

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞI: DENİZLİ
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYANIN ADI SOYADI

BURCU AKYÜREK

DANIŞMANIN ÜNVANI ADI SOYADI

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TERZİOĞLU

EKİM / 2018

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞI: DENİZLİ
ÖRNEĞİ

HAZIRLAYANIN ADI SOYADI
BURCU AKYÜREK

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans

Tezin/Projenin Enstitüye Verildiği Tarih: 05/10/2018

Tezin/Projenin Sözlü Savunma Tarihi: 21/09/2018

Tez/Proje Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TERZİOĞLU

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Cem DİŞBUDAK

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi M. Özgür YANARDAĞ

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

EKİM, 2018

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 29/08/2018 tarih ve 852/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi Burcu AKYÜREK'in "Tekstil Sektöründe İthal Girdi Bağımlılığı: Denizli Örneği" adlı tezini incelemiş ve aday 21/09/2018 tarihinde saat 13:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TERZIOĞLU

Üye
Prof. Dr. Cem DIŞBUDAK

Üye
Dr. Öğr. Üyesi M. Özgür YANARDAĞ

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Tekstil Sektöründe İthal Girdi Bağımlılığı: Denizli Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/10/2018

Burcu AKYÜREK

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : AKYÜREK

Adı : BURCU

Referans No:10215299

TEZİN ADI

Türkçe : Tekstil Sektöründe İthal Girdi Bağımlılığı: Denizli Örneği

Y. Dil : Imported Input Dependency In Textile Sector: Denizli Case

TEZİN TÜRÜ:

Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü :Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :21.09.2018

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı :TERZİOĞLU, MUSTAFA

Ünvanı :DOKTORA ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI:92

TEZİN KONUSU:

Tekstil Sektöründe İthal Girdi Bağımlılığı: Denizli Örneği

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. İthal Girdi Bağımlılığı,
2. Dış Ticaret Açığı
3. Tekstil Sektörü
4. Denizli.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Import input dependency
2. the foreign trade deficit,
3. textile sector,
4. Denizli.

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 05./10./2015

ÖZET

Türkiye’de dış ticaret dengesi Cumhuriyetin ilanından itibaren 1930-1946 (1938 yılı hariç) dönemi dışında sürekli açık vermiştir. Türkiye ekonomisi açısından kronikleşen sorunlar arasına giren dış açığın iyileştirilebilmesi için ihracatın ve ithalatın artış hızının dengeli olması gerekmektedir. Bu nedenle ihracatın artırılması kadar ithalatın kontrol altına alınması büyük önem taşımaktadır. 2017 yılı için ithalatın mal gruplarına (ara, yatırım ve tüketim) göre dağılımına bakıldığında yaklaşık %85’inin ara ve yatırım mallarından oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle üretimde kullanılan girdilerde ithalat payını ve bunun nedenleri belirlemek ithal girdi kullanımını azaltıcı politikaların üretilebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada imalat sanayi alt sektörlerinden tekstil ve hazır giyim sektöründe ithal girdi bağımlılığının düzeyi ve ithal girdi kullanım nedenleri alan araştırması yöntemiyle Denizli özelinde incelenmektedir.

Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe faaliyette bulunan firmalardan 86’sından anket ve derinlemesine görüşme teknikleri kullanılarak veri toplanmıştır. Üretimde kullanılan girdiler hammadde (pamuk, elyaf vb.), ara malı (boyar madde, ağartıcılar vb.) ve yatırım malı (makine ve teçhizat) olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Elde edilen verilere göre hammadde grubunda ithal girdi kullanımı pamukta %70, elyafta %53, iplikte %79 ve kumaşta %20 olarak hesaplanmıştır. Ara malı türünde ithal girdi kullanım payı % 4,1 ile oldukça düşük bulunmuştur. Makine ve teçhizat grubunun neredeyse tamamının ithal olduğu tespit edilmiştir. İplik üretim makinelerinin %96,4’ü, kumaş üretim makinelerinin %96’sı, ön terbiye makinelerinin %95’i, boyama makinelerinin %93,4’ü, hazır giyim makinelerinin %90’ı ithaldir. Bu bilgiler ışığında Denizli tekstil sektöründe hammadde ve yatırım malları gruplarında ithal girdi kullanımının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Firmaları ithal girdi kullanmaya yönelten ana nedenler hammadde grubu için maliyet baskısı bir diğer ifadeyle ithal olanların daha ucuz olması iken yatırım malı grubunda ise ithal olanın daha kaliteli olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İthal girdi bağımlılığı, dış ticaret açığı, tekstil sektörü, Denizli.

ABSTRACT

Foreign trade balance in Turkey has had deficit since the foundation of republic (excluding 1930-1946 period (except the year of 1938)). In order to eliminate the external deficit which is one of the chronic problems in terms of Turkish economy, the rate of increase in exports and imports needs to be balanced. For this reason, it is important to control imports as well as increasing exports. Considering distribution of imports according to the groups of goods (intermediate, investment and consumption) for 2017, it is seen that 85% of the imports consist of intermediate and investment goods. Therefore, determining the share of imported inputs used in production and its reasons is of great importance in terms of producing policies that reduce the use of imported inputs. For this reason, this study examines the reasons of imported input and imported input dependency levels by using field research technique in Denizli textile and apparel sectors as sub-sectors of manufacturing industry.

Out of companies operating in Denizli textile and apparel sector, data were collected from 86 companies using questionnaires and in-depth interviewing techniques. The inputs used in production are divided into three groups: raw material (cotton, fiber etc.), intermediate goods (dye, bleach etc.) and investment goods (machinery and equipment). According to the data obtained from the raw material group, imported input usage was calculated as 70% in cotton, 53% in fiber, 79% in yarn and 20% in fabric. Imports of intermediate goods were found to be quite low by 4.1%. It was determined that almost all of the machinery and equipment groups were imported. 96,4% of yarn production machines, 96% of fabric production machines, 95% of pre-finishing machines, 93.4% of dyeing machines, 90% of ready-to-wear machines are imported. In light of this information, it can be said that the use of imported inputs in raw materials and investment goods groups in Denizli textile sector is quite high. The main reasons for the companies to use imported inputs are the cost pressure for the raw material group, which means that the imported ones are cheaper while in the investment goods group, the imported ones are of better quality.

ÖNSÖZ

Tez yazım sürecinin her aşamasında beni yönlendiren, yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TERZİOĞLU'na teşekkür ederim. Ayrıca, bu tezin alan araştırması Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından Araştırma Projesi kapsamında 17/117 proje numarası ile desteklendiğinden ötürü Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Birimi'ne de teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, bu süreçte her zaman yanımda olan sevgili aileme de teşekkür ederim.

Burcu AKYÜREK

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
TABLolar LİSTESİ.....	V
ŞEKİLLER.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DIŞ TİCARET TEORİLERİ

1.1 Merkantilizm	3
1.2 Klasik Dış Ticaret Teorileri	4
1.3 Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri	4
1.4 Yeni Dış Ticaret Teorileri	5
1.4.1 Nitelikli İşgücü Teorisi.....	6
1.4.2 Teknoloji Açığı Teorisi	6
1.4.3 Ürün Dönemler Teorisi	7
1.4.4 Ölçek Ekonomi Teorisi	8
1.4.5 Monopolcü Rekabet Teorisi	8
1.4.6 Uluslararası Ticaretin Yeni Teorisi	9

İKİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME KAVRAMI VE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

2.1 Sanayileşmenin Tarihçesi.....	10
2.1.1 Birinci Sanayi Devrimi.....	10
2.1.2 İkinci Sanayi Devrimi	11
2.1.3 Üçüncü Sanayi Devrimi	12
2.1.4 Dördüncü Sanayi Devrimi.....	12
2.2 Sanayileşme Stratejileri.....	13
2.2.1 İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi	13

2.2.1.1 İthal İkameci Sanayileşme Sürecinin Aşamaları	14
2.2.1.2 İthal İkamesinin Araçları	14
2.2.2 İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi	15
2.2.2.1 İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Araçları	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL DEĞİŞKENLER BAKIMINDAN İMALAT SANAYİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

3.1 İmalat Sanayinin Milli Gelir İçindeki Payı ve Büyüme Hızı.....	19
3.2 İmalat Sanayinin Üretim ve İstihdam Yapısı	21
3.3 İmalat Sanayinde Katma Değer ve Sabit Sermaye Yatırımları.....	25

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VE İMALAT SANAYİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İTHALATIN YAPISI

4.1. Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi	27
4.2 Türkiye'de İthalatın Yapısı	30
4.3 İmalat Sanayi Dış Ticareti.....	33
4.4 İmalat Sanayi İthalatının Genel Yapısı	36

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE İTHAL GİRDİ KULLANIMI: DENİZLİ TEKSTİL VE HAZIR GİYİM SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

5.1. Türkiye İmalat Sanayinde İthal Girdi Kullanımını Araştıran Çalışmalara Yönelik Literatür Araştırması	41
5.2 Denizli Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthal Girdi Kullanımının Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması	45
5.2.1 Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Yöntemi	45

Araştırmanın Amacı.....	45
Araştırmanın Önemi	45
Araştırmanın Kapsamı	46
Araştırmanın Yöntemi	47
5.2.2 Verilerinin Analizi ve Elde Edilen Bulgular	47
5.2.2.1 Firmalara ilişkin bilgiler	48
5.2.2.2 Firmaların istihdam yapısına ilişkin bilgiler.....	49
5.2.2.3 Firmaların ihracat performansına ilişkin bilgiler	50
5.2.2.4 Firmaların Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine ilişkin bilgiler.....	54
5.2.2.5 Firmaların üretim ve yatırım faaliyetlerine ilişkin bilgiler	57
5.2.2.6 Firmaların üretimde kullandıkları girdilerde ithal kullanım payları ve ithal kullanım nedenlerine ilişkin bilgiler	59
5.2.2.6.1 Firmaların üretimde kullandıkları hammaddelerin menşesine göre ithal girdi kullanımı.....	59
5.2.2.6.2 Firmaların üretimde kullandıkları ara malların menşesine göre ithal girdi kullanımı.....	66
5.2.2.6.3 Firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizatın menşesine göre ithal girdi kullanımı.....	68
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	79

TABLÖLAR

Tablo 3.1 İmalat Sanayinin Milli Gelir İçindeki Payının Yıllar İçindeki Gelişimi ...	20
Tablo 3.2 İmalat Sanayide Üretim ve İstihdam Payı (2010 bazlı).....	22
Tablo 4.1 Türkiye’de Dış Ticaret Verilerinin Gelişimi 1923-1980 (Bin \$).....	28
Tablo 4.2 Türkiye’de Dış Ticaret Verilerinin Gelişimi (1980 Sonrası).....	29
Tablo 4.3 Türkiye’nin En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$)	30
Tablo 4.4 Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat, Toplam İçindeki Payı (%)	32
Tablo 4.5 Türkiye’de İthalatın Sektörel Yapısı (ISIC Rev3 Sınıflandırması) (Milyon \$)	33
Tablo 4.6 İmalat Sanayisinde Dış Ticaret (1980 Sonrası)	35
Tablo 4.7 Türkiye’de İmalat Sanayisi İthalatın Sektörel Yapısı (Milyar \$)	37
Tablo 4.8 Türkiye’de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımının Yıllar İçindeki Gelişimi (Milyon \$)	39
Tablo 4.9 Türkiye’de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımının Yıllar İçindeki Gelişimi (1980 sonrası).....	40
Tablo 5.1 Görüşme Yapılan Firmalara Ait Genel Bilgiler.....	48
Tablo 5.2 Görüşme Yapılan Firmalara Ait İstihdam Bilgiler	49
Tablo 5.3 Görüşme Yapılan Firmaların İhracat Performansını Etkileyen Faktörler .	54
Tablo 5.4 Görüşme Yapılan Firmaların Ar-Ge ve Yenilik Faaliyetleri.....	55
Tablo 5.5 Görüşmeye Katılan Firmaların Katlandığı Maliyetler.....	58
Tablo 5.6 Görüşmeye Katılan Firmaların Hammadde İthal Etme Nedenleri	60
Tablo 5.7 Görüşmeye Katılan Firmaların Hammadde Türünde İthal Kullanım Payı	60
Tablo 5.8 Görüşmeye Katılan Firmaların Pamuk İthal Etme Nedenleri.....	62
Tablo 5.9 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik İthal Etme Nedenleri	64
Tablo 5.10 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş İthal Etme Nedenleri	65
Tablo 5.11 Görüşmeye Katılan Firmaların Ara Malı Türünde İthal Kullanım Payı..	67
Tablo 5.12 Görüşmeye Katılan Firmaların Makine ve Teçhizat İthal Etme Nedenleri	69
Tablo 5.13 Görüşmeye Katılan Firmaların Makine ve Teçhizat Türünde İthal Kullanım Payı	69
Tablo 5.14 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik Üretim Makinesi İthal Etme Nedenleri.....	71

Tablo 5.15 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş Üretim Makinesi İthal Etme Nedenleri.....	72
---	----

ŞEKİLLER

Şekil 3.1 İmalat Sanayinin Büyüme Hızının Yıllar İçindeki Gelişimi.....	21
Şekil 3.2 İmalat Sanayi Üretim Değerinin Alt Faaliyetlere Göre Dağılımı (2015) ...	23
Şekil 3.3 İmalat Sanayi İstihdamın Alt Sektörlere Göre Dağılımı (2015).....	24
Şekil 3.4 İmalat Sanayi Katma Değerinin Gelişimi (2015)	25
Şekil 3.5 İmalat Sanayi Sabit Sermaye Gelişimi (Milyon \$).....	26
Şekil 5.1 Görüşme Yapılan Firmaların İhracat Performansı.....	51
Şekil 5.2 Görüşme Yapılan Firmaların Pazarları	52
Şekil 5.3 Görüşme Yapılan Firmaların Atıl Kapasite Kullanmalarının Nedeni	57
Şekil 5.4 Görüşmeye Katılan Firmaların Pamuk İthal Ettiği Ülkeler	61
Şekil 5.5 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik İthal Ettiği Ülkeler.....	63
Şekil 5.6 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş İthal Ettiği Ülkeler.....	65
Şekil 5.7 Görüşmeye Katılan Firmaların Ara Malı İthal Ettiği Ülkeler.....	66
Şekil 5.8 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik Üretim Makinesi İthal Ettiği Ülkeler	70
Şekil 5.9 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş Üretim Makinesi İthal Ettiği Ülkeler	72
Şekil 5.9 Görüşmeye Katılan Firmaların Hazır Giyim Üretim Makinesi İthal Edilen Ülkeler.....	74

GİRİŞ

Dünyada 1980 yılından itibaren korumacı politikalar terkedilerek dışa dönük sanayileşme süreci başlamıştır. Bu süreçte ülke ekonomilerinin uyguladığı ithalatta gümrük vergisi gibi korumacı politikalar zaman içerisinde azaltılarak ülkeler arasındaki ticaret engelleri kaldırılmıştır. Bu yeni süreç uluslararası rekabet açısından gelişmekte olan ülkelerin veya bir başka deyişle sanayileşmekte olan ülkelerin aleyhine olmuştur. Bu ülkelerde sanayileşme tamamlanamadığı için sanayileşmiş ülkelerle fiyat rekabeti yapmak tam anlamıyla mümkün olamamaktadır.

Gelişmiş ülkeler genel olarak fiyat rekabeti açısından avantajlı oldukları için bu süreçte gelişmekte olan ülkelere göre ihracatlarını daha fazla artırmışlardır. Gelişmekte olan ülkelere de gelişmiş ülkelere göre ithalat daha fazla artmıştır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler bu süreçte genellikle dış ticaret açığı veren ülke konumunda olmuşlardır.

Gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye’de de benzer gelişmeler yaşanmıştır. 1980 yılında imalat sanayinde gelişme düzeyi henüz yeterince sağlanamamışken dışa açık sanayileşme stratejisinin uygulamaya konulması fiyat rekabeti yoluyla Türkiye’nin dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve Türkiye sürekli artan bir dış ticaret açığı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. İhracatta artış istenen hızlanmayı yakalayamazken ithalat hızla artmıştır. İthal malların dağılımına bakıldığında 2017 yılı itibariyle büyükten küçüğe sıralama ara malı (% 73), yatırım malı (% 14) ve tüketim malı (% 12) şeklindedir. Ara ve yatırım malı ithalatı dış ticaret açığının ana nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Uluslararası literatürde ithal girdi kullanım düzeyinin belirlenmesine yönelik çalışmalar genellikle ulusal veya bölgesel (şehir-bölge) girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak yapılmaktadır. Türkiye’de bölgesel girdi-çıkıtı tablolarının olmamasının yanı sıra ulusal girdi-çıkıtı tablolarının da sürekli ve güncel olmaması (1968, 1973, 1979, 1985, 1990, 1996, 1998, 2002 ve 2012) bu alanda yapılacak çalışmaların önündeki engellerden biridir.

İthal girdi bağımlılığının düzeyinin tespit edilmesi kadar nedenlerinin belirlenmesi de önemlidir. Bunun için de alan araştırması yapılmalıdır. Ayrıca her bir alt sektörün üretim yapısının farklı olması ithal girdi kullanım düzeyinin ve nedenlerinin sektöre

göre değişken olmasına neden olmaktadır. Bu durum girdi-çıktı tablolarındaki eksiklikle birlikte değerlendirildiğinde, hem ithal girdi düzeylerinin alt sektörler düzeyinde tespit edilebilmesi hem de ithal girdi kullanımının ortak ve sektörlere özgü nedenlerinin ortaya konulabilmesi için alan araştırması yapılması en iyi alternatif olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Denizli tekstil sektöründe ithal girdi kullanımının alanlarını, düzeyini ve nedenlerini alan araştırması yöntemiyle ortaya koymak ve ilgili sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmektir. Bunu yaparken öncelikle dış ticaret politikaları ardından sanayileşme ve sanayileşme politikaları anlatılmakta, sonra imalat sanayi ve ithalatın mevcut durumu ile ilgili veriler paylaşılmaktadır. Ardından alan araştırmasının bulguları paylaşılmakta ve son olarak da genel değerlendirme ve politika önerilerine yer verilerek çalışma sonlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Adam Smith'in 1776'da yayımlanan "Ulusların Zenginliği" eseriyle ilk kez uluslararası ticaret bilimsel olarak açıklanmaktadır. Ancak bu süre içerisinde Uluslararası İktisat bilimi de yaşanan çağa uyum göstererek gerek teori gerekse politika alanında oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir (Seyidoğlu, 2013: 4-5).

1.1 Merkantilizm

Merkantilizm 1500–1800 yılları arasında Avrupa'da hâkim olan iktisadi düşüncelerin bütünüdür (Töre, 1996: 624). Merkantilistler, bir ülkenin zenginliğini değerli madenlerle ölçüleceğini açıklamışlardır (Eskicioğlu, 1995: 26, Gern, 1993, Tezel, 1997: 63, Torun, 2003: 145). Bu yüzden dünya servet stokunun sabit olduğundan (Tezel, 1997: 63), bunun için daha fazla kıymetli maden biriktirmeye yönelik politikalar uygulanmasını ve bu politikaların korumacı ve müdahaleci devlet tarafından uygulaması gerektiğini vurgulamışlardır (Bilgili, 2011:19)

Merkantilistlere göre ihracatın ithalattan fazla olması durumunda dış ticaret fazlası söz konusu olacaktır. Dış piyasalarda rakiplere üstünlük sağlanması ve ithalata bağımlılığın olmaması için hammadde ihracatı yasaklanması, mamul madde ihracatı da özendirilmesi ve lüks mal ithalatının sınırlı olması savunulmaktadır (Aydemir, Güneş, 2006: 145, Eren, 2011: 51). Böyle bir politika için öncelikle, ham madde diğer ülkelerden ucuza alınacak ve işlendikten sonra aynı pazarlara yüksek fiyatlarla satılması gerektiğini vurgulamışlardır. Sömürgeler ucuz ham maddenin kaynağıdır. Bu itibarla sömürgeler, yalnız anavatanla ticaret yapmalı ve mallarını anavatana göndermelidirler (Eskicioğlu, 1995: 26).

Hollanda dışında bütün Avrupa ülkeleri dış ticarete rakiplerine üstünlük sağlamak için, dış ticaretle ilgili kapsamlı düzenlemeler getirdiler. Bu düzenlemelerle ihracatta rekabet edemeyen firmalara vergi iadeleri ve para yardımı gibi avantajlar verilmelidir. Özellikle İngiltere, dokuma sanayisi için bu tür önlemleri alan devletlerin başında gelmektedir (Hunt, 2005: 47-50). Ayrıca Avrupa'nın mamul malları İngiltere'ye girmesi yasaklanmış, İngiliz yününün hammadde olarak ihracatı yasaklanmış, kumaş halinde ihracatı ise özendirilmiştir (Ersoy, 2008: 186)

1.2 Klasik Dış Ticaret Teorileri

Adam Smith'in iş bölümüne dayanarak dış ticarete kurduğu en önemli teori Mutlak Üstünlük Teorisidir. Bu teoriye göre, hangi ürünleri daha ucuza üretiyorsa, o ürünlerin üretiminde ihtisaslaşmalı ve ucuza ürettikleri ürünleri ihraç ederek pahalıya üretebildikleri ürünü dış ülkeden ithal etmelidir (Seyidoğlu, 2013: 7, Özgüven, 2005: 93, Erkan, 2012: 197, Salvatore, 1986: 7). Örneğin Türkiye ve Almanya şeklinde iki ülke olsun. Türkiye kumaş üretiminde mutlak olarak üstün olup, Almanya makine üretiminde mutlak olarak üstün olsun. Bu durumda Türkiye kumaş üretiminde ihtisaslaşıp, makineyi Almanya'dan satın alırsa veya Almanya makine üretiminde uzmanlaşıp, kumaşı Türkiye'den satın alırsa bu ticaretten her iki ülke ve dünya refahı olumlu etkilenecektir. Eğer bir ülke her iki malda da mutlak üstünse uluslararası ticaret gerçekleşmez (Bilgili,2011:63).

Ricardo Uluslararası ticaretin Adam Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi'ne ilişkin analizleri geliştirerek Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ni ortaya atmıştır. (Seyidoğlu, 2013: 8). Bu teoride ülkeler arasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durmuştur (Bayraktutan, 2003: 177). Karşılaştırmalı üstünlük teorisiyle, bir ülkenin her iki malın üretiminde de avantajlı ise iki malı daha ucuza üretiyorsa nispi olarak en ucuza ürettiğinde ihtisaslaşacak, karşılıklı yarara dayanarak diğer malı da daha ucuz ürettiği halde ithal edecektir. (Özgüven, 2005:110). Bu biçimde uzmanlaşmanın ülkelerin gelişip zenginleşmesine ortam hazırlayacak ve dış ticareti ve büyümeyi olumlu etkileyeceğini ileri sürmüştür (Yüksel, Sarıdoğan, 2006: 200). Dış ticaret verileri incelendiğinde ticaretin büyük bir kısmı sanayileşmiş ülkeler arasında yapıldığı görülmektedir (Bağcı, 2013: 13).

1.3 Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri

Hechscher ve Ohlin, uluslararası ticaret ilişkisini açıklamak üzere Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisinden yararlanarak yeni bir teori geliştirmişler ve bu teori Hechscher-Ohlin Teorisi ya da Faktör Donatım Teorisi olarak bilinmektedir (Yüksel, Sarıdoğan, 2006: 200). Bu teori beş varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan birinci varsayımı iki ülkeli modelde faktör donanımı bakımından birinin emeği, diğerinin sermayesi zengin olması. İkinci varsayımı ticarete konu olan malların faktör yoğunluğu (emek yoğunluğu, sermaye yoğunluğu) ve/veya göreceli faktör oranları farklı olması. Ayrıca üretimde ölçeğe göre sabit verim koşulu söz

konusudur. Üçüncü varsayımı ülkelerdeki üretim faktörü arzı sabit ve tam istihdam koşulu söz konusudur. Dördüncü varsayımı ülkelerdeki mal ve faktör piyasasında tam rekabet piyasasının şartları olması. Son varsayımı da ülkelerdeki talep koşulları birbirinin benzemesi ve üretim faktörleri ülke içinde hareketli, ülkeler arasında hareketsiz olarak kabul edilmektedir (Eski, 2007: 331).

Bu teoriye göre farklı ülkelerde görelî fiyatlar, o ülkenin faktörlerinin kıtlık ve bolluk derecesi değiştirir. Belli bir faktöre bol miktarda sahip olan ülke bol olan faktörün fiyatının düşüklüğü, üretilen malın fiyatını da etkileyecektir. Görelî olarak bol faktörü kullanarak üretim yapan ülke, aynı faktörün kıt olduğu ülkeye göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malı ihraç etmesi durumunda daha fazla gelir elde edecektir (Ersoy,2011:654, Aslan ve Terzi, 2006, 2). Bu teori faktör yoğunluğun tersine dönmesi gibi bir durum dışında geçerliliğini korumaktadır Ayrıca bu teoriyle ülkeler arasındaki faktör fiyatlarındaki farklılıkların da serbest ticaret ile yok edileceğini öngörmektedir. (Öztürk, 2003: 112).

Bu teoriye test etmek için W. Leontief ABD ekonomisini 1947 yılında geliştirdiği input-output yöntemiyle tahlil etmiştir. ABD ekonomisinin 1947 yılına ait dış ticaret verileri ile birer milyon dolarlık ihraç ve ithal-ikamesi ürünlerini içeren temsili mal sepetleri oluşturmuş ve analiz etmiştir. Analiz sonucunda ABD'nin, teorinin öngördüğünün aksine, sermaye-yoğun malları ithal, emek-yoğun malları ihraç ettiği sonucuna ulaşmıştır (Bayraktutan,2003:180).

1.4 Yeni Dış Ticaret Teorileri

Faktör Donatımı teorisinin uluslararası ticareti endüstriler arası ticaret açıklamaktadır. Ancak, bu teori benzer faktör donatımlarına sahip olan gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki endüstri-içi ticareti açıklamada yetersiz kaldığı için ve Leontief çelişkinin Faktör Donatım Teorisinin üzerinde oluşturduğu tartışmalar 1960'lardan sonra yeni dış ticaret teorileri ortaya atılmıştır (Vatansever Deviren, 2004). Bu teoriler ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomilerini bir arada değerlendirerek, uluslararası dış ticaretin açıklanmasına katkıda bulunmaktadır (Karluk, 2002: 91-93).

1.4.1 Nitelikli İşgücü Teorisi

Keesing ve Kenen tarafından geliştirilen ve bu teori gelişmiş sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaretin büyük bir kısmını nitelikli işgücü farklılıklarıyla açıklamaktadır (Yüksel, Sarıdoğan, 2006: 201). Bu teoriye göre, nitelikli işgücü bakımından zengin ülkeler, üretiminin büyük çoğunluğunu nitelikli işgücüne sahip olduğu mallarda uzmanlaşmakta, niteliksiz emeğe bol olarak sahip bulunan ülkeler ise, yoğun biçimde niteliksiz emeği içeren malların üretiminde uzmanlaşmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 62). Nitelikli iş gücü yoğun mallar, aynı zamanda sermaye yoğun olduğundan, bu teori “Neo-faktör donatımı” biçiminde de adlandırılmaktadır (Bayraktutan, 2003: 180).

Bu teoriye göre nitelikli emeği kıt ve toprağı bol olan az gelişmiş ülkeler ilkel tarım ürünleri üretirken, nitelikli emeğe sahip gelişmiş ülkeler sanayi malları üretmektedirler. Örnek bir çalışma, J. Mutti ve P. Morici tarafından 1983 yılında yaptığı çalışmada 1980 yılında ülkelerin nitelikli emek arzının önemli bölümüne ABD (%27,7) sanayi malların üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Seyiddoğlu, 2007: 82).

1.4.2 Teknoloji Açığı Teorisi

1961 yılında Posner tarafından ortaya atılan Teknoloji açığı teorisidir. Bu teoriye göre, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaret, dış ticarete katılan ülkelerin yenilikçi firmaları tarafından yeni bir mal ve/veya süreç yeniliğine (teknoloji) dayalı olarak yapılmaktadır. (Seyidoğlu, 2013: 62, Arıç, 2003: 86). Yeni bir mal ve/veya süreç yeniliğin (teknoloji) geliştiren ülkelerin yenilikçi firmalar, ilk durumda yeni bir malın veya süreç yeniliğin (teknoloji) ihracatçısı olacağını, zamanla bu yeni bir mal veya süreç yeniliği (teknoloji) geliştirmekte olan ülkelere yayılacak ve geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu ucuz işgücü, doğal kaynaklar gibi üretim faktörleriyle kolay yayılabilen yeni bir mal ve/veya süreç yeniliğiyle birleşerek diğer ülkelere göre maliyet/ rekabet üstünlüğü elde etmiş olacaktır. Geliştirmekte olan ülkeler maliyet/ rekabet üstünlüğü erişmesiyle yeni bir mal ve/veya süreç yeniliğini geliştiren ülkeler ithalatçı konumuna düşeceğini ileri sürmüştür (Bayraktutan, 2003: 180). Örneğin, 1900’lü yıllarda tekstil sektörünün lideri olan İngiltere bugün tekstil ithalatçısı konumuna gelmiştir. Çünkü tekstil sektörü sürekli yenilik ve icatların yapılabileceği bir sektör olmadığı için üretim bilgisi kolay yayılabilen sektördür (Dura, 2002: 1-16).

1.4.3 Ürün Dönemler Teorisi

Yeni dış ticaret teorilerinden teknoloji açığı teorisini geliştirerek 1966'da Raymond Vernon tarafından ortaya atılan ürün dönemleri teorisidir. (Seyidoğlu, 2013: 64). Bu teoriye göre, gelişmiş ülkelerin (icatçı ülkeler) gerçekleştirmiş oldukları yeni bir mal ve/veya süreç yeniliğın, taklitçi ülkelere kaymasıdır. Bu teori bir yandan yeniliklerin kesintisiz olarak ortaya çıkmasını açıklamakta, diğer yandan da uluslararası ticaretin nedenini, nitelikli işgücü ve araştırma-geliştirme harcamaları tarafından geliştirilen teknolojiye dayandırmaktadır (Yüksel, Sarıdoğan, 2006: 64).

Ürün dönemi beş aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşamada gelişmiş ülkelerin yenilikçi firmaları geliştirdikleri ürün öncelikle tüketiciye yakın olması nedeniyle iç piyasaya tanıtılmaktadır. Ayrıca araştırma ve geliştirme maliyetleri ve nitelikli iş gücü çok yüksektir. Bu aşamaya ürünün gelişme aşaması da denilebilir. İkinci aşama da ürün yavaş yavaş olgunlaşmaya başlamıştır. Bu aşamada iç piyasaya tanıtılan ürünlerin yurt içi ve yurtdışına satışı (ihracat) hız kazanmaktadır. Böylece ürünün tüketimi ve üretimi de artmasıyla ürün kitlesel üretime hazır hale gelmiştir. Bu aşamada ürünün ve üretimin teknik özellikleri yaygınlık kazanmış ve birçok firma tarafından satışı yapılmaktadır. Üçüncü aşama da ürün teknolojisi yaygınlaşmış ve standartlaşmış ve yenilikçi firmalar içteki firmalara ve diğer ülkelerdeki firmalara lisans vermeye başlamıştır. Dördüncü aşamada lisansı verdiği firmalar (genellikle diğer ülkelerdeki firmalar) standartlaşmış üretim maliyetini düşürerek ihracat piyasalarını ele geçirir ve yenilikçi firmaların ihracat hızı azalır. Beşinci aşamada ise yenilikçi ülkeler iç tüketimi karşılamak için ürünü ithal etmektedir. Teknolojik yenilik tüm dünyaya yayılmıştır. Yenilikçi ülkelerin iç piyasasında ürün tamamen devre dışı kaldığında ürün dönemleri gerçekleşmiş olur (Seyidoğlu, 2007:84-85). Örnek olarak İngiltere'de XVIII. Asırda ortaya çıkan sanayi devrimi bu ülkeye tekstil alanında büyük üstünlükler sağlamıştı. Yeni teknikler yayıldıkça üretim ABD'ye kaydı, sonra da özellikle Güney Doğu Asya'daki düz emek zengini az gelişmiş ülkelere yöneldi. Bu ülkeler standart teknolojiyi kullanarak tekstili çok daha ucuza mal ettiler. Tekstil endüstrisinin göçü bugün de sürüyor. Hong Kong ve Singapur gibi yerleşik tekstil merkezlerinde ücretler yükselince, üreticiler Malezya, Filipinler ve Çin gibi Asya'nın yeni merkezlerine kaymaya başladılar (Seyidoğlu, 2013: 64).

1.4.4 Ölçek Ekonomi Teorisi

Yeni dış ticaret teorilerinden olan bir diğer teori Ohlin, Grubel ve Lloyd tarafından ortaya atılan ölçek ekonomi teorisidir. Bu teori iki ülke her bir yönüyle birbirine benzer olduğunda ölçeğe göre artan getirilere dayalı dış ticareti açıklamaktadır (Vatansever Deviren, 2004). Ölçek ekonomileri dış ticareti teorisinden önce ölçek ekonomi açıklamada yarar vardır. Ölçek Ekonomileri, yüksek başlangıç maliyetleri, fabrika ve makine gibi bazı girdiler sabit kalsa bile, üretim hacmi genişledikçe ortalama birim maliyetlerin düşmesine yol açar. Firma sayısı arttıkça ölçek ekonomisinden yararlanma imkanı azalır; dolayısıyla, endüstri içinde firma sayısı arttıkça birim üretim maliyetleri yükselir (Bayraktutan,2003:183). Bu teoriyle endüstri içi ticaret açısından ölçek ekonomilerinin önemli olduğunu vurgulamıştır (Yücel, Sarıdoğan, 2006: 201).

Ölçek ekonomisi teorisine göre, iç piyasası geniş olan ülkeler, ölçek ekonomisinden faydalanarak (azalan maliyetlerle) üretimde artan getiri elde etmektedir. İç piyasası geniş olan ülkeler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malları ihraç etmekte ve ölçek ekonomilerinde etkili olmayan malları ithal etmektedir. Ters durumda iç piyasası dar olan ülkeler ise, ihracat piyasalarına üretimde bulunarak ölçek ekonomilerinden fayda sağlayabilmektedir. Bu iki durumdaki ülkeler, ölçek ekonomileri yoluyla etkin şekilde üretilen mallarda uzmanlaşmakta ve tüketilen diğer mallar içinde ülkeler birbiriyle ticaret yapmaktadır (Vatansever Deviren, 2004).

1.4.5 Monopolcü Rekabet Teorisi

Eksik rekabet piyasalarında endüstri-içi ticarete gözlenen artışı açıklamak için 1933 yılında Edward H. Chamberlin tarafından geliştirilmiştir (Vatansever Deviren, 2004). Bu teori endüstri içi ticaret mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileriyle açıklanmakta ve faktör donatımları ne derece farklı ise karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı endüstriyel arası ticaret o derece başarılı olmaktadır. (Seyidoğlu, 2007:88). Bu teoriye göre bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu endüstriyel dallarda ihracat yapmaktadır. İhracatçısı olduğu endüstriyel dalların bazı ürünlerini de dışarıdan ithal eder. (Kaymakçı, 2012: 112). Monopolcü rekabet teorisinin klasik örneği otomobil sektörüdür. Dünyadaki çeşitli firmalar araba üretirler ama Amerika'nın ürettiği Chevrolet ile Japonların Toyota'sı, Almanların Mercedes'i, ya

da ülkemizdeki Renault otomobilleri birbirlerinin aynısı değildir (Seyidoğlu, 2013: 66).

1.4.6 Uluslararası Ticaretin Yeni Teorisi

Paul Krugman ‘uluslararası ticaret teorisi ve iktisadi coğrafya’ alanında yapmış olduğu çalışmasında uluslararası ticaretin yeni teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre Ricardo’nun geliştirdiği karşılaştırmalı üstünlük teorisine dayanmayı gerektirmediğini söylemektedir (Arıbaş, Deniz, 2015: 182). Krugman bu teorisinde ülkelerin teknolojileri, faktör donanımları, maliyet yapıları ve tercihlerinde benzerlik olsa da dış ticaret yaparak kazanç elde edilmektedir. Bu dış ticaretin gerçekleşmesinin ölçek ekonomileriyle ortalama maliyetlerini düşürmeleridir. (Yüksel, Sarıdoğan, 2006: 202). Örneğin Türkiye’de tekstil ve hazır giyim sektöründe endüstri içi ticareti konu alan bir çalışmada Türkiye’nin tekstil ve hazır giyim sektöründe ticaretin arttığı tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni olarak ise, Çin’in 2001 yılı sonu itibariyle Dünya Ticaret Örgütüne üye olmasıyla serbest dış ticarete açılması gösterilmiştir. Bu bağlamda Türkiye ile Çin emek yoğun oldukları halde aralarında tekstil ve hazır giyim ticaretinin arttığı ve uluslararası ticaretin yeni teorisinin haklı gösterebilir (Küçükefe, 2011: 177).

İKİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME KAVRAMI VE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

Bu bölümde sanayileşme kavramı ve sanayileşme politikaları anlatılmaktadır. İlk olarak sanayileşmenin tarihçesi verilmekte ardından sanayileşme stratejilerinin türleri ve bileşenlerine değinilmektedir.

2.1 Sanayileşmenin Tarihçesi

Sanayileşme BSTS / İktisat Terimleri Sözlüğü (2004) göre *‘bir ülkedeki iktisadi etkinliklerin ağırlığının sanayi kesimine kayması, millî gelir içinde sanayi kesiminin payının görelî olarak artması’* olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle sanayileşme, gayri safi milli hasıla içindeki payını görece artıran, geniş istihdam olanağı sunan, bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltan, bir kalkınma aracı olmanın ötesinde bir gelişmişlik ölçüsü olarak açıklanmaktadır (Gölhan, 1993: 9). Bendix’e göre sanayileşme, geleneksel veya kalkınmamış toplumdaki modern veya kalkınmış toplum haline gelirken geçirmiş olduğu değişim süreçleri olarak açıklanmaktadır. (Bendix, 1995: 99, Eser, 1993: 14). Bendix’in tanımına göre tarih boyunca üretim süreçlerini, toplumsal yapıların kökten değiştiren dört büyük sanayileşme devrimi yaşanmıştır.

2.1.1 Birinci Sanayi Devrimi

Birinci Sanayi Devrimi’nin tam tarihini saptamak olanaksızdır. Bazı iktisat tarihçilerine göre İngiltere’de 18. ve 19. yüzyılda sanayi devrimi gerçekleşmiştir. (Freeman, Soete, 2004:41). Bu dönemde üretim, el ve beden emeğinden makine gücüne kayarak (EBSO, 2015: 4) üretim karakteri değişmiştir (Hanson, 1986: 214). Örneğin İngiltere’de tekstil sektörü, ev üretimden fabrika üretim sistemine geçilmiştir. 18. yüzyılın son yirmi yılında İngiltere’de sanayi üretimi, yatırımı ve ticaretinde çok belirgin bir hızlanma gerçekleştirilmiştir (Freeman, Soete, 2004:40). Sanayi devrimi sadece makineleşmeyle ekonomik büyümenin hız kazanması değil, daha çok büyümenin ekonomik ve sosyal dönüşüm nedeniyle hızlanması olarak açıklanmıştır (Hobsbawm, 1987: 21).

Bu dönemdeki sanayinin gelişmesi, bütün sanayilerin hızlı büyümesi değil, az sayıdaki öncü sektörlerin (pamuk, demir, kanallar ve su gücü) hızlı büyümesi olarak

nitelendirilebilir (Freeman, Soete, 2004:41). Bu öncü sektörlerin bu dönemdeki belli başlı icatları: tezgâhın gücüyle tekstil sektörünü baştan tanımlanması (ev üretiminden fabrika üretimine geçiş), demiryollarının inşası (Schwab, 2015: 15), telgraf, ucuz kömür, buhar gücü, lokomotif/buharlı gemi üretilmesi (EBSO, 2015: 4), her türlü araç-gereç, makina, bina, gemi imalatı için süreçler tasarlanmasıdır (Öztürkcan, 2016).

Sanayi devrimi İngiltere'den sonra Belçika, Fransa, ABD ve Almanya gibi Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Sanayileşmenin Avrupa'da yayılması iç ticareti kısıtlayan engellerin kaldırılması ve bir dizi kurumsal reformla gerçekleştirilmiştir. 1870 yılına gelindiğinde dünya sınavi üretimin dörtte üçünden fazlası dört ülkede yoğunlaşmıştır. Bu ülkeler sınavi üretimdeki yaklaşık payları İngiltere %32 ABD %23 Almanya %13 Fransa %10 (Ongun, 2009: 6).

2.1.2 İkinci Sanayi Devrimi

Bu sanayileşme hareketi 20. Yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Bu dönemin öncü ülkeleri İngiltere, Almanya, ABD ve Japonya devletleridir (Akbulut, 2011: 3). Bu dönemde buhar, demir ve kömürün yanı sıra çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddeler üretim sürecine dahil edilmesiyle (Gür,2017), çelik, elektrik, petrol ve kimyasal madde rezervlerinde hızlı bir artış söz konudur. Bu hızlı artış sanayi devrimindeki pamuğun 1780'den 1810'a kadar olan dönemdeki artıştan daha fazladır (Freeman, Soete ,2004: 69). Ülkelerin bu rezervlere sahip olmasıyla seri üretim başlamıştır (Üskent, 2006: 3). Seri üretim için insan gücü destekli elektrik enerjisi, montaj kullanılmaktadır (Schwab, 2016: 15, Öztürkcan, 2016).

Bu dönemde Almanya ve ABD'de, kimya ve elektrik sanayi başta olmak üzere birçok sanayide firma içi AR&GE bölümleri kurulmuştur. Uzmanlaşan AR&GE bölümünde içten yanmalı motor, gelişen yakıt, altyapı ve standardizasyon ile seri üretimle birleşerek, değiştirilebilir parçalar teknolojisi geliştirilmiştir. Seri üretimin en önemli firma örnekleri Ford, Nobel, Siemens, Bosh, Sloan, Agnelli gibi firmalardır (Freeman, Soete, 2004:80-81).

Bu dönemde hızla büyüyen çelik, elektrik ve petrol sanayileri dışındaki otomobiller, uçaklar, telekomünikasyon, radyo, alüminyum, dayanıklı tüketim malları, plastik maddeler, bilgisayarlar, radar, NC takım tezgahları, ilaçlar, nükleer silahlar ve enerji,

füzeler, mikro elektronik ve yazılım ürünleri sektörlerdir (Freeman, Soete, 2004:80-81).

2.1.3 Üçüncü Sanayi Devrimi

1970'lerden üçüncü sanayi devrimi başladı (TÜSİAD,2016: 19). Yarı iletkenlerin, ana bilgisayarların, kişisel bilgisayarların ve internetin katalizörlüğünde geliştiği için genellikle bilgisayar devrimi ya da dijital devrim olarak adlandırılmaktadır (Schwab, 2016: 15).

Bu dönemde ikinci sanayi devriminde hızla gelişen sektörlerin yanı sıra optik fibers robot (robotics), FMS (esnek üretim sistemleri), veri bankaları, enformasyon, üçüncü nesil biyoteknoloji ürünleri ve prosesleri, uzay faaliyetleri, SDI ve PLC yazılımının kullanımı üretim yönünü değiştirmekle birlikte üretimde tam otomasyona geçilmiştir. Diğer önemli gelişme Ar-Ge faaliyetlerinde tasarım, üretim ve proses mühendisliğiyle pazarlama arasında yatay bütünleşme gerçekleşmiştir (Freeman, Soete, 2004: 80-81).

Bu dönemde ABD, Japonya, Almanya gibi ülkeler başta olmak üzere dünya kaynakların hızla tükenmesiyle sürdürülebilirlik kavramı gündeme gelmiştir. Yenilenemez kaynaklar yerine, yenilenebilir enerji kaynaklarına (güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi vb.) yönelmişlerdir (Gür, 2017).

2.1.4 Dördüncü Sanayi Devrimi

Dördüncü sanayi devrimi ilk olarak 2011 yılında Almanya'da Hannover Fuarı'nda dile getirilmiş olup Sanayi 4,0 olarak da bilinmektedir (EBSO, 2015: 7, Ege, 2014: 27, Schwab, 2016: 17). İnsan gücüne gerek kalmadan üretim hattının, bir faaliyetin değil bütün çalışma ve süreçlerin dijitalleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Ege, 2014: 27).

Bu dönemde üçüncü sanayi devriminde hızla gelişen sanayileri geliştirerek yeni nesil donanım, yazılımlar ve cihaz tabanlı internet Gen dizilemeleri, nano-teknolojiler yenilenebilir enerji interneti, otonom/sürücüsüz taşıma Mobil, bulut, akıllı cihazlar, yapay zekâ, akıllı fabrikalar, robotlar, dronlar, sürücüsüz/otonom araçlar, nesnelere interneti, 3D tarayıcı/yazıcı hızla gelişen sektörlerdir. Bu sektörlerin gelişmelerle akıllı evler, programlanabilir ev aletleri ve cihazları, otonom taşıma araçları,

operatörsüz makineler, birbirleriyle konuşan makineler, öğrenen makineler üretilmiştir (Güngör, 2016).

2.2 Sanayileşme Stratejileri

Sanayileşmenin gerçekleştirilmesiyle yapısal değişikliklerin ekonomideki diğer sektörlere de yansısıyla ekonomide genel bir gelişmenin sağlanacağını ifade etmişlerdir. Bu sebeple, sanayileşme hedefine ulaşmak amacıyla izlenen genel yaklaşımlarla sanayileşme stratejileri belirlenir (Soyyigit, 2011: 136). Sanayi stratejinin uygulanmasına karar verilmesiyle birlikte stratejilerin özellikleri ve stratejilerin kullanım biçimleri de belirlenmektedir (Tuncer, 1979: 179). İki temel sanayi stratejisi vardır. Bunlar ithal ikamesi sanayileşme stratejisi ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisidir (Sağır, 2011: 6).

2.2.1 İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

İthal ikameci sanayileşme stratejisi, gelişmekte olan ülkelerde 1950'li yıllarda uygulanmaya başlayan sanayileşme stratejisidir (TMMOB, 2007: 7). İthal ikameci sanayileşme stratejisi daha önce ithal edilen malların üretiminin, önemli ölçüde yurt içinde gerçekleştirilmesini hedefleyen sanayileşme olarak açıklanmaktadır. (Ongun, 2009: 44). Bu strateji için devlet müdahalesi ile yurtdışında faaliyet gösteren yabancı firmaların devralınması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2013: 89). Bu stratejiyle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik yapıyı modernleştirmesinin ve gelişmiş ülkelerin sanayi yapısına benzer sanayi oluşturmaktır (Korum, 1977: 27). Gelişmiş ülkelere benzer sanayi için öncelikle tüketim mallarıyla başlanır, ara ve yatırım malları da ithalât ikamesinin kapsamına alınır. Bu yapısal değişim ile birlikte sanayinin ileri teknoloji ve daha yoğun sermaye gerektiren mallar yönünde geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 89),

Kalkınmayı hedefleyen gelişmekte olan ülkelerinin ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile varmak istedikleri amaçları şöyle sıralanabilir (Egeli, 2001: 151);

- İhracatı tarım ürünlerine dayanan gelişmekte olan ülkelerin, ihracat gelirleri dalgalanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatın dalgalanması böylece dünya ekonomisini dalgalanmaların etkisinde kalacaktır. İthal ikameci sanayileşmeyle döviz arzında görülebilecek dalgalanmalar asgari düzeye indirecek (Özbey, 1999: 9),

- Ödemeler dengesizliği azaltılarak döviz tasarrufu sağlanacak,
- Uluslararası kalkınma yarışında ülkeyi ekonomik ve siyasal yönden daha bağımsız hale getirecek (Topuz, 1988: 9),
- Artan sanayi üretiminin sonucu, sermaye birikiminin hızlanması yurt içi talebin de genişlemesine imkân verecek, tarım kesimdeki gizli işsizleri de yeni iş imkanların oluşturulacak,
- Ekonominin dışa bağımlılığı azaltılarak, dış ticaretin zararlarını en aza indirilmeye çalışılacaktır (Egeli, 2001: 151).

2.2.1.1 İthal İkameci Sanayileşme Sürecinin Aşamaları

İthal ikamesi stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Birinci aşamada öncelikle tüketim mallarında yurtiçi piyasasında sanayileşerek hızlı büyüme amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için devlet tarafından ihracat teşvikleri vergi indirimi gibi teşvikler sağlayarak firmaların üretimlerinde artış sağlanmalıdır. (TMMOB, 2007: 7). Bu üretim artışı ile yeterli yurtiçi piyasaya ulaşıldıktan sonra ve dış piyasalara açılmaktır. Nitekim G. Kore ve Tayvan gibi ülkeler, ithal ikamesinden başlayıp sonra ihracatın özendirilmesine yönelmişlerdir (Egeli, 2001: 152).

İkinci aşamada ise ara mallar ve yatırım malların yurtiçi piyasasında üretilmesidir (TMMOB, 2007: 7). Bu malların yurtiçinde üretilmesi yeni yatırım kaynakları yaratılacak, bu kaynaklar yeni sanayi dallarına kayarak, ekonomide yapısal bir değişimin gerçekleşebileceği ileri sürülmektedir. Bu yeni sanayi dalları kısa sürede sermaye birikimine gidebileceğine ve bu fonların tekrar yatırıma dönüştürüleceğine, böylece de yatırım hacmi artacağını inanılmaktadır (Clark, 1970: 15).

2.2.1.2 İthal İkamesinin Araçları

İthal ikameci sanayileşme stratejisini uygulayabilmek için yurtiçi sanayinin dış rekabetten korunması ve çeşitli sübvansiyonlarla sanayileşmenin desteklenmesi gerekmektedir (Berksoy, 1982: 216). Bu sanayileşme stratejiyle yurtiçi piyasadaki firmaları korumak için gerek duyulan araçlar: gümrük vergileri, kotalar ve ithalat yasakları, kambiyo denetimi, sübvansiyonlardır (Özbey, 1999: 10, Manisalı, 1978: 182)

Gümrük vergilerinin hem koruyucu hem de gelir sağlayıcı etkileri vardır. İthal edilen malların gümrük vergileriyle yurtiçi fiyatlarını arttırarak, yurtiçinde üreten yerli üreticilerini fiyat avantajıyla dış rekabetten korumaktır (Seyidoğlu, 2013: 116-117). Bu vergilerle, dış ticaret hadlerini lehe çevirmek, yatırımları arttırmak, yabancı sermaye akımını hızlandırmak, yurtiçi faktör talebini arttırarak yurtiçi faktör fiyatları arasındaki dengesizliği gidermek, genç sanayilerin kuruluş ve gelişimini hızlandırmak, dışsal ekonomilerden yararlanmak gibi nedenlerle ekonomide gümrük korumacılığına başvurulur (Savaş, 1982: 224).

İthalatı kotası, ithalatı belirli bir miktar ve değer olarak sınırlandıran düzenlemelerdir. Yurtiçi sanayi ve tarım kesimini korumak ya da ödemeler bilançosunda önlemler almak için kullanılır (Seyidoğlu, 2013: 125). Yasal yollardan izin verilen miktarın üzerinde ithalat yapılamaz. Kuşkusuz kotalar ne ölçüde daraltılırsa, piyasaya yapılan müdahale ve dolayısıyla yerli ekonomiye sağlanan koruma da arttırılmış olmaktadır (Özbey, 1999: 11).

Kambiyo denetimi, bir ülkede serbest döviz kurunun olamaması, döviz işlemleri üzerinde devletin çeşitli kısıtlamalar koymasüdür. En katı biçimi ülkedeki tüm döviz gelir ve giderlerinin resmi makamlarca denetim altında tutulmasıdır (Sağır, 2011: 17). Kambiyo denetiminin amacı, ithalatın ve döviz çıkışının engellenerek dış ödemelerin kısıtlanması ve bu şekilde de dış dengenin sağlanmaya çalışılmasıdır. Çoğunlukla da ithalat kotalarıyla birlikte uygulanır (Seyidoğlu, 2013: 130-131).

Sübvansiyon uygulamaları arasında, ithalatçıya sağlanan düşük faizli kredi, ucuz enerji ve hammadde temini, yatırım indirimi, vergi muafiyeti gibi uygulamalar yer almaktadır (Özbey, 1999: 13). Sübvansiyonlar, malları iç piyasada satılan dış piyasada satılan şekilde ayırmadan yerli üretimin tümüne verilir. Bu nedenle de gümrük tarifeleri ve kotalara göre tercih edilen bir araçtır (Seyidoğlu, 2013: 135-137).

2.2.2 İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi

1980'li yıllarda Dünya Bankası ithal ikameci sanayileşme stratejini başarısızlığına vurgu yaparak, yeni bir sanayileşme stratejisine geçilmesi gerektiğini açıklamıştır (Han ve Kaya, 2006: 245). Bu kapsamda Dünya Bankası politikalarında, ihracat büyümenin kaynağı olarak gösterilmiş ve sanayi ürünleri ihracatında uzmanlaşmanın

hedef alındığı ihracata dayalı sanayileşme stratejisi geliştirilmiştir (Çelebi, 1991: 3). Bu sanayileşme stratejisi aynı zamanda, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir sanayileşme stratejisidir. Sanayileşme stratejinde tüm sanayi dallarının değil, ancak gelişme ve rekabet edebilme yeteneğine sahip olan sanayi dallarının özendirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir (Seyidoğlu, 2013: 99). Ayrıca bu sanayileşme stratejisinde, kaynak tahsisinin belirlenmesi için sadece iç talep değil dış talep de gerekmede ve gözetilmelidir (Kazgan, 1985: 32-38; Alpar, 1982:126). Bu sanayi stratejisinin benimseyen ülkelerin bazılarında (Hong- Kong, Güney Kore ve Brezilya gibi) ülkelerin sanayi sektörü ihracatı artmış ve ekonomik büyümenin motoru haline gelmiştir (Bhagwati, 1986: 91).

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin avantajları aşağıdaki sıralanabilir;

- Üretimde kullanılan kaynakların önemli kısmını ihracata yönelik üretim yapan sektörlerle kaydırılarak, yurtiçinde üretilecek malların ihracatının artırılması (Züngün, Dilber, 2010: 224),
- Üretilecek ürünler uluslararası pazarda fiyat ve kalite bakımında diğer ürünlerle rekabete gireceğinden, yurt içi üretimde kalite ve fiyat bakımından iyileşmeler görülecek (Sağır, 2011: 32),
- Rekabet ile teknolojik gelişme arasındaki en büyük engel ithal ikamesi stratejisiydi. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi bu engeli kaldırarak teknolojik gelişmenin önünü açması (Seyidoğlu, 2013: 91),
- İhracatın ekonomide doğurduğu ileri ve geri ekonomik etkileridir. İhracat yoluyla dövizin artması, dövizin fırsat maliyetini ucuzlamakta, zaman içerisinde ekonomideki korumacı duvarlar azaltılabilmesi (Özbey, 1999: 16, Hiç, 1973: 144),
- Dış ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirmeler ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi gibi politikalar önem kazanmış ve bu politikalar IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar tarafından geliştirmekte olan tüm ülkelere önerilmiştir (Soyyigit, 2011: 136-137),
- Ölçek genişlemesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması, ihracatın özendirilerek firmaların dış rekabete açılmalarının sağlanması ve rekabetin

etkisiyle verimlilik artışlarının ve yeni teknolojilerin kullanımının gerçekleşmesi (Krueger, 1974: 286- 287),

- Ülkelerin ekonomik yapısındaki değişikliği aynı zamanda uluslararası talebe göre üretim yapmayı ve ihraç edilebilecek malları çeşitlendirmeyi de beraberinde getirmektedir. Böylece ülkeler daha gelişmiş üretim tekniklerine doğru yönelmek ihtiyacını duyarlar. Bu durum daha çok üretime fırsat vereceğinden ülkelerin daha büyük pazarlar aramalarına yol açacak ve ihracatta artış meydana gelecek (Serin, 1971: 37),
- Dış şokların etkili olduğu dönemlerde, ülkelerin bu şoklara karşı ithal ikameci sanayileşmeye stratejine göre daha dayanıklı olması ve daha kolay uyum göstermesidir (Balassa, 1978: 180).

2.2.2.1 İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Araçları

İhracata dayalı sanayileşmede temel amaç olan döviz dar boğazını atlatabilmek için ihracatı geliştirici politikalar uygulanırken kullanılan araçlar, genellikle "ihracatı özendirme düzenlemeleri" adı altında açıklanmaktadır. Bu türden önlemlerin maliyeti düşürücü veya geliri artırıcı etkileri vardır. Söz konusu özendirme önlemleri üç ana başlık altında ele alınmaktadır: Döviz kuru politikası ve devalüasyon, ihracata vergi iadesi, ihracat kredileri ve faiz indirimi (Özbey, 1999: 17).

Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir aralıkta tutmak için, döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları bütün önlemleri kapsamaktadır (Karluk, 2002: 321). Bu önlemlerin başında ulusal paranın dış değeri düşük tutularak ihracat imkânlarının genişlemesi ve yabancı ülke paralarının yurt içine girişi amaçlanmaktadır. Yurt içine yönelik üretimi cazip kılan yurt içi piyasa lehine olan fiyat dengesinin, yurt dışı piyasa lehine dönüşmesi de böylelikle sağlanmış olacaktır (Tuna, 1990: 50).

Devalüasyon ise sabit döviz kuru sistemlerinde devlet tarafından resmi döviz fiyatlarının yükseltilmesi, ülkenin milli parasının dış değerinin düşürülmesi olarak açıklanmaktadır (Çelebi, 2011: 56). Başlıca iki amaçla yapılır: İhracatı teşvik etmek ve ithalatı kısarak, ihracattan elde edilecek gelire dış ticaret açığını azaltmak için, iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak (Karluk, 2002: 323)

İhracat kredileri ve faiz indirimi, ihracatı teşvik amacıyla ihracatçıya doğrudan veya sanayici aracılığıyla verilen yatırım ve işletme kredileridir. Bu sanayileşme strateji aracı ihracatçının, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu alanlarda döviz artırıcı üretime ve yatırımlara yönelmesini teşvik eder. İhracat kredileri vergi iadesi sistemiyle birlikte etkin olarak kullanıldığında önemli bir teşvik unsuru olmaktadır (Şanlı, 1997: 46).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL DEĞİŞKENLER BAKIMINDAN İMALAT SANAYİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Sanayi sektörünün en önemli alt sektörlerinden biri olan imalat sanayi sektörü Türkiye ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir (Uygur, 1990: 17). İmalat sektörünün yarattığı katma değer, üretim, istihdam ve ihracat ile ekonomimizin temel taşı niteliğindedir. Bu bölümde Türkiye imalat sanayinin üretim yapısı, istihdam yapısı, milli gelir payı, katma değer payı, sabit sermaye payı ve dış ticaret verileri paylaşılacaktır.

3.1 İmalat Sanayinin Milli Gelir İçindeki Payı ve Büyüme Hızı

Türkiye'nin GSYH'sinin ana sektörler göre dağılımı incelendiğinde 1990 yıllara kadar tarım sektörünün ağırlığı görülürken, 1990 yılından sonra sanayi ve özellikle hizmetler sektörlerinin ağırlığı artmıştır. Gelişmiş ülkelerde milli gelir içinde sanayi sektörünün payı günümüzde %30-40 arasında seyretmektedir. Türkiye'de ise bu oran yıllar içerisinde %20'lerden aşağı doğru gerilemiş ve 2016 yılında %16 seviyesine düşmüştür.

Tablo 3.1'de imalat sanayi sektörün 2009 bazlı üretim yöntemi ile zincirlenmiş hacim endeks değeri, değişim oranı ve milli gelir içindeki payının yıllar içindeki seyrine yer verilmektedir. GSYH bir önceki yıla göre değişim oranı incelediğimizde, 1997 Asya krizinden etkilenen Türkiye ekonomisi istikrarlı büyüme gerçekleştirmek için 1999 yılında IMF'nin desteğini alarak GSYH'nin değişim değeri 2000 yılında 7,1 (1999 yılında -5,5) olmuştur. 2001 krizinden etkilenerek GSYH değişim değeri -8,9 düşmüştür. 2001 krizinin etkisinden kurtulan Türkiye ekonomisi 2008 krizine kadar GSYH değişim değeri artmıştır. 2008 (0,5) ve 2009 (-8,9) yıllarında düşmüş, 2011 (20,0) yılına kadar artarak en yüksek değişim değerine ulaşmıştır. 2012 krizinde GSYH değişim değeri 2,3'e kadar düşmüş. 2013 yılında (9,3) artış yaşanmasına rağmen 2013 yılından sonra değişim değeri (2014 yılında 6,1, 2015 yılında 5,9, 2016 yılında 3,8) düşmüştür. Son yıllardaki GSYH değişim değerinin düşme nedenleri arasında Rusya krizi, ekonomik istikrarsızlık, siyasi darbeleri yer almaktadır.

İmalat sanayi sektörü GSYH içindeki payı %22 ile %15 arasında dalgalı bir seyir halindedir. 1998 yılında %22,3 iken krizlerin etkisi ve ekonomik istikrarsızlığın nedeniyle %15,1 kadar düşmüştür. Ekonomik kriz, siyasi darbeler ekonomide belirsizlik yaratmaktadır. Ekonomide belirsizlik olduğundan firmalar (geleceğini göremediğinden) yatırım yapmayı durdurma (bekletme) kararı alabilmektedirler. Bu da GSYH' yı etkilemektedir

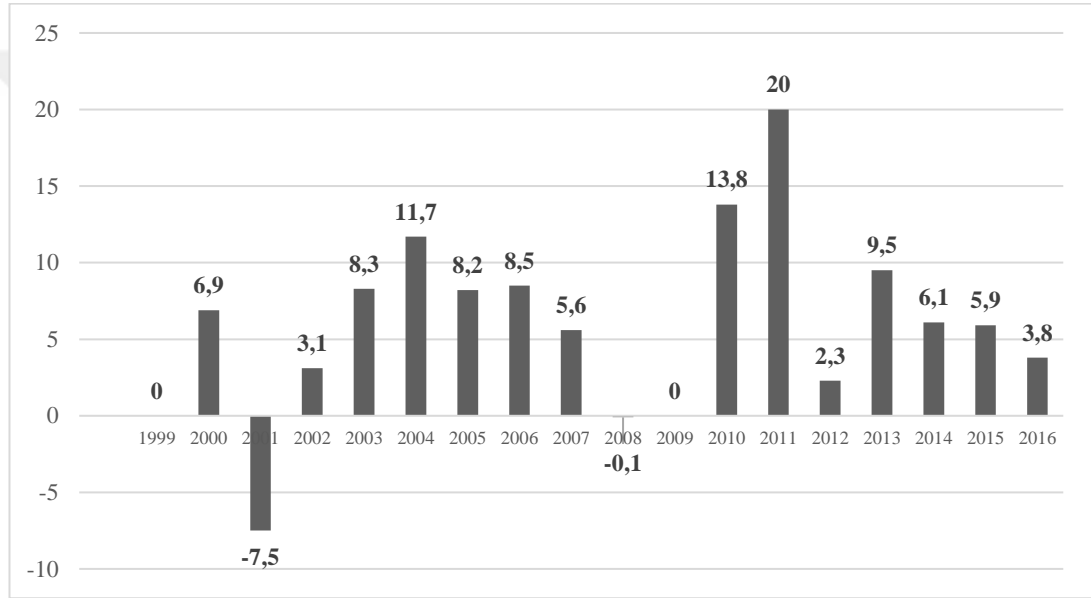
Tablo 3.1 İmalat Sanayinin Milli Gelir İçindeki Payının Yıllar İçindeki Gelişimi

	Endeks	Hacim Değeri (Bin TL)	Değişim oranı (%)	Milli gelir içindeki Payı (%)
1998	71,3	107988631	-	22,3
1999	67,4	102002782	-5,5	20,1
2000	72,1	109201105	7,1	18,8
2001	65,7	99491693	-8,9	17,8
2002	68,3	103484915	4,0	16,9
2007	109,2	165378668	6,7	16,8
2008	109,8	166204969	0,5	16,3
2009	100,0	151436401	-8,9	15,2
2010	109,6	165969976	9,6	15,1
2011	131,5	199202715	20,0	16,5
2012	134,5	203704562	2,3	15,9
2013	147,0	222669208	9,3	16,2
2014	156,0	236241645	6,1	16,8
2015	165,2	250183050	5,9	16,7
2016	171,5	259788258	3,8	16,6

Kaynak: TÜİK, 2017c

Kalkınma Bakanlığı'ndan elde edilen verilere göre Şekil 3.1'de imalat sanayinin büyüme hızının yıllar içindeki değişimi yer almaktadır. Şekildeki verilere göre 1999-2014 yılları arasında imalat sanayi büyüme hızında dalgalanmalar görülmektedir. Kriz dönemlerinde imalat sanayi büyüme hızı sıfır ya da negatif değer almıştır. 2001 krizinin imalat sanayinde küçülmeye yol açtığı görülmektedir. Buna ek olarak 2008 küresel krizinin de imalat sanayi büyümesini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Her iki krizden sonraki yıllarda, krizden çıkış sürecinde imalat sanayinin büyüme hızının yüksek olduğu görülmektedir.

Şekil3.1 İmalat Sanayinin Büyüme Hızının Yıllar İçindeki Gelişimi

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (2017c)

3.2 İmalat Sanayinin Üretim ve İstihdam Yapısı

İmalat sanayinin sanayi üretimi içerisindeki payı 2014 yılı itibariyle %85'tir. İmalat sanayinin üretim endeksi, ekonomideki konjonktürel dalgalanmalara kısa dönemde tepki veren bir değişken olduğu için, bu endeksin gelişimi sanayi sektörünün canlılığı ve ekonomik faaliyetinin hareketliliği ile ilgili önemli bir göstergedir (Özen, 2015: 154)

İmalat sanayi sektöründe üretim ve istihdam yapısını ortaya koymak amacıyla TÜİK'ten elde edilen veriler paylaşılmaktadır. Tablo 3.2'de TÜİK verilerine göre 1990 yılından 2000 kadar 1997:100 bazlı olarak ve 2005 yılından 2016 yılına kadar 2010:100 bazlı olarak hesaplanmaktadır. Tabloya göre imalat sanayinde 1990 yılında

üretim endeksi değer bazında 47,9 iken 2016 yılında 2,4 kat artarak değer bazında 127,2 olarak gerçekleşmiştir. Üretim endeksi bir önceki yıla göre değişimi 2011 yılına kadar hızlı artış yaşanmışken 2012 sonrasındaki artış hızı azalsa bile genel itibaren üretim endeksinde artış vardır. Üretim endeksi artışı toplam talebin ve aynı zamanda milli gelirin artacağıının göstergesidir (Özen, 2015: 154).

İmalat sanayi sektöründe 1990'dan günümüze kadar olan istihdam değişiminin yıllar içindeki seyrini incelediğimizde 1990 yılında 2,8 milyon kişi istihdam edildiği görülmektedir. En yüksek istihdam seviyesi 2014 yılında 4,93 milyon kişi ile gerçekleşmiş olup, 2016 yılında 4,9 milyon kişi istihdam edilmiştir. 1990'dan 2016 yılına kadar ortalama olarak istihdam artış hızı %0,7'dir. İmalat sanayi sektöründe 2014 yılında sonra istihdamın azalmasının nedenleri arasında siyasal belirsizlik, döviz kurunun yükselmesi gibi nedenler gösterilmektedir. İstihdamın yıllar içindeki değişim payı ortalama olarak %1'dir.

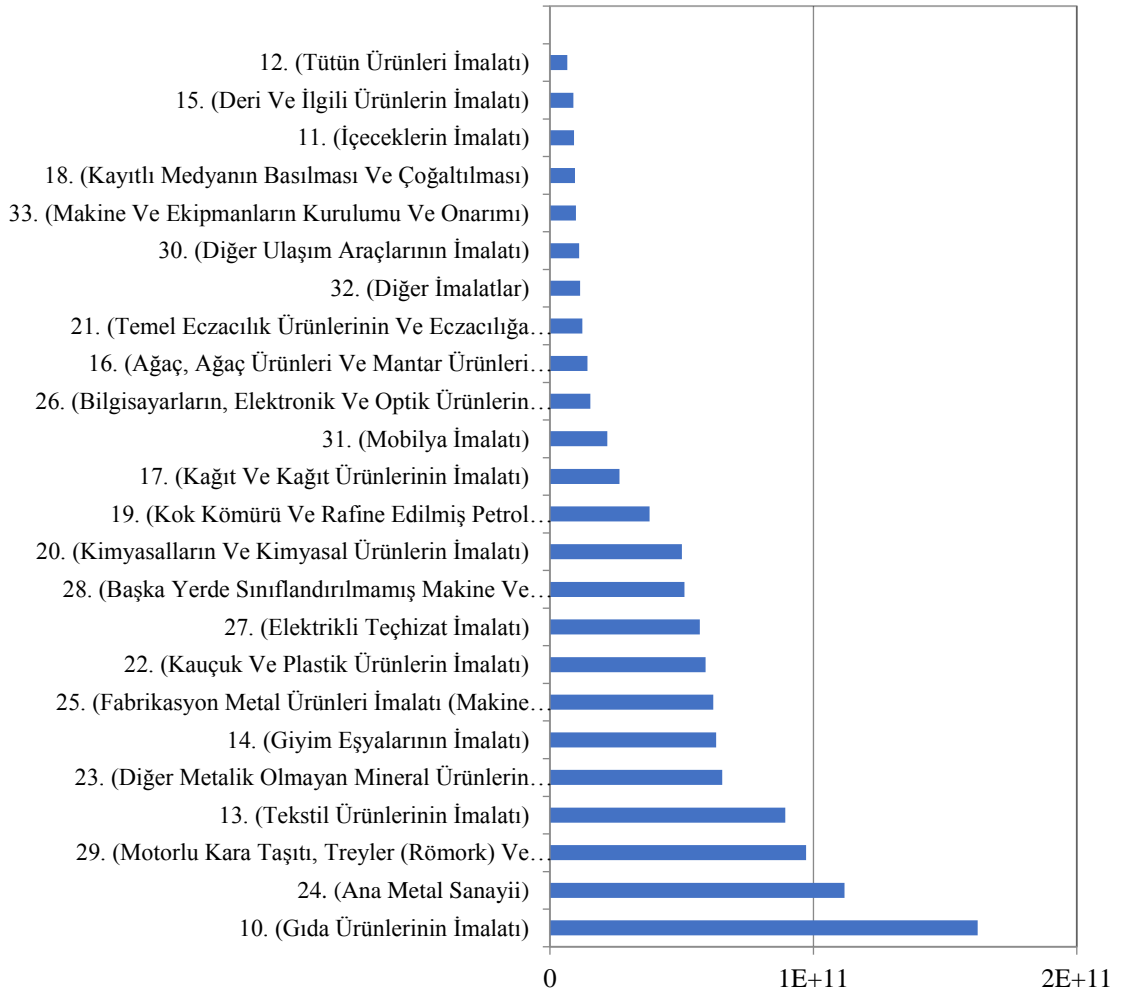
Tablo3.2 İmalat Sanayide Üretim ve İstihdam Payı (2010 bazlı)

	ÜRETİM		İSTİHDAM		
	Endeks	Değişim Pay (%)	Endeks	Değer	Pay (%)
1990	47,9	9,8	114,3	2.805	0,2
1995	53,3	10,2	91,8	3.051	4,1
2000	62,6	6,4	89,1	3.638	1,5
2005	88,6	15,4	99,9	3.994	0,7
2010	100,3	14,7	100	4.216	1,9
2011	110,3	10,8	106,9	4.367	1,4
2012	112,8	2,3	112,2	4.420	0,9
2013	117,7	3,9	116,6	4.632	0,9
2014	121,4	4,8	120,2	4.936	0,5
2015	125,4	4,4	120,1	4.926	-0,1
2016	127,2	1,3	119,5	4.915	-0,5

Kaynak: TÜİK (2017 d, 2017e)

İmalat sanayi sektörünün üretim yapısı ve istihdam yapısı paylaşıldıktan sonra sıra bu bölümde imalat sanayi sektörün alt sektör bazında üretim yapısı ve istihdam yapısı paylaşılmaktadır. İlk olarak aşağıdaki Şekil 3.2’de imalat sanayinde üretim değerinin alt sektörlere göre dağılımına yer verilmektedir. Üretim değeri içinde en yüksek değere sahip olan sektör %15’lik pay ile gıda sektörüdür. Bu sektörü sırasıyla ana metal (%10,5), motorlu kara taşıtı (%9,2), tekstil ürünleri imalatı (%8,4), diğer metalik olmayan mineraller (%6,1), giyim eşyaları imalatı (%5,9) takip etmektedir. Bu altı alt sektör, imalat sanayi üretim değerinin %55,1’lik gibi önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu sektörler, imalat sanayinin 24 alt sektörü içinde önemli bir üretim değeri payına sahiptir.

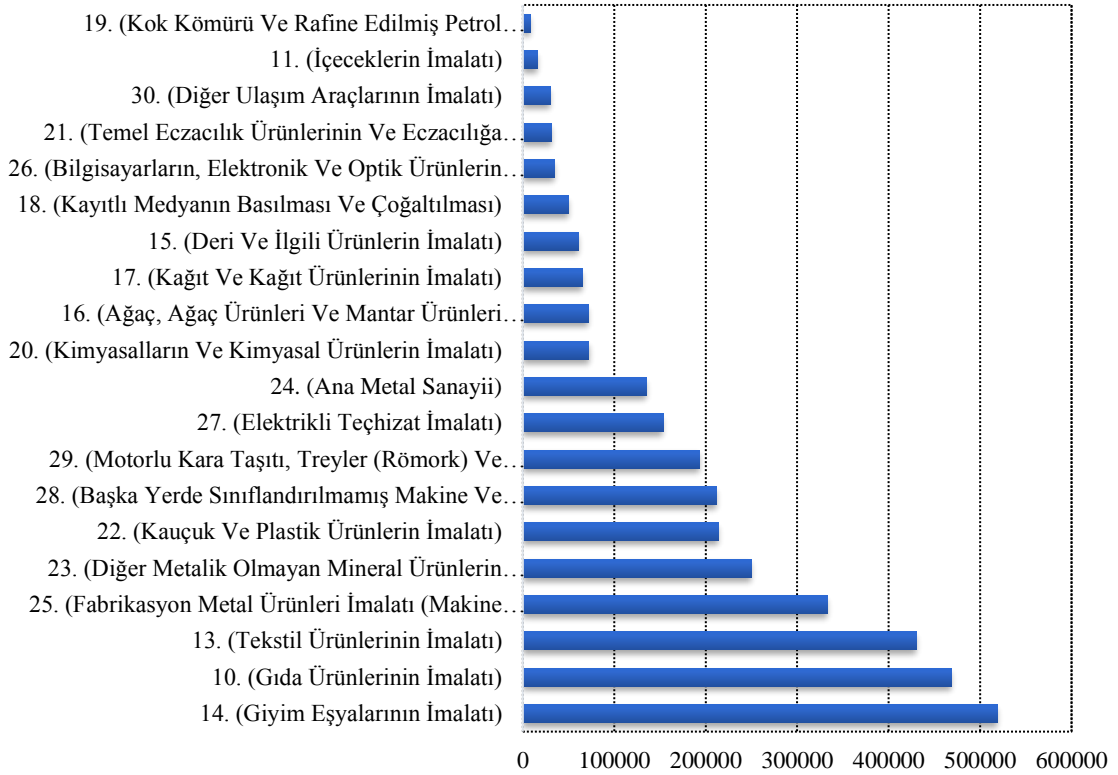
Şekil 3.2 İmalat Sanayi Üretim Değerinin Alt Faaliyetlere Göre Dağılımı (2015)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (2015a)

Şekil 3.3'te 2015 yılına ait imalat sanayi çalışanların alt sektörler göre dağılımı yer almaktadır. En çok istihdam yaratan sektör %15,5'lik pay ile giyim eşyaları imalatı sektörüdür. Bu sektörün ardından sırasıyla gıda sanayi imalatı, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı sanayileri gelmektedir. Tekstil (%14,3) ve giyim eşyası (%16,7) imalatı sektörleri birlikte değerlendirildiğinde imalat sanayi istihdamı içindeki pay %31 olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla bu değer ile en çok istihdam sağlayan sektör konumuna yükselmektedir.

Şekil 3.3 İmalat Sanayi İstihdamın Alt Sektörlere Göre Dağılımı (2015)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (2015b)

İmalat sanayi sektörünün alt faaliyet dalların üretim değeri ve istihdam payı bakımından öncü sektörler gıda ürünleri imalatı, tekstil ürünleri imalatı ve giyim eşyaları imalatı sektörleridir. Gıda ürünleri imalatı üretim değerinde lider konumunda iken istihdamda ikinci sıradadır. Giyim eşyaları imalatı istihdamda birinci sıradayken üretim değeri olarak altıncı sıradadır. Tekstil ürünlerin imalatı aynı şekilde üretimde dördüncü sıradayken istihdamda üçüncü sıradadır. Tekstil ve giyim eşyaları imalatı sektörleri birlikte değerlendirildiğin gerek üretim gerekse istihdam

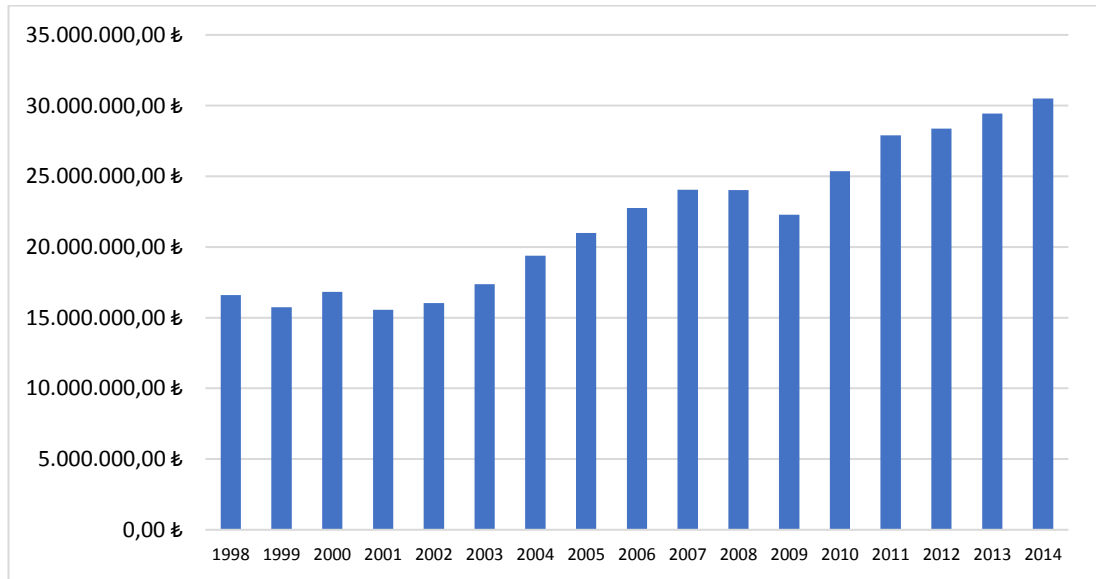
değeri bakımından lider sektör konumuna yükselmektedir. Bu da tekstil ve hazır giyim sektörünün önemini ortaya koymaktadır.

3.3 İmalat Sanayinde Katma Değer ve Sabit Sermaye Yatırımları

Bu bölümde öncelikle firmalar açısından katma değer kavramının anlamı ve önemi açıklanmaya çalışılmaktadır. *Bir işletmenin hizmet ya da mal üretme sürecinde oluşturduğu katma değer, şirketin dışarıdan tedarik ettiği girdiler kendi bünyesinde eklediği değerdir* (Yülek, 2014). Diğer bir deyişle katma değer bir ürün fiyatından firmaların dışarıdan tedarik ettiği girdilerin çıkarılması olarak açıklanmaktadır (Güneş ve Toğay, 2015: 99). İmalat sanayisindeki katma değer, imalat sektöründeki firmaların bir yıl içinde ürettikleri malların değerinden, başka sektörlerden alınıp üretimde girdi olarak kullanılan malların değeri düşüldükten sonra kalan değer olarak açıklanmaktadır. Bu nedenle imalat sanayinde yaratılan katma değerinin milli gelir içindeki payının artma eğiliminde olması olumlu bir gelişme olarak gösterilmektedir (Aytemiz, 2005: 44).

Şekil 3.4'te imalat sanayinin katma değerinin yıllar içindeki değişimi yer almaktadır. 1998-2014 yıllarına bakıldığında artan bir eğilim olduğu görülmektedir. Katma değerinin artması milli geliri artırıcı etki yapmaktadır.

Şekil 3. 4 İmalat Sanayi Katma Değerinin Gelişimi (2015)

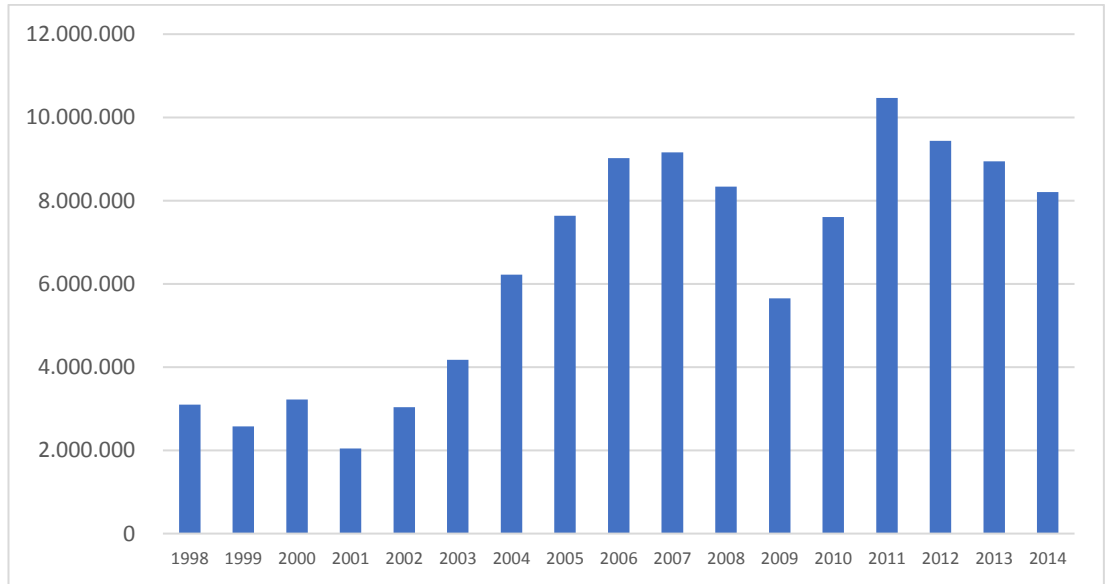

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (2015c).

Sabit sermaye yatırımları, sabit değerlere veya varlıklara yapılan ilaveler olarak açıklanmaktadır (Kundak, 2015: 126). Dolayısıyla sabit sermaye yatırımlar araçları uzun ömürlü ve dayanıklı olması gerekir. Sabit sermaye yatırımlarının artması ekonomik büyümeyi ve ülkenin üretim kapasitesinde artışları da beraberinde getirir. Sermaye birikimi, üretim, istihdam ve gelir artışı, fiyatlar ve ödemeler dengesinde istikrar, ekonomik gelişme ve genel refah gibi etkiler potansiyel olumlu etkileri arasında sayılmaktadır (Bayraktutan ve Arslan, 2008).

Şekil 3.5'te imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının 1998-2014 yılları arasında gelişimi yer almaktadır. İmalat sanayii sabit sermaye yatırımlarının krizlerden ve konjonktürel gelişmelerden etkilendiği görülebilir. Kriz dönemlerinde imalat sanayi yatırımlarında düşüşler görülmektedir. Bu durum 1998 Asya krizi, 2001 bankacılık krizi ve 2008 küresel krizi için geçerlidir. Ekonomik krizlerin yanı sıra siyasi krizlerin de yatırımları olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bu durum son yıllardaki verilerden anlaşılabilir. 2001-2008 döneminde küresel parasal genişleme ve siyasi istikrar gibi faktörlerin etkisiyle Türkiye'de imalat sanayi yatırımlarındaki artışın oldukça yüksek bir ivme yakaladığı görülebilir. 2009-2011 döneminde ise küresel krizden çıkış sürecinde imalat sanayi yatırımlarının yine yüksek bir ivmeyle arttığı görülmektedir.

Şekil 3.5 İmalat Sanayi Sabit Sermaye Gelişimi (Milyon \$)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2015d).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VE İMALAT SANAYİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İTHALATIN YAPISI

Bu bölümde ilk olarak Türkiye'nin dış ticaretinin yıllar içindeki gelişimi ve ithalatı ile ilgili temel veriler paylaşılmaktadır. Ardından dış ticaret açığı sorununa yer verilmektedir.

4.1. Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye'de dış ticaret dengesi Cumhuriyet'in ilanından itibaren 1930-1946 (1938 yılı hariç) dönemi dışında sürekli açık vermiştir. Bu dönemde dış ticaret fazlası verilmesinin belli nedenleri söz konusudur. Bu dönemin ilk yarısında dış ticaret fazlası oluşmasını ana nedeni gümrük tarifesi uygulamasının 1929 yılında yürürlüğe konulmasıdır. Bu tarifelerin amacı Türkiye'nin dış ticaret açığını ve dışa bağımlılığını azaltmaktır (Eren, 2011).

Tablo 4.1'de Türkiye'de 1923-1980 döneminde dış ticaretin gelişimine yer verilmektedir. Tabloda ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi, dış ticaret hacmi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yer almaktadır. İhracat, 1923 yılında 50,7 milyon \$ iken 1980 yılında yaklaşık 57 katına yükselerek 2,9 milyar \$ olmuştur. İthalat, 1923 yılında 86,8 milyon \$ iken 1929 yılında gümrük tarifelerin uygulanmaya konulmasıyla 1930 yılında 70 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 1950 yılına kadar ithalatı kısıtlayıcı politikalar benimsenmiştir. 1950 yılından sonra liberal politikalar benimsenmiş ve ithalat hızla artmış, 1980 yılında 1923 yılına göre 91 katına yükselerek 7,9 milyar \$ olmuştur.

Tablo 4.1'deki verilere göre, Türkiye'nin dış ticaretinde 1923 yılında 36 milyon \$ açık görülmüştür. Bu yıldan itibaren dış ticaret dengesi 1930-1946 (1938 yılı hariç) dönemi dışında sürekli açık vermiştir. 1980 yılında dış ticaret açığı 5 milyar \$'a yükselmiştir. İhracatı ithalatı karşılama oranı yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemiştir. 1923 yılında %58,5 olan bu oran 1945 yılında %173,5'e kadar yükselmiş ve 1980 yılında %36,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.1 Türkiye’de Dış Ticaret Verilerinin Gelişimi 1923-1980 (Bin \$)

	İhracat	İthalat	Dış ticaret	Dış ticaret hacmi	İhr. İth. Karşılama oranı (%)
1923	50.790	86.872	- 36.082	137.662	58,5
1930	71.380	69.540	1.840	140.920	102,6
1935	76.232	70.635	5.597	146.867	107,9
1940	80.904	50.035	30.869	130.939	161,7
1945	168.264	96.969	71.295	265.233	173,5
1950	263.424	285.664	- 22.240	549.088	92,2
1955	313.346	497.637	- 184.291	810.983	63,0
1960	320.731	468.186	- 147.455	788.917	68,5
1965	463.738	571.953	- 108.215	1.035.691	81,1
1970	588.476	947.604	- 359.128	1.536.081	62,1
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	6.139.633	29,6
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	10.819.486	36,8

Kaynak: TÜİK, (2017a).

Türkiye’de 24 Ocak 1980 tarihinde ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. Bu sanayileşme stratejiyle dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarının korunmasıyla ithalât rejimi serbestleştirilmiştir. Bu serbestleşmeyle dünya mal piyasalarıyla ve uluslararası finans merkezleriyle bütünleşmeyi beraberinde getirmiştir (Yeldan, 2001: 44). Rodrik’e (1999) göre, bu serbestleşmeyle önce dış ticaret, ardından yurt içi mali piyasalara yönelik liberalizasyon sürecine gidilmiştir (Doğan, 2009: 10).

Tablo 4.2’de Türkiye’de ihracatın, ithalatın, dış ticaret dengesinin ve ithalatın ihracatı karşılama oranının yıllara göre gelişimi verilmektedir. İhracat 1980 yılında 2,9 milyar \$ iken 2012 yılında 152,4 milyar \$ değeri ile zirveye ulaşmış ve 2017 yılında 143,2 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İthalat 1980 yılında 7,9 milyar \$ iken 2013 yılında 251 milyar \$ değeri ile zirveye ulaşmış ve 2017 yılında 210,7 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılık düzeyinin

yüksek olması, bu dönemde yükselen ihracat performansı ile birlikte ithalatın da önemli miktarda artırımının nedenlerinden biridir. 2014 yılı ile birlikte ihracatta yaşanan daralma ile birlikte ithalatta da daralma görülmüştür. Dış ticaret dengesi 1980 yılında 5 milyar \$ açık vermiş, bu açık 2011 yılında 105,9 milyar \$ değeri ile zirveye ulaşmış ve 2017 yılında 67,4 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı bu dönemde de dalgalı bir seyir izlemiştir. 1980 yılında %36,8 olan bu oran, sonraki yıllarda yükselişe geçmiş ve %60-70 seviyesine ulaşmıştır. 2017 yılında %68 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.2 Türkiye’de Dış Ticaret Verilerinin Gelişimi (1980 Sonrası)

	İhracat	İthalat	Dış ticaret	Dış ticaret hacmi	İhr. İth. Karşılama oranı (%)
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	10.819.486	36,8
1985	7.958.010	1.343.376	-3.385.367	19.301.386	70,2
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	35.261.413	58,1
1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	57.346.052	60,6
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	82.277.727	51,0
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	19.025.059	62,9
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.80	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	251.661.250	-99.858.613	403.463.887	60,3
2014	157.610.158	242.177.117	-84.566.959	399.787.275	65,1
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.487	351.073.230	69,4
2016	142.530.542	198.616.775	-56.086.232	341.147.317	71,8
2017	143.212.520	210.703.892	-67.491.372	353.916.412	68,0

Kaynak: TÜİK, (2017a).

4.2 Türkiye’de İthalatın Yapısı

Türkiye ekonomisinde ithalatın gelişimini farklı dönemler için etkileyen unsurlar söz konusudur. Örneğin, ithalatta Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk yıllarda (1923-1929) Lozan antlaşmasının hükümlerine göre artış görülürken, 1929 yılında çıkarılan gümrük tarifeleri uygulamalarıyla 1930-1950 yılları arasında daralma görülmüştür. 1950 yılından sonra liberal ekonomi sistemi benimsendiğinden Türkiye ekonomisinin ithalatı hızla artmıştır. Bu bölümde Türkiye’de en çok ithalat yapılan ülkeler ve ithalatın sektörel yapısını ortaya koymaya yönelik veriler paylaşılmaktadır.

Tablo 4.3’te Türkiye’nin en çok ithalat yaptığı 5 ülkenin yıllar içindeki gelişimi yer almaktadır. 2011 yılında en çok ithalat yapılan ülke %9,9’luk pay ile Rusya Federasyonudur. Ardından sırasıyla Almanya (%9,5), Çin (%9) ve ABD (%6,7) gelmektedir. 2016 yılına gelindiğinde ilk sırayı Çin (%12,8) almıştır. Ardından, Almanya (%10,8), Rusya Federasyonu (%7,6) ve ABD (%5,5) yer almıştır. 2011 yılında en çok ithalat yapılan ülke Rusya Federasyonu iken 2016 yılında Çin olmuştur. Bu gelişimde son yıllarda Rusya ile yaşanan siyasal krizlerin de etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 4.3 Türkiye’nin En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$)

Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Çin	21.693	21.295	24.686	24.918	24.873	25.441
Almanya	22.986	21.401	24.182	22.369	21.352	21.475
Rusya	23.953	26.625	25.064	25.289	20.402	15.162
ABD	16.034	14.131	12.596	12.728	11.141	10.868
İtalya	13.450	13.344	12.885	12.056	10.639	10.218
Fransa	9.230	8.590	8.080	8.123	7.598	7.365

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (2017a).

Tablo 4.4’de Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın yıllar içindeki seyri verilmiştir. TÜİK verilerine göre ülke gruplarına dörde ayırmıştır. İlk olarak Avrupa Birliği 2007

yılında AB 27 ülkeden yapılan ithalat toplam ithalatın %40,3 iken 2008 yılında bu oran %36,9 kadar düşmüştür 2016 yılın da %50,1'e tekrar yükselmiştir. 2007-2016 yılları arasında dalgalı seyir halinde görülmektedir. Türkiye Serbest Bölgelerine yapılan ithalat payı 2007 yılında %0,7 2016 yılında %0,7 olarak gerçekleşmiştir.

Diğer ülkeler grubunda ithalatın payı 2007 yılında %50,9 iken 2016 yılında %60,3 yükselmiştir. Diğer ülkeler grubundan Diğer Avrupa (ab-28 hariç) da ithalat payı 2007 %20,1 iken 2016 yılında aldığı pay %11,0 gerilemiştir. Asya ülkelerine baktığımızda 2007 yılında %25,8 iken 2016 yılında %34,2 yükselmiştir. Diğer Avrupa ülkelerinden yapılan ithalatın oransal olarak zamanla azaldığı, buna karşılık Asya ülkelerinden yapılan ithalatın arttığı görülmektedir.

Seçilmiş Ülke Grupların ithalat payı incelendiğinde önemli ithalat payı OECD ülkelerinde gerçekleştirilmiştir. OECD ülkelerine göre 2007 yılında %51,9 iken 2016 yılında %50,8 olarak gerçekleşmiştir. Karadeniz Ekonomik İş birliği 2007 yılında %20,4 iken 2016 yılında %12,2 gerilemiştir. Bağımsız devletler topluluğu 2007 yılında %18,1 iken 2016 yılında %10,4 gerilemiştir. Seçilmiş Ülke Gruplarında ithalat payının düştüğü görülmektedir.

Tablo 4.4 Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat, Toplam İçindeki Payı (%)

Ülke grubu	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Avrupa Birliği	39,0	38,0	36,7	36,7	37,1	38,0	39,0	40,2	36,9	40,3
Türkiye Serbest Bölgeleri	0,7	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,7	0,7	0,7
Diğer ülkeler	60,3	61,4	62,8	62,8	62,5	61,6	60,5	59,1	62,4	59,0
Diğer Avrupa (AB Hariç)	11,0	13,6	15,0	16,4	15,7	14,8	16,2	18,3	21,8	20,1
ASYA	34,2	32,3	31,7	30,5	30,1	30,6	28,7	25,5	25,1	25,8
OECD Ülkeleri	50,8	49,0	48,1	49,4	48,1	50,4	50,7	51,8	49,0	51,9
Karadeniz Ekonomik İş birliği	12,2	15,2	16,9	16,4	17,5	16,1	17,8	19,6	22,3	20,4
Bağımsız Devletler Topluluğu	10,4	13,1	13,7	13,5	14,9	13,8	15,6	17,6	20,3	18,1

Kaynak: TÜİK, (2017b).

Tablo 4.5'te Türkiye ithalatının ekonomik faaliyetlere göre sınıflandırıldığı ve 2010-2016 dönemi kapsayan veriler yer almaktadır. Ekonomik faaliyetlere göre yapılan sınıflandırmada ithalattaki en yüksek pay imalat sanayine aittir. İmalat sanayi ithalatı 2010 yılında 145 milyar \$ iken 2013 yılında 196 milyar \$ olarak zirveye ulaşmış ve 2016 yılında 167 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi ithalatının toplam ithalat içindeki payı 2016 yılı için % 84 olarak gerçekleşmiştir. Madencilik ve taş ocaklığı sektörü 2016 yılı itibariyle yaklaşık %10'luk pay ile ikinci büyük ithalatçı durumundadır. Daha sonra ise sırasıyla tarım ve hayvancılık sektörü, toptan perakende ticaret sektörleri gelmektedir.

**Tablo 4.5 Türkiye’de İthalatın Sektörel Yapısı (ISIC Rev3 Sınıflandırması)
(Milyon \$)**

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tarım ve Ormancılık	6.457	8.895	7.447	7.718	8.589	7.176	7.042
Balıkçılık	33	49	56	58	69	88	56
Madencilik ve Taş Oc.	25.933	37.331	42.247	38.205	37.126	27.609	19.009
İmalat	145.367	183.930	176.235	196.823	187.742	166.821	167.242
Elektrik, Gaz ve Su	21	87	255	334	439	325	214
Toptan ve Per. Tic.	7.704	10.496	10.258	8.469	8.154	5.176	5.011
İş Faaliyetler	2	5	1	1	3	3	2
Diğ. Sos. Top. Kiş. Hiz.	28	49	46	54	55	36	42

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2017b)

4.3 İmalat Sanayi Dış Ticareti

Türkiye’de sanayileşme stratejileri kapsamında 1980 yılı itibariyle ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmış ve ekonomik serbestleşmeyle birlikte dünya ekonomisine entegre olma sürecine geçilmiştir. Dünya ekonomisine dahil olma ve dış ticarete serbesti politikası birçok alanda olduğu gibi imalat sanayi dış ticaretinde de yapısal değişikliklere denem olmuştur (Boratav, 2003: 81).

Tablo 4.6’da Türkiye imalat sanayinin 1980 sonrası dönem için ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yıllar içindeki gelişimi yer almaktadır. İmalat sanayide ihracat 1980 yılında 1,1 milyar \$ iken yaklaşık 130 katına yükselerek artarak 2017 yılında 134,4 milyar olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi ihracatı 1999, 2009, 2015 ve 2016 yılları dışındaki yıllarda bir önceki yıllara göre artış göstermiştir. 1999 yılındaki düşüş Asya Krizi ile ilişkilendirilebilirken, 2009 yılındaki düşüş de Küresel kriz ile ilişkilendirilebilir. 2015 ve 2016 yıllarındaki düşüşün arkasındaki en önemli nedenin ülke içinde ve komşu ülkelerde yaşanan siyasi karışıklık ve diğer ülkelerle yaşanan siyasal krizler olduğu söylenebilir. İmalat

sanayi ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1980 yılında %36,6 iken yıllar içinde hızla artarak 2017 yılında %93,9 düzeyine gelmiştir.

İmalat sanayide ithalat 1980 yılında 4,6 milyar \$ iken yaklaşık 42 katına yükselerek artarak 2017 yılında 171,8 milyar olarak gerçekleşmiştir. Tablodaki verilere göre, imalat sanayi ithalatı 1999, 2001, 2009, 2014 ve 2015 yıllarında bir önceki yıllara göre azaldığı diğer yıllarda ise bir önceki yıllara göre arttığı gözlenmektedir. Bu durum dolayısıyla ihracatın ithalata bağımlılığının basit bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

İlgili dönemde imalat sanayinin dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılında %22,8 iken bu ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001 yılında %88,2 yükselmiş ve 2017 yılında %78,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.6 İmalat Sanayisinde Dış Ticaret (1980 Sonrası)

Yıllar	İhracat		İthalat		Denge	İhracatın İthalatı Karş. Oranı (%)
	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	
1980	1.064.829	36,6	4.674.855	59,1	-3.610.026	22,8
1985	6.049.410	76	7.454.501	72,1	-1.405.091	81,2
1990	10.503.599	81,1	16.403.141	73,5	-5.899.542	64,0
1996	20.525.761	84,3	35.207.187	80,7	- 14.681.426	58,3
1997	23.312.800	88,8	39.802.296	82,0	- 16.489.496	58,6
1998	24.064.586	89,2	39.024.929	85,0	- 14.960.343	61,7
1999	23.957.813	90,1	33.935.827	83,4	- 9.978.014	70,6
2000	25.517.540	91,9	44.200.242	81,1	- 18.682.701	57,7
2001	28.826.014	92,0	32.686.102	79,0	- 3.860.087	88,2
2002	33.701.646	93,5	41.383.030	80,3	- 7.681.384	81,4
2003	44.378.429	93,9	55.689.766	80,3	- 11.311.336	79,7
2004	59.579.116	94,3	80.447.302	82,5	- 20.868.186	74,1
2005	68.813.408	93,7	94.208.255	80,7	- 25.394.847	73,0
2006	80.246.109	93,8	110.378.826	79,1	- 30.132.717	72,7
2007	101.081.873	94,2	133.938.136	78,8	- 32.856.263	75,5
2008	125.187.659	94,8	150.252.335	74,4	- 25.064.676	83,3
2009	95.449.246	93,4	111.030.525	78,8	- 15.581.278	86,0
2010	105.466.686	92,6	145.366.975	78,3	- 39.900.288	72,6
2011	125.962.537	93,4	183.930.287	76,4	- 57.967.750	68,5
2012	143.266.865	93,9	176.234.422	74,5	- 32.967.556	81,3
2013	141.385.812	93,1	196.812.320	78,2	- 55.426.508	71,8
2014	147.059.418	93,3	187.742.215	77,5	-40.682.797	78,3
2015	134.389.890	93,4	166.821.237	80,5	-32.431.347	80,6
2016	133.595.801	93,7	167.243.395	84,2	-33.647.594	79,9
2017	134.437.286	93,9	171.825.761	81,5	-37.388.475	78,2

Kaynak: TÜİK, (2017f)

İthalat 1980 yılında 83 milyon \$ iken 2011 yılında 6,8 milyar \$ değeri ile zirveye ulaşmış ve 2016 yılında 4,8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Ülkemiz tekstil sektörü ithalatı, ihracatına oranla oldukça düşük bir seviyededir. Sektör ithalatımız dalgalı bir seyir izlemektedir. Tekstil sektörü dış ticaret fazlası vermesine rağmen sektöre girdi olarak giren bazı yerli hammaddeler üretimi karşılamadığından, girdiler açısından dış ticaret açığı mevcuttur.

4.4 İmalat Sanayi İthalatının Genel Yapısı

Çalışmanın bu bölümünde imalat sanayinde ithalatın yapısını analiz etmek amacıyla imalat sanayi ithalatı ile ilgili olarak daha detaylı veriler paylaşılmaktadır. Tablo 4.7’de imalat sanayinin ithalatının sektörel dağılımı ele alınmakta ve bunun yıllar içindeki gelişimine yer verilmektedir. Sektörlerin toplam ithalat içerisindeki payları dikkate alınırsa, 2010 yılında ilk sırada %18,6’lık pay ile kimyasal madde ve ürünler sektörü gelmektedir. Ardından sırasıyla, ana metal (%12,8), motorlu kara taşıtı (%10,9), başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat (%10,7) ve kok kömürü rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar (%9,5) sektörleri gelmektedir.

Aynı tablodaki 2016 yılı verilerine göre ilk sırada 2010 yılında olduğu gibi yine kimyasal madde ve ürünler (%17,4) sektörü gelmektedir. Ardından sırasıyla ana metal (%13,3), başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat (%12,5), motorlu kara taşıtı (%12,3) ve radyo televizyon haberleşme teçhizatı ve cihazları (%6,5) sektörleri gelmektedir. İmalat sanayi alt sektörlerinin toplam ithalat içerisindeki paylarının 2010 yılı ile 2016 yılları arasında görülen bazı farklılıkların, iç talep yapısındaki değişimden ve uluslararası rekabet koşullarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Tablo 4.7 Türkiye’de İmalat Sanayisi İthalatın Sektörel Yapısı (Milyar \$)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gıda ürünleri ve içecek	3,43	4,90	5,12	5,44	5,62	5,13	4,85
Tütün ürünleri	0,09	0,10	0,13	0,13	0,15	0,15	0,16
Tekstil ürünleri	6,06	6,88	5,45	5,88	6,00	5,12	4,81
Giyim eşyası	2,34	2,75	2,28	2,70	2,75	2,57	2,40
Dabaklanmış deri,	1,19	1,56	1,50	1,73	1,67	1,36	1,16
Ağaç ve mant. ürünleri	0,95	1,26	1,47	1,44	1,38	1,40	1,18
Kağıt ve kağıt ürünleri	3,29	3,63	3,46	3,75	3,87	3,43	3,46
Basım ve yayım	0,56	0,61	0,56	0,57	0,53	0,48	0,40
Kok köm., rafine petrol	13,80	18,32	19,23	18,95	18,78	11,05	9,00
Kimyasal mad. ve ür.	27,03	33,24	31,70	33,49	34,88	30,44	29,04
Plas. ve kauçuk ürün.	3,49	4,49	4,48	4,99	5,10	4,74	4,91
Metalik olmayan min.	1,53	1,83	1,69	1,98	2,16	1,92	1,79
Ana metal sanayi	18,66	26,08	26,53	35,17	26,44	21,94	22,31
Metal eşya sanayi	3,18	3,92	3,95	4,77	4,17	4,19	4,59
Sınıf. mak. ve teçhiz.	15,53	21,29	20,68	23,40	21,82	19,70	20,92
Büro, muhasebe	3,13	3,29	3,34	3,75	3,76	3,12	2,70
Sın. elektrikli makina	8,19	9,36	8,32	8,51	8,07	7,84	8,37
Radyo, televizyon	5,38	6,19	6,77	8,01	8,75	8,78	10,82
Tıbbi aletler	3,85	4,66	4,54	5,12	5,46	5,08	5,06
Motorlu kara taşıtı	15,77	19,90	16,81	19,44	18,40	20,02	20,64
Diğer ulaşım araçları	5,38	6,50	4,90	4,19	4,61	5,55	6,07
Mobilya ve sın.diğ.ür.	2,52	3,18	3,32	3,40	3,36	2,81	2,60
İmalat sanayi	145,37	183,93	176,24	196,82	187,74	166,82	167,24

Kaynak: TÜİK, 2017g

İthalatın sektörel dağılımının gelişimi bir ekonomideki yaşanan gelişmelerin sektörel düzeyde izlenmesine olanak tanırken, ithalatın mal gruplarına göre dağılımının yıllar içindeki gelişimi ekonomideki üretim yapısındaki büyük çaptaki değişim hakkında bilgiler verir. Aşağıdaki iki tabloda ithalatın tüketim, yatırım ve ara malı bakımından dağılımının yıllar içindeki gelişimlerine yer verilmektedir. İlk olarak Tablo 4.8’de 1950-1980 dönemine ait veriler paylaşılmaktadır. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme politikaları hâkim olmakla birlikte, ilk aşama olarak tüketim mallarının yurtiçinde üretiminin sağlanması ve ikinci aşama olarak da yatırım ve ara mallarının yurt içinde üretilmesini sağlamak amaçlanmıştır. 1950-1980 yılları arasında tüketim malı payı %21’den %2’ye kadar düşmüştür. Yatırım malı ithalatı 1950’de %46 iken 1980 yılında %20’ye kadar düşmüştür. Ara malı ithalatı 1950 yıllarında %33 iken 1980 yılında %78’e yükselmiştir. Bu değerler toplam içindeki payları verdiği için bir mal grubundaki ithalat değerindeki artış bir diğer mal grubundaki ithalat değeri sabit kalsa bile diğer mal grubunun ithalat payının azalmasına neden olabilecektir. Bu nedenle bu verileri değerlendirirken dikkatli olmak gerekmektedir. Bu nedenle mal gruplarının ithalat değerlerine de göz atmak gerekir. Mal gruplarının ithalat değeri yaklaşık olarak tüketim malında 3 katına, yatırım malında 9 katına ve ara malında 62 katına yükselmiştir. Bu verilerden hareketle bu döneme ait hedefler açısından tüketim mallarında başarılı olunduğu, en başarısız olunana mal grubunun ara malı grubu olduğu söylenebilir. Yatırım malı üretiminde de kısmi başarıdan söz edilebilir.

Tablo 4.8 Türkiye’de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımının Yıllar İçindeki Gelişimi (Milyon \$)

Yıllar	Yatırım Malı		Ara Malı		Tüketim Malı		Toplam
	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer
1950	131	0,46	96	0,33	59	0,21	286
1960	244	0,52	179	0,38	44	0,09	468
1970	446	0,47	454	0,48	48	0,05	948
1980	1.581	0,20	6.158	0,78	170	0,02	7.909

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2017d).

Türkiye’de 1980 yılı ile birlikte ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulanmaya başlanmıştır. Tablo 4.9’da 1980 sonrası dönemde ithalatın mal gruplarına göre dağılımına yer verilmektedir. Dönem başında toplam ithalat içerisindeki payı %2 olan tüketim mallarının dönem sonundaki payı %14 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım mallarının payı %20’den %16’ya, ara mallarının payı da %78’den %67’ye gerilemiştir. İthalat değeri üzerinden bakıldığında yatırım ve ara malları ithalatının yaklaşık olarak 20 katına yükseldiği görülmektedir. Tüketim malı grubundaki değer bazındaki artışı ise çok çarpıcıdır. Dışa açılma ile birlikte tüketim malı grubunda böyle bir gelişme yaşanmış olması, önceki dönemde yurt içi üretimdeki gelişmelerin uluslararası rekabet açısından pek de yeterli olmadığını göstermektedir. Dışa açılma döneminde tüketim mallarında yaşanan ithalat artışının kaynakları arasında, yurtiçi fiyatların yurt dışı fiyatlara göre yüksek olması, yurtiçi üretimin olmaması veya yetersizliği, üretilen ürünün kalitesinin ithal ürünlere göre düşük olması gösterilmektedir. Bu dönemde, yurt içinde ara malı üretiminde kısmi başarı sağlandığı, yatırım malı üretiminde ise önceki döneme benzer bir yapının devam ettiği söylenebilir.

Tablo 4.9 Türkiye’de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımının Yıllar İçindeki Gelişimi (1980 sonrası)

Yıllar	Yatırım Malı		Ara Malı		Tüketim Malı		Toplam
	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer
1980	1.581	0,20	6.158	0,78	170	0,02	7.909
1990	4.041	0,18	16.154	0,72	2.076	0,09	22.302
2000	11.365	0,21	36.010	0,66	6.928	0,13	54.503
2010	28.818	0,16	131.445	0,71	24.735	0,13	185.544
2011	37.271	0,15	173.140	0,72	29.692	0,12	240.842
2012	33.925	0,14	174.930	0,74	26.699	0,11	236.545
2013	36.771	0,15	183.811	0,73	30.416	0,12	251.661
2014	35.996	0,15	176.722	0,73	29.006	0,12	242.177
2015	34.905	0,17	143.317	0,69	34.905	0,14	207.234
2016	32.690	0,16	121.566	0,67	25.556	0,14	180.196

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (2017d).

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE İTHAL GİRDİ KULLANIMI: DENİZLİ TEKSTİL VE HAZIR GİYİM SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Üretimde ithal girdi kullanımı üretimden elde edilebilecek yurtiçi katma değer düzeyini düşürmektedir. Mevcut üretim yapısı ile yurtiçinde yaratılan katma değer artırılabilmesi için ithal girdi kullanımının makul düzeylerde tutulması ve üretimde kullanılan girdilerin yurtiçinden temin edilmesi sağlanmalıdır. Bunu sağlayabilmek için mikro ve makro ekonomik planlama ve politikaların titizlikle hazırlanması ve istikrarlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Mikro ve makro düzeyde başarılı olabilecek politikaların üretilmesi için mevcut yapı ve bu yapıdaki sorunlar doğru bir şekilde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bu alanda yapılmış olan çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

5.1. Türkiye İmalat Sanayinde İthal Girdi Kullanımını Araştıran Çalışmalara Yönelik Literatür Araştırması

Literatürde Türkiye imalat sanayinde ithal girdi kullanımını tespit etmeye yönelik çalışma sayısı oldukça azdır. Bunun ana nedeni Türkiye imalat sanayine ait tutarlı ve devamlı bir veri setinin olmaması veya var olan veri setinin kamuoyuna paylaşılması ile ilgili yaşanan sıkıntılar ve kısıtlardır. Bir diğeri ise alan araştırması yoluyla veri seti oluşturmanın zorluğudur.

Türkiye için yapılan çalışmalar makro verileri (girdi-çıkıtı tabloları) ve alan araştırması verilerini kullanarak analiz yapan çalışmalar olmak üzere temelde iki gruba ayrılabilir. Her iki gruba dahil olan az sayıdaki çalışmalarda imalat sanayinde geçmişten günümüze ithal girdi kullanım payının giderek yükseldiği bulgularına ulaşılmıştır. (Pamukçu ve Boyer, 2000; Çivi ve Çakır, 2000; Şenesen, vd., 2003; Yükseler ve Türkan, 2006; Türkan, 2006; Yılmaz, 2009; Saygılı vd., 2010; Özlale ve Karakurt, 2012; Kundak,2015).

Girdi-çıkıtı tablolarının oldukça geniş bir kullanım alanı vardır. Girdi-çıkıtı tabloları ile sektörler arasındaki ara ve yatırım malı akımları, ekonomide yaratılan katma değer, sektörlerin ileri/geri bağlantı katsayıları, üretimde kullanılan yerli ve ithal girdi payları tespit edilebilmektedir (Saygılı, vd: 2010).

Pamukçu ve de Boer (2000), 1968-1990 yılları arasında Türkiye'nin ithalatının kaynaklarını inceledikleri çalışmalarında yapısal ayrıştırma yöntemini kullanmışlardır. Analiz için Türkiye'nin 1968, 1973, 1979, 1985 ve 1990 girdi-çıkıtı tablolarından hareketle, ithal ikameci sanayileşme politikaların uygulandığı dönem (1968-1979) ile ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulandığı dönemi (1980- 1990) karşılaştırmışlardır. Analiz bulgularına göre, 1980-1990 dönemi boyunca ara ve yatırım malları ithalatındaki artışın temel sebebinin yurt içi talepteki artış olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak dönemler arası karşılaştırma kapsamında tarım, tekstil ve gıda sektörlerinde yaşanan ihracat artışının ithalat artışı ile desteklendiği ve ikinci dönemdeki ithal girdilerde yaşanan artışta teknoloji alanındaki gelişmelerin ve değişikliklerin önemli oranda katkısının bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Çivi ve Çakır (2000), tarafından 1985 ve 1990 yıllarına ait girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak yapılan analizde her iki dönemde ithal girdi payının en yüksek olduğu sektörlerin kilit sektör konumunda olan sektörler olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca bağlı olarak sektörler arası ileri ve geri bağlantıların güçlü olmadığı ve dolayısıyla ithal girdilere olan bağımlılığın oldukça yüksek bir seviyede olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca kimyasal maddeler, tarımsal makine ve teçhizat, motorlu kara ulaşım araçları, kimyasal gübreler imalatı sektörlerinin ithalat girdi paylarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Güllük Şenesen ve Şenesen (2003) üretimin ithalata bağımlılığını 1980'li yıllarda yaşanan yapısal değişimin etkilerini de dikkate alarak araştırmışlardır. Bu amaçla, 1973, 1985 ve 1996 yıllarına ait girdi-çıkıtı tabloları kullanılmış ve özellikle enerji sektöründe ve teknoloji yaratılmasında dışa bağımlılığın 1980 sonrasında daha yüksek oranlara ulaştığını belirtmişlerdir. Ayrıca, Türkiye'nin lider sektörleri sayılan tekstil ve gıda sektörlerinde bile ithalata bağımlılığın gittikçe arttığını vurgulamışlardır.

Yükseler ve Türkan (2006), ithal girdi bağımlılığını 1998 yılına ait girdi-çıkıtı tablosunu kullanarak analiz etmişlerdir. Bulgulara göre, doğrudan ve dolaylı ithal girdi payının imalat sanayi geneli için ortalama %21,89 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sıralamaya göre ana metal alt sektörü %35,7'lik pay ile ilk sırada yer

almaktadır. Ardından, kimyasal madde ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, plastik ve kauçuk ürünleri alt sektörleri gelmektedir. Bu sektörlerde ithal girdi payının imalat sanayi genel ortalamasının önemli ölçüde üzerinde olduğunu gözlenmektedir. En düşük ithal girdi payı %11,2 ile gıda ve içecek ürünleri sektörüne aittir. Bu oran, metalik olmayan diğer mineral ürünler sırasıyla, ağaç mantar ürünleri ve tütün ürünleri sektörlerinde sırasıyla yükselmektedir. İthal girdi payı tekstil sektörü için %20,4 ve hazır giyim sektörü için %22,1 olarak hesaplanmıştır.

Türkan (2006), hisse senedi piyasasında işlem gören ve imalat sanayinde faaliyet gösteren 170 firmaya ait verileri kullanarak, 2003-2005 döneminde üretimin ihracata ve ithalata bağımlılığını hesaplanmıştır. Hazır giyim sektöründe ithalatın maliyetler içindeki payının 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla %41,8, %52,4 ve %42,8 olduğu, tekstil sektöründe ise bu oranın aynı dönem için %41,2, %39,8 ve %40,7 olduğu hesaplanmıştır.

Özlale ve Karakurt (2012) çalışmalarında imalat sanayi sektörlerinin ithalata bağımlılık oranını 2008-2011 dönemi için hesaplamışlardır. Buna göre, ithalat bağımlılık oranının yüksek olduğu sektörleri, gübre üretimi (%72), demir-çelik (%69), bilgisayar ve veri işleme makineleri (%67), kimya (%56), diğer metaller ve mamuller (%51) ve motorlu kara taşıtları (%51) sektörleri olduğu tespit edilirken, görece düşük olan sektörlerin hayvancılık ürünleri (%16), diğer gıda % (12), mobilya (%11), içecek imalatı (%10), sebze-meyve (%9) ve tütün ürünleri (%8) sektörleri olduğu tespit edilmiştir. Bu oranın tekstil sektöründe %43 ve hazır giyim sektöründe ise %19 olduğu hesaplanmıştır.

Kundak (2015) çalışmanın katkısı imalat sanayi alt sektörlerinin Türkiye’de 1996-2011 yıllarını kapsayan dönem için dinamik panel veri analizi yöntemiyle araştırılmış olmasıdır. Elde edilen sonuçlara göre kısa dönemde döviz kurunda meydana gelen artışların imalat sanayi ithalat bağımlılığını arttığı gözlenmiştir. Döviz kurunda meydana gelen artış ithal edilen ara ve yatırım malları fiyatlarını arttırarak ithalat maliyetlerini yükseltmektedir. Dolayısıyla kurda oluşan bu artış yerli ara ve yatırım mallarının kısa dönemde ithal olanla ikame etmesine neden olabilecektir. Böylece kısa dönemde imalat sanayinin ithalata bağımlılığını azaltabilecektir. Fakat uzun dönemde, imalat sanayinin ara mallarında ithalata

bağımlı olduğu ülkelerde döviz kurundaki artış sonucu, tüketim ve yatırım mallarının ithalatı azalırken, ara malı ithalatının payının artması sonucu imalat sanayinin ithalata bağımlılığı artış gösterebilmektedir.

Girdi-çıktı tablolarının yanı sıra alan araştırması ile de imalat sanayinde ithal girdi kullanımını üzerine araştırma yapılabilir. Alan araştırması yardımıyla belli bir bölge ve/veya sektöre ait veri yaratılması mümkün olmaktadır. Ayrıca ithal girdi kullanım nedenleri ile ilgili kaynağından bilgi edinme durumu söz konusu olmaktadır. Ancak Türkiye’de imalat sanayinde ithal girdi kullanımını alan araştırması yöntemiyle araştıran çalışma sayısı oldukça azdır. Bunun nedeni alan araştırması yönteminin yapılandırılmasının karmaşık ve tamamlanmasının büyük uğraş gerektirmesi olabilir.

Saygılı vd. (2010), imalat sanayinde faaliyet gösteren görece büyük ölçekli, kurumsallaşma ve küresel ticaret sistemine katılım düzeyi yüksek olan 145 firmayla (imalat sanayinin sektörel üretim yapısına paralel olarak, ağırlıklı makine-teçhizat, bilgisayar-elektronik-optik, tekstil-giyim-deri, petrol ve kimya ile motorlu kara taşıtları sektörleri) yüz yüze görüşerek üretiminde ithal girdi kullanım düzeyi ve nedenlerini araştırmışlardır. Alan araştırmasının yanı sıra girdi-çıktı tablolarından da yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda imalat sanayi genelinde toplam hammadde ve malzeme içerisindeki ithalat payının 2002 yılında %56,5 olduğu, bu değer kısa bir süre sonra 2007 yılında %61,8’e yükseldiği tespit edilmiştir. Sanayi sektörlerinin neredeyse tamamında üretimde kullanılan ithal girdi oranında artış meydana geldiği belirtilmiştir. Tekstil giyim ve deri sektöründe 2002 yılında hammadde ve malzeme içerisindeki ithalat payı %45,5 iken 2007 yılında %50,5 yükseldiği tespit edilmiştir.

Yılmaz (2009) üretimin ithalata bağımlılığını araştırdığı çalışmada imalat sanayi firmalarının ara malı ve yatırım malı ithalatındaki gelişmeyi ve nedenlerini alan araştırması ile tespit etmeye çalışmıştır. Bulgulara göre, firmaların ithal girdi kullanımına yönelik eğilimlerinin arttığı ve ithal girdileri payı yüksek olan sektörlerin diğer sektörlerle oranla daha yüksek düzeyde büyüme gösterdikleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak, çalışma kapsamındaki firmaların kullandıkları girdilerin bileşiminde ithalatın payının yüksek olduğuna ve bu payın son yıllarda artış eğilimi sergilediği vurgulanmaktadır.

5.2 Denizli Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthal Girdi Kullanımının Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması

Bu bölümde Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe ithal girdi kullanım düzeyi ve nedenlerini araştırmaya yönelik yapılan alan araştırmasının bulgularına yer verilmektedir. Öncelikle araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi paylaşılacak, ardından çalışmanın bulgularına yer verilmektedir.

5.2.1 Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Yöntemi

5.2.1.2 Araştırmanın Amacı

Türkiye ekonomisinin uzun yıllar boyunca en önemli sorunlarından biri dış ticaret açığı olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin dış ticaret verilerini incelediğimizde 1950 yılından sonra ihracattaki artış ithalattaki (ara mallar, yatırım malları ve tüketim malları) hızlı artışı karşılayamadığından Türkiye ekonomisi ithalata bağımlı hale gelmiştir. Türkiye ithalatın 2017 yılı itibaren ara ve yatırım mallarının payının (%87) yüksek olması ithal girdi bağımlılığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı ithal girdi bağımlılığını Denizli tekstil sektöründe ithal girdi kullanımının alanlarını, düzeyini ve nedenlerini alan araştırması yöntemiyle ortaya koymak ve ilgili sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmektir. Ayrıca çalışmanın hipotezi: ‘tekstil sektöründe ithal girdi bağımlılığı girdi-çıktı tabloları ve makro ekonomi verileri kullanılarak yapılan literatürdeki çalışmaların bulgularından daha yüksektir’. Bu çalışmada bu hipotezin geçerliliği araştırılmaktadır.

5.2.1.2 Araştırmanın Önemi

Emek-yoğun bir sektör olarak düşük teknoloji içerikli üretim yapan tekstil sektörü gayri safi yurt içi hasıla, ihracat, katma değer, istihdam, yatırımlar, dışa açıklık ve makro-ekonomik büyüklükler açısından Türkiye’nin lokomotif sektörü konumundadır. Tekstil sektörü imalat sanayi ihracatındaki payı itibariyle (hazır giyim ile birlikte değerlendirildiğinde) lider konumda (2017 yılı itibariyle %19) olan bu sektör, imalat sanayi ithalatındaki payı itibariyle (2017 yılı itibariyle %5) 21 alt sektör arasında 8. sırada yer almaktadır. Bu sektörün emek yoğun ve düşük teknolojili üretim yapısına sahip olmasına rağmen ithal girdi kullanımının diğer sektörlere göre (teknoloji yoğunluğu daha yüksek sektörlere) yüksek olması

düşündürücüdür. Dolayısıyla bu sektördeki ithal girdi kullanım alanları, düzeyi ve nedenleri belirlenerek ülke dış ticaretine yaptığı katkı artırılmalıdır.

Yapılan literatür çalışmasında Türkiye’de imalat sanayinde ithal girdi bağımlılığını artıran nedenler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda genellikle girdi-çıkıtı tabloları kullanıldığı tespit edilmiştir. Girdi-çıkıtı tablolarının güncel olmaması bulguların geçerliliğini zedelemektedir. Firma ve sektör düzeyinde yapılan çalışma sayısı ise oldukça sınırlıdır. Ayrıca Denizli’de faaliyet göstermekte olan tekstil firmalarına yönelik yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Ülkemizde imalat sanayinin istihdam, üretim ve ihracat açısından önemli alt sektörlerinden biri olan tekstil sektöründe ithal girdi bağımlılığının düzeyini ve nedenlerini tespit ederek, ilgili sorunlara yönelik çözüm üretmek, sektörün sadece ülke dış ticaretine katkısını artırmayacak aynı zamanda ülke içinde yaratılan toplam istihdamı, üretimi ve katma değeri de olumlu yönde etkileyecektir.

Bu amaçla çalışmada yanıt alınacak sorular şu şekildedir.

1. Tekstil sektöründe ithal girdi kullanım alanlarını, düzeylerini, menşelerini ve nedenlerini araştırmak.
2. Tekstil sektöründe ithal girdi kullanımıyla ilgili çözüm önerileri geliştirmektir.

5.2.1.3 Araştırmanın Kapsamı

Türkiye’de imalat sanayinde ithal girdi bağımlılığını artıran nedenler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda genellikle girdi-çıkıtı tabloları kullanıldığı tespit edilmiştir. Girdi-çıkıtı tablolarının güncel olmaması bulguların geçerliliğini zedelemektedir. Tekstil sektöründe ithal girdi kullanım alanlarını, düzeyini ve nedenlerini araştıran çalışma sayısı ise oldukça sınırlıdır. Bu doğrultu da literatürdeki araştırma eksikliğini gidermek için Denizli tekstil sektöründe çalışma yapılmıştır.

Çalışmanın alan araştırması kapsamında imalat yapan küçük ölçekli işletme (10- 50 arası istihdam eden işletmeler), orta ölçekli işletme (51-250 arası istihdam eden işletmeler), büyük ölçekli işletmeler (251 ve daha fazla istihdam eden işletmeler) yer almaktadır. Bu kapsama giren firmalar Denizli Bilim Sanayi Teknoloji Bölge

Müdürlüğünden ve Denizli Ticaret Odasından elde edilen enformasyona göre Denizli tekstil sektöründe imalat yapan 307 firma bulunmaktadır. İmalat yapan firmalardan 150 firmaya ulaşılmamasına rağmen firmalarda karşılaşılan sorunlardan (firmaların yerleşimin dağınıklığından, firma yöneticilerinin zamanlarının olmamasından, firma bilgilerini paylaşmak istememelerinden ve daha önce yapılan anketlerde firmalara yapılan çalışmaların sonuçların bildirilmemesinden) dolayı imalat yapan firmalardan 86 çalışmaya katılmıştır.

5.2.1.4 Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada derinlemesine yüz yüze görüşme ve anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin ilk aşaması olarak Denizli de faaliyet göstermekte olan farklı ölçeklere sahip ve rassal olarak seçilen 8 firma ile görüşme yapılarak pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmadan elde edilen geri dönüşlerle ankete son hali verilmiştir.

Anket formunun ilk bölümünde firmaların faaliyetleri, firmaların sermaye payı, yıllık satış tutarı, istihdamı (kadın ve erkek çalışanların payı, Ar-Ge de çalışanlar ve aldığı ücret, üretimde çalışanlar ve aldığı ücret, yönetimde çalışanlar ve aldığı ücret) ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde firmaların kapasite kullanım oranları ve tam kapasite kullanılmıyorsa bunun nedenleri, firmaların fason üretim yapıyorlarsa yerli yabancı sermaye payı, firmaların üretim yaparken katlandığı maliyetler, firmaların üretimde kullandığı hammaddenin, ara girdinin ve makine teçhizatın menşesine (kökeni ve üretim yeri) göre ithal edilenlerin payı, ithal edilme nedenleri yer almaktadır. Üçüncü bölümde firmaların ihracat yapma şekillerini, hangi ülkelere yaptıkları ve ihracat performansını etkileyen nedenlerden oluşmaktadır. Dördüncü bölümde firmaların Ar-Ge faaliyetlerine, Ar-Ge harcamalarının payı, kaç yılında faaliyete geçtiği, firmaların yenilik faaliyetlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

5.2.2 Verilerinin Analizi ve Elde Edilen Bulgular

Denizli Bilim Sanayi Teknoloji Bölge Müdürlüğünden ve Denizli Ticaret Odasından elde edilen enformasyona göre Denizli (Denizli Organize Sanayi Bölgesi, Ankara Asfaltı, İzmir Asfaltı) küçük ölçekli firmalar (10-50), orta ölçekli firmalar (51-250) ve büyük ölçekli firmalar (251 ve daha fazlası) olarak tekstil sektöründe imalat yapan 307 sektör bulunmaktadır. Bu firmaların 86 firma çalışmaya katılmıştır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen imalat yapan tekstil firmaların alt sektörleri iplik sanayi, ham bez dokuma, havlu dokuma, havlu bornoz, konfeksiyon, ev tekstili şeklindedir. Firmaların birçoğu aynı zamanda birden fazla alanda faaliyet gösterdiği gözlenmiştir. Çalışma kapsamında ana faaliyet konuları baz alınarak her alt sektöre anket uygulanmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde çalışmaya katılan firmalara ait bilgiler paylaşılmaktadır. İlk olarak firmalara ilişkin bilgiler, ikinci olarak firmaların istihdam yapısı ile ilgili bilgiler, üçüncü olarak firmaların ihracat performansına ilişkin bilgiler, dördüncü olarak firmaların Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine ilişkin bilgiler, beşinci olarak da firmaların üretim ve yatırım faaliyetlerine ilişkin bilgiler verildikten son olarak da üretimde kullandıkları ithal olanların payı ve ithalat kullanım nedenlerini paylaşılmaktadır.

5.2.2.1 Firmalara ilişkin bilgiler

Bu bölümde Denizli tekstil imalat firmaların yoğunlukta buldukları bölgelerdeki (Denizli Sanayi Organize Bölgesi, İzmir Asfaltı, Ankara Asfaltı Bölgesinde) firmalarla görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan firmanın 44 işyeri sahibi ile, 23 yöneticisiyle, 12 bölüm şefiyle görüşülmüştür. Bu bölümde yapılan firmaların genel bilgileri paylaşılmaktadır. Bu doğrultuda görüşme yapılan firmaların ortalama yaşı, sermaye payı, ortalama satışlar gibi bilgiler paylaşılmaktadır.

Tablo 5.1 Görüşme Yapılan Firmalara Ait Genel Bilgiler

	Değerler
Ortalama firma yaşı	23
Ortalama öz sermaye payı (TL)	₺4.868.255,81
Yerli sermaye oran (%)	94
Ortalama satışlar (TL)	₺32.272.441,86

Firmaların genel profillerine ait bilgilere Tablo 5.1’de yer verilmiştir. Görüşmeye katılan firmaların ortalama firma yaşı 23’dür. Bu firmaların yaşları 2 ile 41 arasında değişmektedir. Alt sektörler bazında Denizli İlinde en uzun faaliyet gösteren havlu

bornoz (ortalama yaşı 23) sektörü iken, en genç konfeksiyon (ortalama yaşı 12) sektörü olmuştur. Görüşme yapılan firmaların ortalama öz sermayesi yaklaşık olarak 5 Milyon TL, bu firmaların öz sermayeleri 300 Bin TL ile 100 Milyon TL arasında değişmektedir. Alt sektörler bazında incelediğimizde ise en yüksek ortalama sermayesi olan sektör havlu bornoz (yaklaşık olarak 16 Milyon TL) iken en az ortalama sermayesi konfeksiyon sektörü (yaklaşık olarak 2,3 Milyon TL) gelmektedir.

Çalışma kapsamında yer alan firmaların yerli sermaye oranı %94 olarak hesaplanmıştır. Alt sektörlerden ham bez dokuma sektörün %99,3 yerli sermaye payına sahip iken havlu dokuma sektörü %10 ise en fazla yabancı sermaye payına sahiptir. Bu firmaların ortalama satışı 41 milyon olan firmaların satış değeri 100 Bin TL ile 210 Milyon TL arasında değişmektedir. Alt sektörleri incelediğimizde en yüksek satış değeri yaklaşık olarak 68 milyon ile havlu bornoz sektörü iken en az satış değeri 7 Milyon TL ile iplik sanayi sektörü olmuştur.

Bu firmaların sadece üretim firmalarında faaliyet gösterenlerin oranı %82,6, üretim firmaları dışında yurtiçinde faaliyet gösterenlerin ise oranı %15,2, yurtdışında faaliyet gösterenlerin oranı %2,3 olarak tespit edilmiştir.

5.2.2.2 Firmaların istihdam yapısına ilişkin bilgiler

Bu bölümde görüşme yapılan firmaların ortalama istihdamı, kadın erkek oranları, ortalama ücreti yer almaktadır.

Tablo 5.2 Görüşme Yapılan Firmalara Ait İstihdam Bilgileri

Değişkenler	Değerler
Ortalama çalışan sayısı	104
Kadın çalışanlar (%)	%55,5
Erkek çalışanlar (%)	%44,5
İşgücüne ödenen ortalama ücret	₺2.352,20

Tablo 5.2’de yer alan firmaların ortalama çalışan sayısı 104 olarak hesaplanmıştır. Alt sektörler bazında en yüksek ortalama çalışan sayısı 234 ile havlu bornoz sektörü

iken en az ortalama çalışan sayısı 12 iplik sanayi sektörü olmuştur. Bu firmaların kadın erkek istihdam dağılımına baktığımızda %55,5'i kadın, %44,5'i ise erkek çalışan tespit edilmiştir. Alt sektör bazında incelediğimizde ham bez dokuma sektörü dışında kadın istihdamı ön plandadır. Kadın çalışanın en yüksek olan sektörler konfeksiyon (%63,8) ile havlu bornoz (63,2) sektörü olmuştur. Bu firmaların çalışanların %0,7 Ar-Ge de %8,9 yönetimde, %90,5 de üretimde çalışmaktadır. Ar-Ge çalışanların düşük olma olmasının ana nedeni bu firmaların Ar-Ge departmanlarının olmamasıdır. Alt sektörleri incelediğimizde iplik sanayi ve ham bez dokuma sektörü dışında Ar-Ge çalışanı vardır. En fazla olan Ar-Ge çalışanı olan sektör ise ev tekstilidir.

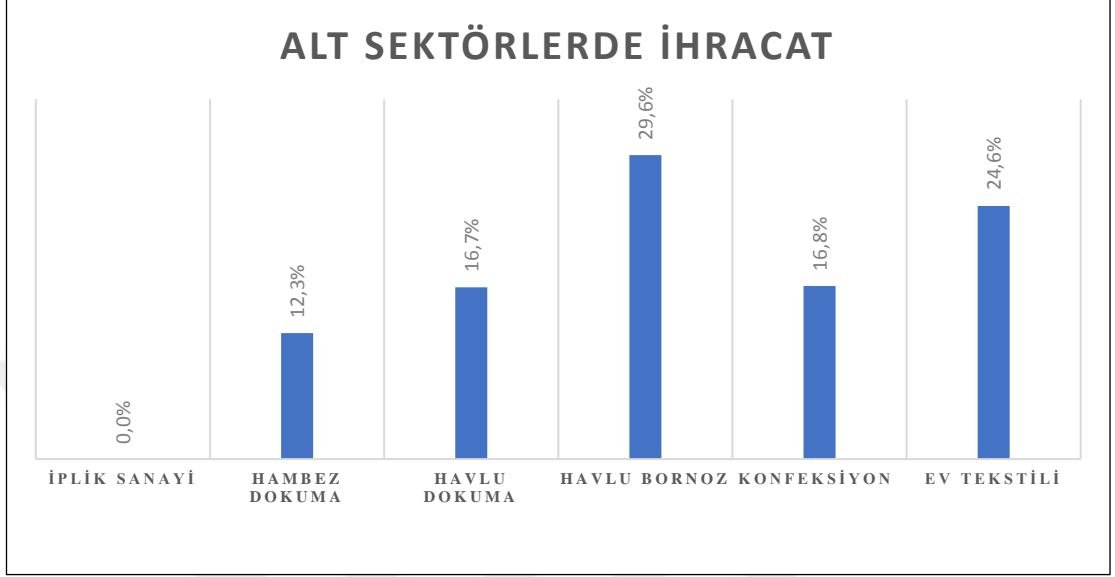
Çalışma kapsamındaki firmaların işgücüne ödenen ortalama ücret 2.352,20 TL olarak hesaplanmıştır. İstihdam edilenler arasında Ar-Ge de çalışanların ortalama ücreti 3.811,538 TL, yönetimde çalışanların ortalama ücreti 2.881,618 TL, üretimde çalışanların ortalama ücreti 1.713,605 TL olarak tespit edilmiştir. Görüşme yapılan firmaların son 5 yıl içinde istihdam artışı %17,2'dir. Alt sektörlerde en fazla istihdam artışı 24,2 ile ev tekstili, iken iplik sanayide istihdam artışı yoktur. Diğer sektörlerde %14,6 ile konfeksiyon sektöründe, %5,9 ile havlu bornoz, %13,2 havlu dokuma, %21,5 ham bez dokumada istihdam artışı gerçekleştiği tespit edilmiştir.

5.2.2.3 Firmaların ihracat performansına ilişkin bilgiler

Bu bölümde görüşme yapılan firmalardan elde edilen verilere göre ihracat yapma oranlarına, ihracat yapan firmaların ihracat yapma şeklini, hangi ülkelere ihracat yaptıkları, ihracat performansını etkileyen nedenler gibi bilgiler paylaşılacaktır.

Görüşme yapılan firmaların üretimden ortalama ihracat yapma oranı %36,8 olarak hesaplanmıştır. Görüşme yapılan firmaların 52 (%60) tane firma ihracat yapmakta iken 34 (%40) firma ihracat yapmamaktadır.

Şekil 5.1 Görüşme Yapılan Firmaların İhracat Performansı

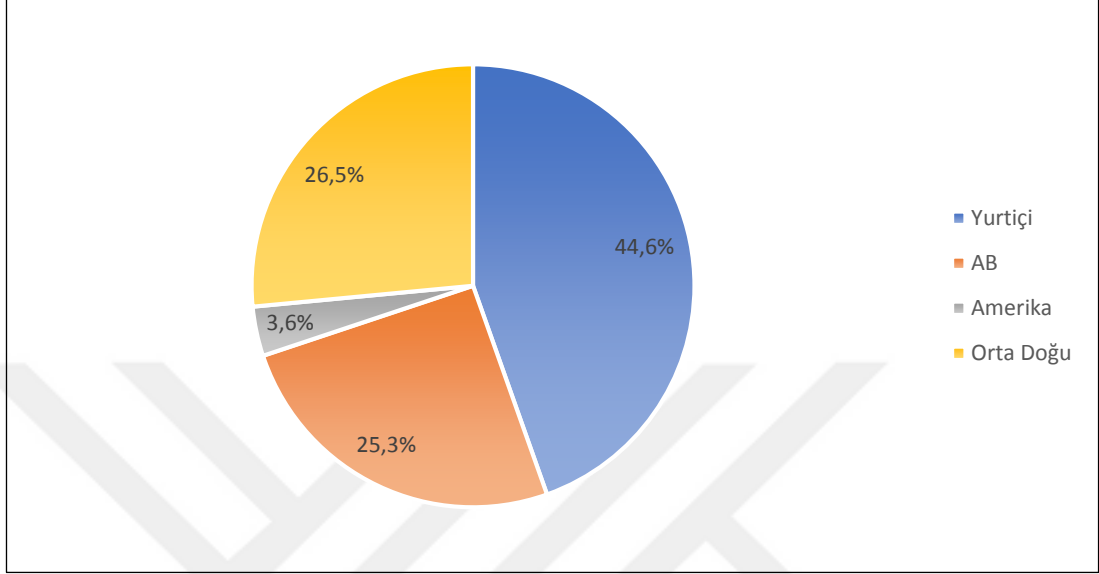

Şekil 5.1 'de görüşme yapılan tekstil alt sektöründe iplik sanayi sektörü dışında her sektörde ihracat yapıldığı gözlenmektedir. İplik sanayi sektöründen sonra en az ihracat yapan sektör ham bez dokuma sektörü (%12,3) iken en fazla ihracat yapan havlu bornoz (%29,6) sektörü olmuştur

Görüşme yapılan firmaların 34 firma ihracat yapmamaktadır. Bu 34 firmaya ihracat yapmama nedenleri sorulmuştur. Görüşme yapılan firmaların ihracat yapmama nedenlerini sorduğumuzda alınan cevaplar önem derecesine göre sıralandığında ilk sırası %30,6 ile kaynak yetersizliği gelmektedir. İkinci sırada olan ise %24,4 ile iç pazarda tatmin sağladıkları, ardından sırasıyla %14,5 ile dış pazarı tanımama, %11,1 ile aracı işletme bulamama, %7,1 ile yabancı dil eksikliği, %7,1 ile uygun fiyata sunamama, %5,2 ile kaliteli mal sunamama olduğu tespit edilmiştir.

Görüşme yapılan firmaların 52 firma ihracat yapmaktadır. Bu 52 firmaya ihracat yapma şekilleri sorulmuştur. Alınan cevaplar doğrultusunda firmaların %68'i müşteriye doğrudan ulaştıkları, %17,3'ü komisyon aracılığıyla yaptıkları, %14,7'si dolaylı ihracat (ihracat yapan firmalara ara mal üreterek) yaptıkları, aynı zamanda birden fazla şekilde ihracat yapan firmaların payı %10,6 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 5.2 Görüşme Yapılan Firmaların Pazarları

Şekil 5.2 ‘de görüşme yapılan firmaların en önemli pazarı %44 ile yurtiçi pazarı ardından sırasıyla %26 ile Orta Doğu Ülkeleri %25 ile AB %4 ile ABD olduğu tespit edilmiştir. Alt sektörlere baktığımızda iplik sanayinin en önemli pazarı yurtiçidir. Bu iplik sanayi sektöründeki firmalara son 5 yıl içinde satış yapmadığınız ülkelere satış yaptığınız mı sorusuna verilen cevapların tamamı satış yapmadıkları yönündedir. Bu sektörün reklam harcamasına bakıldığında reklam harcaması yapılmadığı tespit edilmiştir.

Ham bez dokuma sektörün en önemli pazarı yurtiçidir. Ham bez dokuma sektöründe ihracat yapan firmaların (%12,3) içinde %50 Orta Doğu Ülkelerine, %33,3 yurtiçine, %16,7 ise AB yaptıkları tespit edilmiştir. Bu firmalara son 5 yıl içinde satış yapmadığınız ülkelere satış yaptığınız mı sorusuna verilen cevapların %87,5 başka ülkeye satış yapmadığı, %14,5 Orta Doğu Ülkelere yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sektördeki firmaların reklam harcaması 0,01’dir.

Havlü dokuma sektörün en önemli pazarı yurtiçidir. Bu havlü dokuma sektöründe ihracat yapan firmaların (16,7) içinde %80 Orta Doğu Ülkelerine, %20 AB yapılmıştır. Bu sektördeki firmalara son 5 yıl içinde satış yapmadığınız ülkelere satış

yaptığınız mı sorulara verilen cevapların %73,3 başka ülkeye satış yapmadığı, %13,4 Orta Doğu Ülkelerine, %13,3 AB yapılmıştır. Bu sektördeki firmaların reklam harcaması yoktur.

Havlü bornoz sektörünün pazarın %43,8 yurtiçindedir. Bu havlü bornoz sektöründe ihracat yapan firmaların (29,6) içinde %37,5 yurtiçi, %13,9 Orta Doğu Ülkelerine, %13,8 AB, %13,8 ABD yapılmıştır. Bu sektördeki firmalara son 5 yıl içinde satış yapmadığınız ülkelere satış yaptığınız mı sorulara verilen cevapların %54,5 AB, %18,2 Orta Doğu Ülkelerine, %18,2 ABD de satış yapılmıştır. Bu firmaların reklam harcaması 0,81dir. Görüşme yapılan firmaların içinde bu sektörlerdeki firmaların reklam harcamaları diğer sektörlerden daha fazladır.

Konfeksiyon sektörün pazarın %42,9 yurtiçindedir. Bu sektördeki ihracat yapan firmaların, %40 Orta Doğu Ülkelerine %40 AB, %20 si yurtiçine yapılmıştır. Bu firmalara son 5 yıl içinde satış yapmadığınız ülkelere satış yaptığınız mı sorusuna verilen cevapların %80 satış yapmadıklarını, %20'si AB yapmıştır. Bu firmaların reklam harcamalarına baktığımızda 0,14'dür.

Ev tekstili sektörün pazarın 47,6 yurtiçindedir. Bu sektördeki ihracat yapan firmaların %35,3 Orta Doğu Ülkeleri, %29,4 AB, %17,6 si yurtiçindedir. Bu firmalara son 5 yıl içinde satış yapmadığınız ülkelere satış yaptığınız mı soruna verilen cevapların %47,8 satış yapmadığını, %21,7'si Orta Doğu Ülkelerine, %21,7'si AB, %8,7'si ABD'ye satış yapmıştır. Bu firmaların reklam harcamaları 0,41'dür. Havlü bornoz sektöründen sonra ikinci sırada reklam harcamaları yapan sektördür.

Tablo 5.3 Görüşme Yapılan Firmaların İhracat Performansını Etkileyen Faktörler

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
Döviz kuru politikası	+				
İhracat teşvikleri		+			
Pazar araştırması			+		
İhracat finansmanı				+	
Pazar bilgisi					+

Tablo 5.3'te görüşme yapılan ihracat yapan firmaların ihracat performansını verileri paylaşılmaktadır. Firmaların ihracat performansını etkileyen en önemli nedeni döviz kuru politikasıdır. 2000'li yıllarla birlikte uygulanan düşük döviz kuru politikası ihracatı pahalılaştıran bir etki yaratmıştır. Bu da firmaların ihracat imkanlarını kısıtlayıcı bir unsur olmuştur. İkinci derecen önemli olan ihracat teşvikleridir. Firmalardan elde edilen bilgiler dahilinde devletin ihracat teşviklerine yeterince önem verilmediğini dile getirmişlerdir. Üçüncü derecen önemli olan pazar araştırması, dördüncü derece önemli olan ihracat finansmanı, son olarak da pazar bilgisi geldiği tespit edilmiştir.

5.2.2.4 Firmaların Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine ilişkin bilgiler

Bu bölümde görüşme yapılan firmalardan elde edilen verilerden firmaların Ar-Ge bölümü var mı, varsa kaç yılında faaliyete girdiği, toplam satışların yüzde kaçını kapsadığını, firmalarda ve piyasalarda yeni ya da iyileştirilmiş ürün sürdü mü, firmalar teknolojik süreç yeniliği ile ilgili bilgiler paylaşılacaktır.

Görüşme yapılan firmaların %44,2 markaya, %22,1 patent/ faydalı modeline, %16,3 ün endüstriyel tasarıma sahiptir. Bu firmaların aynı zamanda %66,3 bilgisayar destekli tasarım ve üretime, %33,7 toplam kalite yönetimine, %30,2 TSE belgeli üretime, %43,0 internet veya diğer uluslararası bilgisayar ağına, %14 ISO 9000 kalite belgesine, %16,3 ISO çevre yönetim sistemi standardına sahiptir.

Tablo 5.4 Görüşme Yapılan Firmaların Ar-Ge ve Yenilik Faaliyetleri

Değişkenler	Değerler
Firmaların Ar-Ge harcamaları (%)	0,44
Firmaların ürün yeniliği (%)	31,4
Firmaların süreç yeniliği (%)	36
Firmaların ortalama fason üretimi (%)	69,4

Tablo 5,4'te Görüşme yapılan firmaların Ar-Ge ve yenilik faaliyetleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların toplam satışların içinde Ar-Ge harcamaları %2,3 olarak tespit edilmiştir. Alt sektörlerde iplik sanayi sektöründe ve ham bez dokumada Ar-Ge harcamaları yoktur. En fazla Ar-Ge harcamaları yapan sektör %1,05 ile ev tekstili sektörü, %0,44 ile havlu dokuma sektörleridir. Havlu bornoz sektöründe %0,25 konfeksiyon %0,08 Ar-Ge harcamaları yapılmıştır. Görüşme yapılan firmaların Ar-Ge departmanlarının ortalama yaşı 7 olan firmaların 2 ile 13 yaş arasında değişmektedir.

Görüşme yapılan firmaların son 5 yıldaki yeni ya da iyileştirilmiş ürün yeniliği %31,4 olarak tespit edilmiştir. Görüşme yapılan firmalara göre piyasadaki ürün ya da iyileştirilmiş ürün yeniliği %16,3'tir. Alt sektörlerde son 5 yılda en az ürün yenilik yapan sektör %1,3 iplik sanayi sektörüdür. İplik sanayi sektöre göre son 5 yılda piyasadaki ürün yeniliği sürmemiştir. Son 5 yılda yeniliğin en fazla olan sektör %12,7 ev tekstilidir. Ev tekstiline göre son 5 yılda piyasadaki ürün yeniliği %3,8 oranında sürmüştür. Diğer sektörlerde son 5 yıldaki ürün yeniliği ham bez dokuma da %6,3 havlu dokumada %5,1 havlu bornoz %3,8, konfeksiyon %3,8 olarak tespit edilmiştir.

Görüşme yapılan firmaların teknolojik süreç yeniliği %36 olarak hesaplanmıştır. Alt sektörlerde son 5 yılda iplik sanayi sektörü teknolojik süreç yeniliği yoktur. En fazla teknolojik süreç yeniliği olan sektör %15,8 ile ev tekstili ardından sırasıyla %9,2 ile

havlu dokuma, %5,3 ile konfeksiyon, %5,3 ile ham bez dokuma, %3,9 ile havlu bornoz sektörü gelmektedir.

Görüşme yapılan firmaların başka firma için fason üretimi %69,4'dir. Bu firmaların fason üretimin yerli veya yabancı firmaya göre dağılımı %84,4 yerli firmalara, %12,6'sı yabancı firmalara aittir. Alt sektörler göre başka firmalara için fason üretimi en az ev tekstili %21,76 yaparken en fazla fason üretim %68,75 iplik sanayi sektörü yapmaktadır, ardından sırasıyla %66,05 ile havlu dokuma sektörü %53,57 ile konfeksiyon sektörü, %53,21 ile ham bez dokuma sektörü, %46,78 ile havlu bornoz sektörü gelmektedir. Görüşme yapılan firmalara göre başka firmaya fason üretim yaptırılanlar %30,6'dır. Bu firmaların fason üretim yaptırılanların fason üretim alanları %37,7 si konfeksiyon, 21,3'ü dokuma, %19,7 havlu bornoz, %16,9 da diğer (nakış, dikiş, boya gibi) tekstil ürünlerinden oluşmaktadır.

Görüşme yapılan firmalardan elde edilen bilgilerden Ar-Ge harcamaları %2,3 ile yeni veya iyileştirilmiş ürün yeniliği 31,6 ve yeni veya iyileştirilmiş süreç yeniliği %36 iken fason üretim %69,4 olarak hesaplanmıştır. Alt sektörleri incelediğimizde Ar-Ge harcamaları ile yeni ya da iyileştirilmiş ürün ve süreç yeniliği az olan sektör olan iplik sanayide fason üretim 68.75dir. Ar-Ge harcamalar ile yeni ya da iyileştirilmiş ürün ve süreç yeniliğin en fazla olduğu ev tekstili sektöründe fason üretim %15,8'dir

Ar-Ge departmanı olan firma sayısı sadece 13 iken bu firmalarda Ar-Ge harcamalarının toplam maliyet içindeki payı %2,3'tür. Ürün ve süreç yeniliği yapan işletmelerin toplam içindeki payı sırasıyla %31,6 ve %36'dır. Ürün ve süreç yeniliği yapan firmaların payı fazla iken Ar-Ge harcamalarının toplam maliyet içindeki payının az olmasının nedenleri (görüşmeye katılan firma sahipleri ve yöneticilerden elde edilen bilgilere göre,)

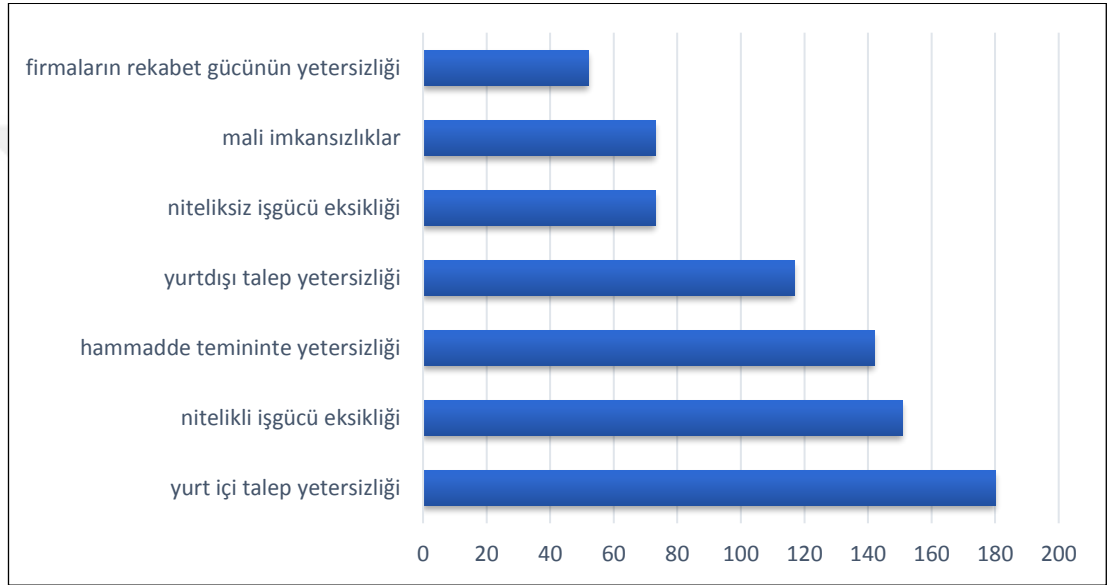
- Tekstil ve hazır giyim sektöründe yeniliği taklit etmek diğer sektörler (tarım, kömür sektörü gibi) göre daha kolay olduğundan firma sahipleri katıldıkları fuarlar sayesinde yenilik yapmaktalar
- Ar-Ge departmanı kurmak maliyetli olduğundan diğer (pazarlama ve satış departmanı gibi) departmanlar yenilik görevini üstlenmişlerdir.

Bu bilgiler ışığında Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe yenilik Ar-Ge temelli olmadığı söylenebilir.

5.2.2.5 Firmaların üretim ve yatırım faaliyetlerine ilişkin bilgiler

Bu bölümde firmaların kapasite kullanım oranı ve tam kapasite kullanılmamasının nedenleri, firmaların üretimde kullandığı maliyetler yer almaktadır.

Şekil 5.3 Görüşme Yapılan Firmaların Âtıl Kapasite Kullanmaların Nedeni

Tablo 5.3'te görüşme yapılan firmaların âtıl kapasite kullanmaların nedenleri yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların kapasite kullanım oranları %81,1 olarak hesaplanmıştır. Alt sektörlerde kapasite kullanım oranı %74,5 havlu bornoz sektörü, %79,5 ile konfeksiyon sektörü, %80,9 ile havlu dokuma sektörü, %81,1 ham bez dokuma sektörü, %81,6 ile ev tekstili sektörü, %82,5 ile iplik sanayi sektörüdür. Bu kapasite kullanım oranları Denizli tekstil sektöründe toplam üretim kapasitesinin tam kullanılmadığını göstermektedir.

Görüşme yapılan firmalara âtıl kapasitenin nedenleri sorulmuştur. Bu firmaların âtıl kapasite kullanmaların başında yurtiçi talep yetersizliği, ikinci sırada nitelikli eleman eksikliği, üçüncü sırada hammadde temininde yetersizliği dördüncü sırada yurt dışı talep eksikliği, beşinci sırada niteliksiz işgücü eksikliği ve mali imkansızlıklar ve son sırada firmaların rekabet gücünün yetersizliği gelmektedir.

Tablo 5.5 Görüşmeye Katılan Firmaların Katlandığı Maliyetler

Maliyetler	Değerler %
Hammadde	39,0
İşçi Ödemeleri	22,4
Gelir ve Kurumlar Vergisi Ödemeleri	12,2
Enerji Giderleri	10,9
Kredi Faiz Giderleri	6,0
Yenileme Giderleri	5,4
Ara Mallar	4,1

Tablo 5.5'te görüşme yapılan firmaların katlandığı toplam maliyetler yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların toplam üretim için katlandığı maliyetlerini incelediğimizde ilk sırayı %39 ile hammadde, %22,4 ile işçi ödemeleri, %12,2 ile gelir kurumlar vergi ödemeleri, %10,9 ile enerji giderleri, %5,4 yenilenme giderlerini, %4,1 ara malları gelmektedir.

Dahilde işleme rejimi; ihraç edilecek ürünlerin üretiminde kullanılan ve ithal edilerek temin edilecek unsurlarda (hammadde, ara malı, mamul vb.) için çeşitli muafiyetler sağlayan ihracat teşvik sistemidir (Argun, Eroğlu, 2015: 61). Görüşme yapılan firmaların hammadde temininde dahilde işleme rejimi kullananların oranı %4,4, ama bazı firmalar döviz kurunu yüksekliğinden dolayı kullanmadıklarını dile getirmişlerdir. Ara malı temininde dahilde işleme rejimi kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Görüşme yapılan firmaların son 5 yılda yatırım harcamaları %25,02 artmıştır. Son 5 yılda yatırım harcamaların en çok artış gösteren sektör %29,2 ile konfeksiyon sektörü olmuştur. Diğer sektörler sırasıyla %27,3 ev tekstili sektörü, %22,5 havlu

dokuma sektörü, %19,2 ham bez dokuma sektörü, %11,5 havlu bornoz sektörüdür. İplik sanayi sektöründe son 5 yılda yatırım harcamalarında artış olamadığı tespit edilmiştir.

5.2.2.6 Firmaların üretimde kullandıkları girdilerde ithal kullanım payları ve ithal kullanım nedenlerine ilişkin bilgiler

Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları girdiler hammadde, ara malı ve makine ve teçhizat olarak üçe ayrılmaktadır. Bu girdiler çalışma kapsamında kendi içinde de ayrılmaktadırlar. Hammadde pamuk, elyaf, iplik ve kumaştan oluşmaktadır. Ara malı boyar madde, kimyasal girdiler (ağartıcılar, parlaticılar vb.) ve diğer (fermuar, düğme vb.) den oluşmaktadır. Makine ve teçhizatlar iplik üretim makineleri, kumaş üretim makineleri, ön terbiye makineleri, boyama makineleri ve hazır giyim makinelerinden oluşmaktadır.

Bu bölümde üretimde kullanılan hammadde, ara malı ve makine ve teçhizatın türlerine göre ithal olanların payı, üretim ülkelerine ve ithal kullanım nedenlerin bilgileri paylaşılacaktır.

5.2.2.6.1 Firmaların üretimde kullandıkları hammaddelerin menşesine göre ithal girdi kullanımı

Bu bölümde görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları hammaddelerine (pamuk, elyaf, iplik ve kumaş) göre ithal olanların payı, üretim ülkelerini ve ithal kullanım nedenlerine yönelik bilgiler paylaşılacaktır.

Bu firmalar hammadde türündeki ithal kullanım ayrımı pamuk, elyaf, iplik ve kumaştan oluşmaktadır. Görüşme yapılan firmaların bazıları (ithal eden firmalar) hammadde türünde birden fazla hammadde alanında ithal etmektedir. Örneğin konfeksiyon sektörü firmaların bazıları hem pamuk hem iplik hem de kumaş ithal etmektedir. Bu örneği diğer sektörler için de çoğaltılabilir.

Tablo 5.6 Görüşmeye Katılan Firmaların Hammadde İthal Etme Nedenleri

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
İthal olanın daha ucuz olması	+				
Yurtiçi üretimin yetersiz olması		+			
İthal olanın daha kaliteli olması			+		
Yurtiçi üretiminin olmaması				+	
Satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi					+

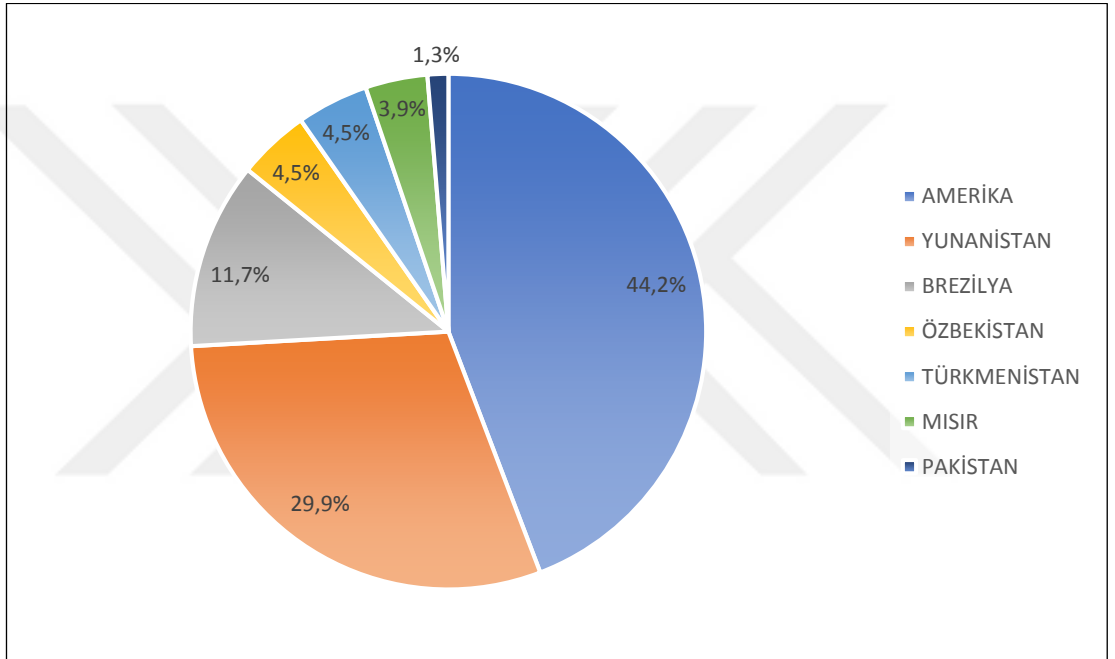
Tablo 5.6'da görüşme yapılan firmaların hammadde ithal etme nedenleri yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları hammaddelerin menşesine göre ithal kullanım payı %60,28dir. Görüşme yapılan firmaların hammaddede ithal kullanım nedenlerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Elde edilen verilere göre en önemli nedenleri ithal olanın daha ucuz olması, ikinci önemli nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olması, üçüncü önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, dördüncü önemli nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olması, beşinci önemli nedeni de satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi geldiği tespit edilmiştir.

Tablo 5.7 Görüşmeye Katılan Firmaların Hammadde Türünde İthal Kullanım Payı

Hammadde türü	İthal kullanım payı (%)
Pamuk	70
Elyaf	53,3
İplik	79
Kumaş	20,6

Pamuk: Hammadde türlerine göre ithal girdi kullanım paylarını incelediğimizde pamuk ithal girdi kullanım payı %70 olarak hesaplanmıştır. Pamukta ithal girdi kullanımının yüksekliğinin ana nedenlerinden biri firmalardan elde edilen bilgilere göre Türkiye de son yıllarda pamuk üretimi azaldığı için pamuk ithalatı artığını dile getirmişlerdir. Pamuk ithalatını yapan sektörlerin başında iplik sanayi sektörü ardından ev tekstili sektörü, konfeksiyon sektörü, havlu dokuma sektörü, havlu bornoz sektörü geldiği tespit edilmiştir.

Şekil 5.4 Görüşmeye Katılan Firmaların Pamuk İthal Ettiği Ülkeler

Şekil 5.4'te görüşme yapılan firmaların pamuk ithal ettiği ülkeler yer almaktadır. Görüşme yapılan firmalardan pamuk ithalatı yapan firmaların ithal ettiği ülkelerin başında %44,2 ile ABD ardından sırasıyla %29,9 ile Yunanistan , %11,7 ile Brezilya , %4,5 ile Özbekistan, %4,5 ile Özbekistan, %3,9 ile Mısır, %1,3 ile Pakistan yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 5.8 Görüşmeye Katılan Firmaların Pamuk İthal Etme Nedenleri

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
İthal olanın daha kaliteli olması	+				
Yurtiçi üretimin yetersiz olması		+			
İthal olanın daha ucuz olması			+		
Yurtiçi üretiminin olmaması				+	
Satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi					+

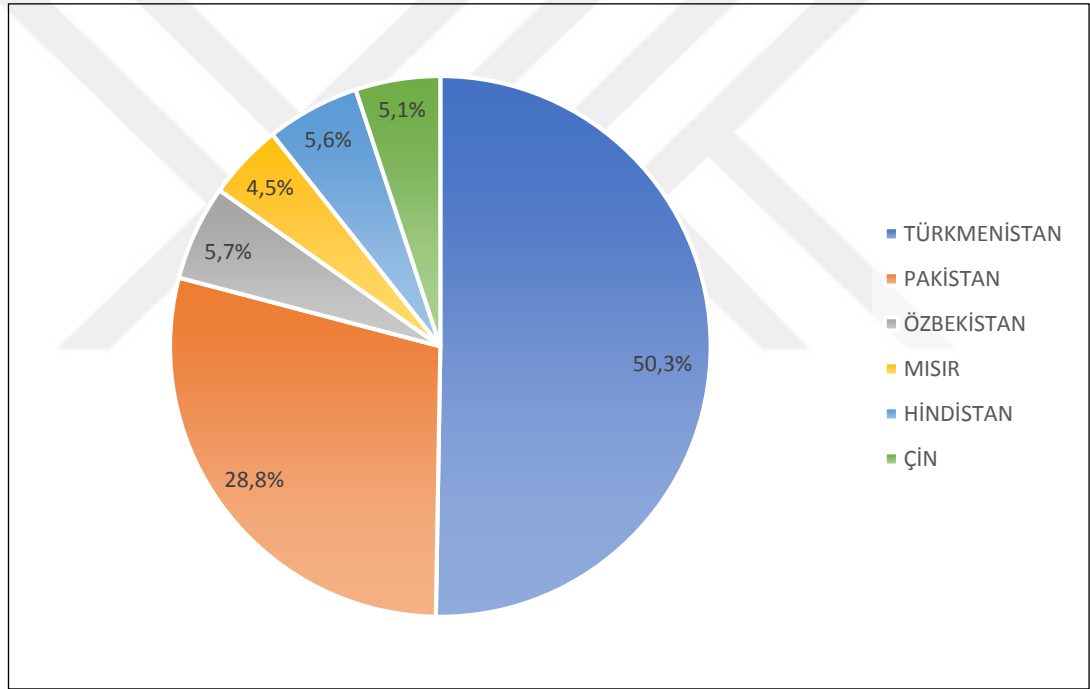
Tablo 5.8 görüşme yapılan firmaların pamuk ithal kullanım nedenleri yer almaktadır. Elde edilen verilere göre ilk tercih sıralamasında ithal edilen ülkelerinin pamuklarının daha kaliteli oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla firmalardan yüz yüze görüşmeden elde edilen bilgilere göre ABD (%44,2), Yunanistan (%29,9) ve Brezilya (%11,7) pamuklarının daha kaliteli olduklarından ithalatın %85,8 kapsamaktadır. Pamuk ithal kullanım nedenlerin ikinci önemli neden yurtiçi üretiminin yetersizliği gelmektedir. Dolayısıyla firmalar Türkiye’de son yıllarda pamuk üretimi azaldığı için ithalata yöneldiklerini dile getirmişlerdir. Üçüncü tercih sıralamasında ithal olanın daha ucuz olması gelmektedir. Dolayısıyla pamuk üretimin azalması pamuk fiyatını artırmıştır. Yurtiçi pamuk fiyatın artması yurtdışı pamuk fiyatı göreceli olarak daha ucuz hale gelmiştir. Dördüncü tercih sıralamasında yurtiçi üretiminin olmaması gelmektedir. Beşinci tercih sıralamasında satıcı firmaların sunduğu ithalat kredileri gelmektedir.

Elyaf: Görüşme yapılan firmaların hammadde türünden elyaf ithal girdi kullanım payı %53,3 olarak hesaplanmıştır. Elyaf ithal edenlerin sektörleri, ev tekstili sektörü, havlu bornoz sektörü ve havlu dokuma sektörüdür. Elyaf ithal edilen ülkeler Çin, Türkmenistan, Pakistan’dır. Elyaf ithal girdi kullanım nedenleri sırasıyla yurtiçi

üretim yetersiz olması, ithal olanın daha ucuz olması, ithal olanın daha kaliteli olması, yurtiçi üretiminin olmaması, satış sonrası hizmetlerin daha iyi olmasıdır.

İplik: Görüşme yapılan firmaların iplik ithal girdi kullanım payı %79 olarak hesaplanmıştır. Görüşme yapılan firmalardan elde edilen bilgilere göre pamuk üretimi azalması ve pamuktan iplik elde edilebilmesi için makineler gereklidir. Makineler alımı maliyeti artırdığı için iplik ithalatına yöneldiklerini dile getirmişlerdir. İplik ithalatı yapan sektörler sırasıyla ham bez dokuma, havlu dokuma sektörü, ev tekstili sektörü, havlu bornoz sektörü ve konfeksiyon sektörü geldiği tespit edilmiştir.

Şekil 5.5 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik İthal Ettiği Ülkeler

Şekil 5.5'te görüşme yapılan firmaların iplik ithal ettiği ülkeler yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların iplik ithal ettiği ülkeler %50,3'ü Türkmenistan, %28,8'si Pakistan, %5,7'si Özbekistan, %5,6'si Hindistan, %5,1 Çin, %4,5'si Mısırdan ithal edildiği tespit edilmiştir.

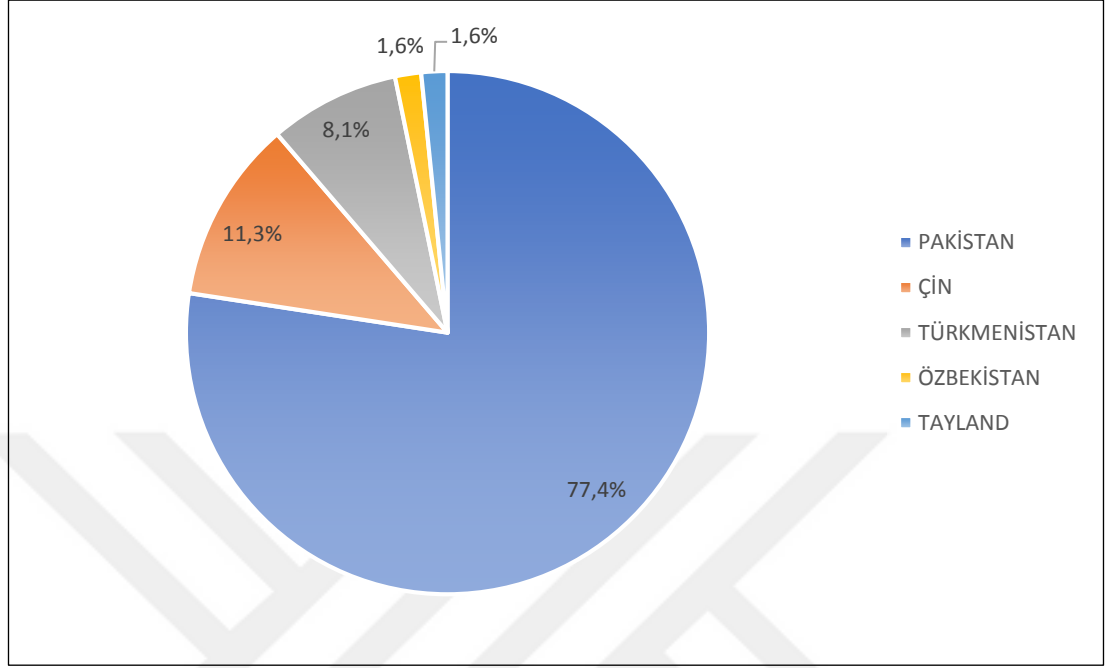
Tablo 5.9 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik İthal Etme Nedenleri

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
İthal olanın daha ucuz olması	+				
Yurtiçi üretimin yetersiz olması		+			
İthal olanın daha kaliteli olması			+		
Yurtiçi üretiminin olmaması				+	
Satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması					+

Tablo 5.9 Görüşme yapılan firmaların iplik ithal etme nedenleri yer almaktadır. Elde edilen verilere göre önem sıralamasında en önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olması ikinci önemli nedeni yurt içi üretiminin yetersiz olması (Denizli tekstil sektöründeki iplik imalat yapan firmalar toplam tekstil sektörün %4'ü oluşturmaktadır), üçüncü önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, dördüncü önemli nedeni yurtiçi üretiminin olmaması, beşinci önemli nedeni satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması geldiği tespit edilmiştir.

Kumaş: Görüşme yapılan firmaların kumaşın ithal kullanım oranı %20,6 olarak hesaplanmıştır. Görüşme yapılan firmaların elde edilen verilerden firmaların bazıları iplik ithalatını yapıp kumaşları kendileri ürettiklerinden kumaş ithalatı diğer hammadde ithalatlarından düşüktür. Kumaş ithalatı yapan sektörler havlu bornoz sektörü, konfeksiyon sektörü ve ev tekstili sektörünün yaptığı tespit edilmiştir.

Şekil 5.6 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş İthal Ettiği Ülkeler

Şekil 5.6’te görüşme yapılan firmaların kumaş ithal ettiği ülkeler yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların kumaş ithal edilen ülkeler %77,4’si Pakistan, %11,3’ü Çin, %8,1 Türkmenistan, %1,6 Özbekistan, %1,6’sı Tayland olarak tespit edilmiştir. Kumaş üretiminin büyük bölümü Pakistan devletindedir.

Tablo 5.10 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş İthal Etme Nedenleri

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
İthal olanın daha ucuz olması	+				
Yurtiçi üretimin yetersiz olması		+			
İthal olanın daha kaliteli olması			+		
Satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi				+	
Yurtiçi üretiminin olmaması					+

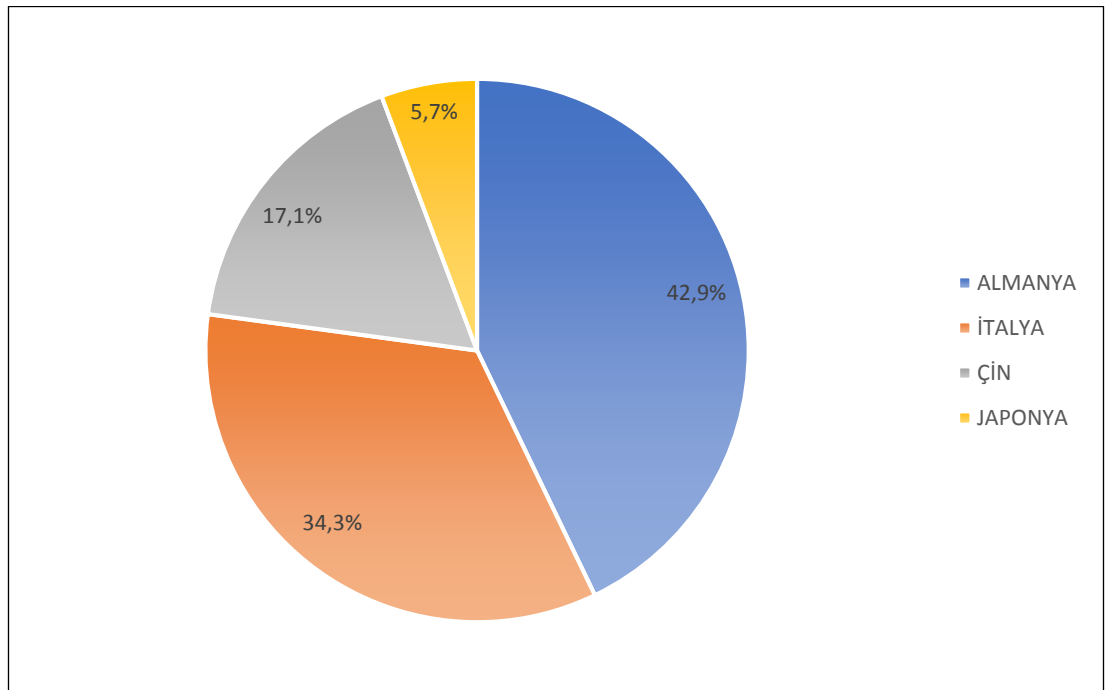
Tablo 5.10 Görüşme yapılan firmalara kumaşı ithal etme nedenleri yer almaktadır. Elde edilen verilere göre en önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olması, ikinci önemli nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olması, üçüncü önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, dördüncü önemli nedeni satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi, beşinci önemli nedeni yurtiçi üretiminin olmaması gelmektedir.

5.2.2.6.2 Firmaların üretimde kullandıkları ara malların menşesine göre ithal girdi kullanımı

Çalışma kapsamında Üretimde kullanılan ara girdi türleri boyar madde, kimyasal girdiler (ağartıcılar, parlaticılar, vb.), diğer (fermuar, düğme, vb.) üçe ayrılmaktadır. Bu firmaların üretimde kullandıkları ara malların (ara girdi, hammadde harici üretimde kullanılan girdiler) menşesine göre ithal olanların payı, üretim ülkeleri ve ithal kullanım nedenlerine yönelik bilgiler paylaşılacaktır.

Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları ara malı ithalatı %4,1 olarak hesaplanmıştır. Ara malı ithalatını yapan firmalar genellikle istihdama göre büyük ölçekli firmalardır. Ara malı ithal edilen ülkeler %42,9'u Almanya, %34,3'ü İtalya, %17,1'i Çin %5,7'si Japonya gelmektedir.

Şekil 5.7 Görüşmeye Katılan Firmaların Ara Malı İthal Ettiği Ülkeler

Şekil 5.7’de görüşme yapılan firmaların ara malı ithal ettiği ülkeler yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları ara malı ithal kullanım payı (%4,1) az olduğundan bu firmalardan elde edilen verilere göre ara malının ithali daha maliyetli olduğundan (konfeksiyon sektöründeki büyük ölçekli firma sahibiyle yüz yüze detaylı görüşmede ara malının ithalatı daha uygun olabilir ama en az bir kamyon fermuar sipariş vermemiz gerekmektedir. Bir kamyon fermuar, firmamızda üretilen üründen çok daha fazla olduğu için yerli ara malı tercih etmekteyiz. Yerli ara malın yetersiz kaldığı durumlarda ara malı ithal eden büyük ölçekli firmalardan temin ettiklerini dile getirmiştir.) genellikle büyük ölçekli firmalar ithal etmektedir.

Tablo 5.11 Görüşmeye Katılan Firmaların Ara Malı Türünde İthal Kullanım Payı

Ara malı türleri	İthal kullanım payı (%)
Boyar madde (firmaların %7)	21,6
Kimyasal girdiler (firmaların %8,1)	24,3
Diğer (fermuar, düğme)	25

Boyar Madde: Çalışma kapsamında ara malı türünden boyar madde ithal eden firmaların (%7) üretimde kullanılan ara malların türünde boyar madde ithal kullanım payı %21,6 olarak hesaplanmıştır. Boyar madde ithal eden sektörler büyük ölçekli firmalardan havlu bornoz sektörü, konfeksiyon sektörü ve ev tekstili sektörü gelmektedir. Boyar madde İthal edilen ülkeler sırasıyla İtalya, Almanya, Japonya ve Çin gelmektedir.

Ara malı ithal eden firmalara göre ithal edilme nedenlerin başında ithal olanın daha kaliteli olması, sonra sırasıyla ithal olanın daha ucuz olduğu, satıcı firmaların sunduğu krediler, satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması geldiği tespit edilmiştir.

Kimyasal Girdiler: Çalışmaya kapsamında ara malından kimyasal girdi ithal eden firmaların (%8,1) ara malların türünde kimyasal girdi ithal kullanım payı %24,3 olarak hesaplanmıştır. Boyar madde ithal eden sektörler büyük ölçekli firmalardan havlu bornoz sektörü, konfeksiyon sektörü ve ev tekstili sektörü gelmektedir.

Kimyasal girdiler ithal edilen ülkeler sırasıyla Almanya, İtalya, Japonya ve Çin gelmektedir.

Ara malı ithal eden firmalara göre ithal edilme nedenlerin başında ithal olanın daha kaliteli olması, sırasıyla ithal olanın daha ucuz olması, yurtiçi üretimin yetersiz olması, satıcı firmaların sağladığı krediler, satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması geldiği tespit edilmiştir.

Diğer (fermuar, düğme vb.): Çalışmaya kapsamında ara malından kimyasal girdi ithal eden firmaların (%2,3) ara malların türünde diğer (fermuar, düğme vb.) ithal kullanım payı %25 olarak hesaplanmıştır. Sektörlerden büyük ölçekli firmalardan havlu bornoz ve konfeksiyon sektörü gelmektedir. İthal edilen ülkeler Çin, Almanya gelmektedir.

Ara malı ithal eden firmalara göre ithal edilme nedenlerin başında ithal olanın daha kaliteli olması, sırasıyla ithal olanın daha ucuz olması, yurtiçi üretimin yetersiz olması, satıcı firmaların sağladığı krediler, satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması geldiği tespit edilmiştir.

5.2.2.6.3 Firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizatın menşesine göre ithal girdi kullanımı

Çalışma kapsamında üretimde kullandıkları makine ve teçhizat türleri iplik üretim makineleri (çırçır, harman-hallaç, tarak, cer, eğirme, bobin), kumaş üretim makineleri (dokuma, örme), ön terbiye makineleri (yakma, haşıl, sökme, ağartma, merserize etme), boyama makineleri (boya ve diğer kimyasal kullanımı), hazır giyim makineleri (kesim, baskı, nakış, ütöleme) olarak 5 ayrılmıştır.

Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizatlarına türüne göre ithal olanların payı, üretim ülkeleri ve ithal kullanım nedenlerine yönelik bilgiler paylaşılacaktır.

Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizatlarına ithal girdi payı ortalama %95 olarak hesaplanmıştır. En çok ithal ettikleri ülkeler Almanya, İtalya'dır. Bu firmalara göre Almanya ve İtalya'nın makinelerinin daha kaliteli olduğundan ilk tercih nedenlerini olduğunu dile getirmişlerdir. Makine ve teçhizatın ithal ettiği diğer ülkeler İsviçre, Çin, Japonya, Belçika, Güney Kore gelmektedir.

Tablo 5.12 Görüşmeye Katılan Firmaların Makine ve Teçhizat İthal Etme Nedenleri

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
İthal olanın daha ucuz olması	+				
Yurtiçi üretimin yetersiz olması		+			
İthal olanın daha kaliteli olması			+		
Yurtiçi üretiminin olmaması				+	
Satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi					+

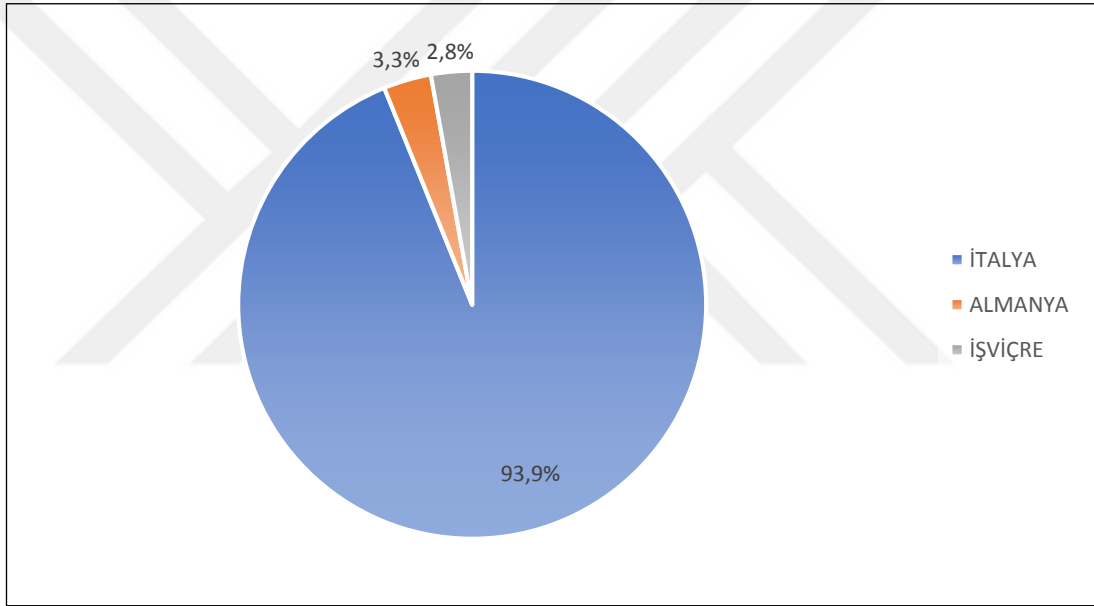
Tablo 5.12’de görüşme yapılan firmaların makine ve teçhizat ithal kullanım nedenleri yer almaktadır. Elde edilen verilere göre birinci en önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, ikinci önemli nedeni yurt içi üretiminin olmaması, üçüncü önemli nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olması, ithal olanın daha ucuz olması, beşinci önemli nedeni başka firmalarla olan ilişkiler gelmektedir.

Tablo 5.13 Görüşmeye Katılan Firmaların Makine ve Teçhizat Türünde İthal Kullanım Payı

Makine ve teçhizat türü	İthal kullanım payı (%)
İplik üretim makineleri	96,4
Kumaş üretim makineleri	96,9
Ön terbiye makineleri	95
Boyama makineleri	93,4
Hazır giyim üretimi makineleri	90

İplik Üretim Makineleri: Görüşme yapılan firmaların makine ve teçhizat türünden iplik üretim makinelerin ithal kullanım payı ortalama %96,4 olarak hesaplanmıştır. İplik üretim makinelerin ithalatı yapan sektörlerin başında iplik sanayi sektörü ardından ev tekstili sektörü, konfeksiyon sektörü, havlu dokuma sektörü, havlu bornoz sektörü geldiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu sektörlerdeki firmalar pamuk ithalatı yapan firmalardır. Pamuk ithalatı yapan firmalar iplik üretim makinelerin ithalatını da yapmaktadır.

Şekil 5.8 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik Üretim Makinesi İthal Ettiği Ülkeler

Şekil 5.8’de görüşme yapılan firmaların iplik üretim makinesinin ithal edilen ülkeler yer almaktadır. Bu firmaların iplik üretim makinesinin ithal ettiği ülkelerin başında %93,9 si İtalya gelmektedir. Ardından %3,3 Almanya, 2,8 İsviçre gelmektedir.

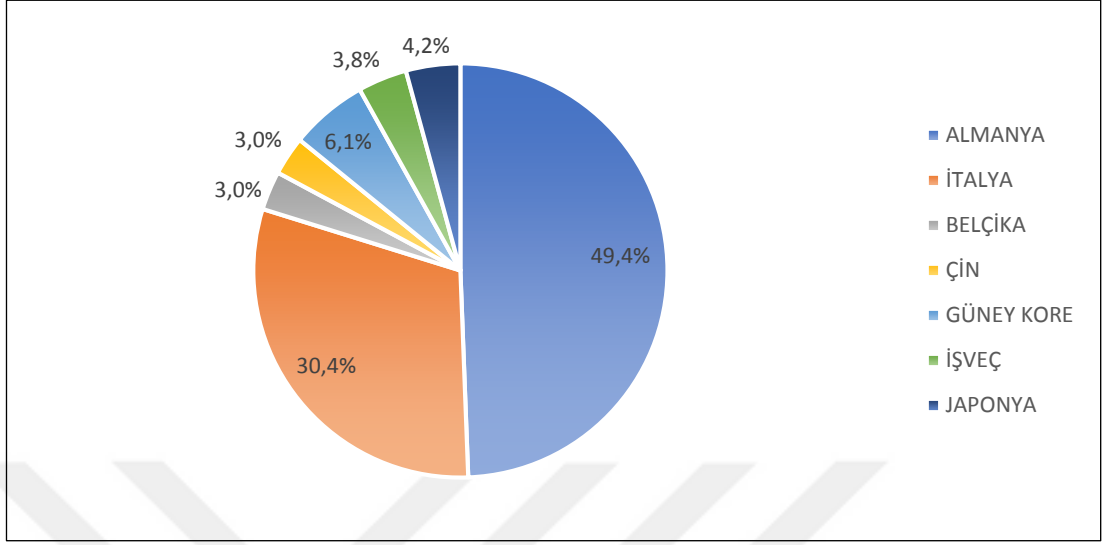
Tablo 5.14 Görüşmeye Katılan Firmaların İplik Üretim Makinesi İthal Etme Nedenleri

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
Yurtiçi üretimin yetersiz olması	+				
İthal olanın daha ucuz olması		+			
Yurtiçi üretiminin olmaması			+		
İthal olanın daha kaliteli olması				+	
Satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi					+

Tablo 5.14'de görüşme yapılan firmaların iplik üretim makinesi ithal kullanım nedenleri yer almaktadır. Elde edilen verilere göre en önemli nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olması, ikinci önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olması, üçüncü önemli nedeni yurtiçi üretiminin olmaması, dördüncü önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, beşinci önemli nedeni satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi gelmektedir.

Kumaş Üretim Makineleri: Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine teçhizat türlerinden kumaş üretim makinelerin ithal kullanım payı 96,9 olarak hesaplanmıştır. Kumaş üretim makineleri ithal eden sektörler %19,6 ham bez dokuma sektörü, %23,5 si havlu dokuma sektörü, %21,6 havlu bornoz sektörü, %11,8 konfeksiyon sektörü, %23,5 ev tekstili sektörüdür. Kumaş üretim makinelerini ithal edenlerin %43,1 dokuma sektörü (görüşme yapılan firmaların yaklaşık olarak %97) ithal etmiştir. Ayrıca hammadde türünde genellikle iplik (pamuk, elyaf da iplik sanayi sektörü dışındaki sektörler dahil) ithal eden firmalar kumaş üretim makinelerini ithal etmektedir.

Şekil 5.9 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş Üretim Makinesi İthal Etiği Ülkeler

Şekil 5.9 görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizat türlerinden kumaş üretim makinelerinin ithal edilen ülkeler yer almaktadır. Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizat türlerinden kumaş üretim makinelerinin ithal edilen ülkeler %49,4'u Almanya, %30,4 Ü İtalya, %3 Belçika, %3 Çin, %6,1'i Güney Kore, %3,8 İsveç, %4,2 Japonya'dır.

Tablo 5.15 Görüşmeye Katılan Firmaların Kumaş Üretim Makinesi İthal Etme Nedenleri

	Birinci derece önemli	İkinci derece önemli	Üçüncü derece önemli	Dördüncü derece önemli	Beşinci derece önemli
İthal olanın daha ucuz olması	+				
Yurtiçi üretiminin olmaması		+			
Yurtiçi üretimin yetersiz olması			+		
İthal olanın daha kaliteli olması				+	
Satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması					+

Tablo 5.15 'te görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizat türlerinden kumaş üretim makinelerin ithal edilme nedenleri yer almaktadır. Elde edilen verilere göre en önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olması, ikinci önemli nedeni yurtiçi üretimin olmaması, üçüncü önemli nedeni yurtiçi üretimin yetersiz olması, dördüncü önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, beşinci önemli nedeni satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması yer aldığı tespit edilmiştir.

Ön Terbiye Makineleri: çalışmaya kapsamında ön terbiye makineleri ithal eden firmaların (%4) üretimde kullandıkları makine teçhizat türlerinden ön terbiye makine kullanım payı %95 olarak hesaplanmıştır. Ön terbiye makineleri ithal eden sektörler havlu bornoz sektörü, ev tekstili sektörü ve konfeksiyon sektörleridir. Bu sektördeki firmalar pamuk ve/veya iplik ithal eden firmalardır.

Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine teçhizat türlerinden ön terbiye makine %50 Almanya, %50 İtalya ülkesinden ithal etmekte. Bu firmalara ithal etme nedenleri yönelik sorular yöneltilmiştir. Elde edilen verilere göre en önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, ikinci önemli nedeni yurtiçi üretimin yetersiz olması, üçüncü önemli nedeni yurtiçi üretimin olmaması, dördüncü önemli nedeni satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi, beşinci önemli nedeni satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması gelmektedir.

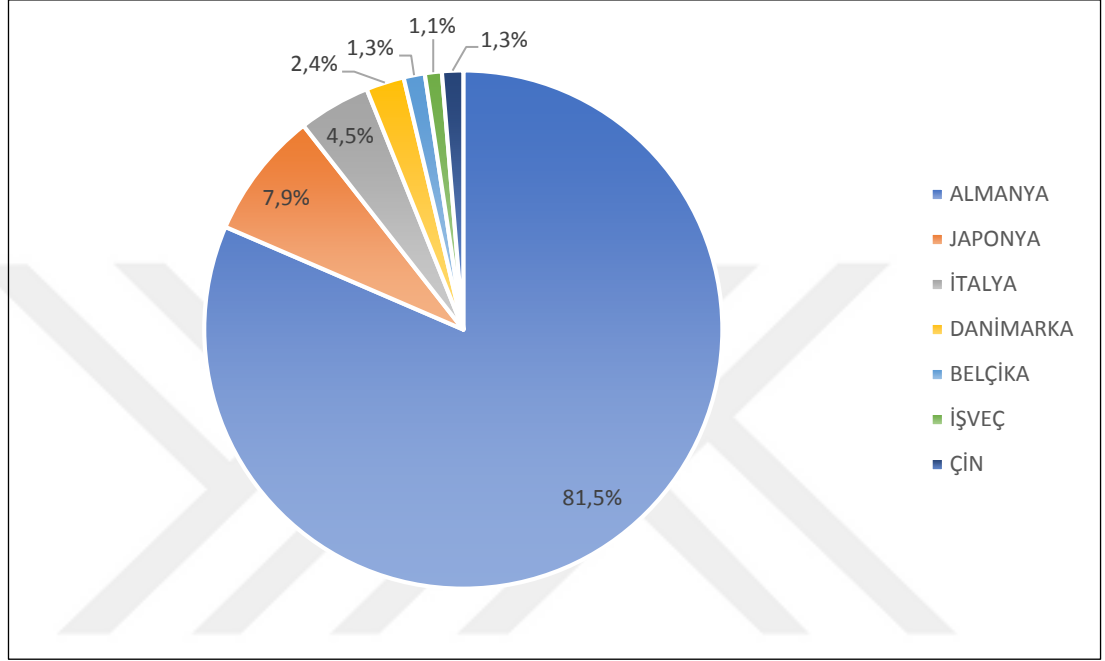
Boyama Makineleri: çalışma kapsamında boyama makineleri ithal eden firmaların (3) üretimde kullandıkları makine ve teçhizat türlerinden boyama makineleri ithal kullanım payı %93,4 olarak hesaplanmıştır. Boyama makineleri ithal eden ülkeler büyük ölçekli firmalardan havlu bornoz sektörü ve konfeksiyon sektörüdür.

Görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizat türlerinden boyama makineler %68 Almanya, %32 İtalya ülkeleridir. Bu firmalara ithal etme nedenleri yönelik sorular yöneltilmiştir. Elde edilen verilere göre en önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, ikinci önemli nedeni yurtiçi üretimin yetersiz olması, üçüncü önemli nedeni yurtiçi üretimin olmaması, dördüncü önemli nedeni satıcı firmaların sunduğu ithalat kredisi, beşinci önemli nedeni satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması gelmektedir.

Hazır Giyim Üretim Makineleri: görüşme yapılan firmaların üretimde kullandıkları makine ve teçhizat türlerinden hazır giyim makineleri ithal kullanım payı %90 olarak

hesaplanmıştır. Hazır giyim makinelerini kullanan sektörler havlu bernoze sektörü, konfeksiyon sektörü ve ev tekstili sektörüdür.

Şekil 5.10 Görüşmeye Katılan Firmaların Hazır Giyim Üretim Makinesi İthal Edilen Ülkeli

Tablo 5.10 'da görüşme yapılan firmaların hazır giyim üretim makinelerinin ithal edilen ülkeler %81,5 Almanya, %7,9si Japonya, %4,5 İtalya, %2,4 Danimarka, %1,3 Belçika, %1,1 İsveç, %1,3 Çin.

İthal edilme nedenine yönelik sorular yöneltilmiştir. Elde edilen verilere göre en önemli nedeni yurtiçi üretimin olmaması, ikinci önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olması, üçüncü önemli nedeni yurtiçi üretimin yetersiz olması, dördüncü önemli nedeni ithal olanın daha kaliteli olması, beşinci önemli nedeni satış sonrası hizmetlerin daha iyi olması gelmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye, Cumhuriyet'in ilanından itibaren 1930-1946 (1938 yılı hariç) dönemi dışında sürekli dış ticaret açığı vermiştir. Dış ticaret açığı azaltmak için ihracat ile ithalatın dengeli bir şekilde gelişmesi sağlanmalıdır. Bu nedenle ihracatı teşvik edici politikalar kadar ithalatı düzenleyici ve kontrol altına alıcı politikalar da gereklidir. Bu yönde politika geliştirebilmek için mevcut durumun doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. İmalat sanayinde her bir alt sanayinin kendine has üretim yapısı ve özellikleri söz konusudur. Bu nedenle imalat sanayi ile ilgili olarak genel yaklaşımlarla tespitlerde bulunmak ve buna bağlı olarak politikalar geliştirmek yeterli ve doğru değildir. Her bir alt sanayi veya sektör ile ilgili olarak detaylı çalışma yapılarak mevcut durum ve sorunlar doğru olarak tespit edilmeli ve bunlara yönelik mikro düzeyde politikalar geliştirilmelidir.

Bu yaklaşımla bu çalışmada imalat sanayi alt sektörlerinden tekstil ve hazır giyim sektöründe ithal girdi kullanım düzeyi ve ithal girdi kullanım nedenleri araştırılmıştır. Araştırma alanı olarak tekstil ve hazır giyim sektöründe üretim ve ihracat yoğunluğu açısından lider iller arasında yer alan Denizli seçilmiştir. Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe üretim yapan 86 firmanın verilerine derinlemesine yüz yüze görüşme ve anket yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışmada öncelikle firmalara ait genel bilgilere yer verilmişken ardından ihracat, Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra firmaların ithal girdi kullanım alanları, düzeyi ve nedenleri hakkında veriler ve bulgular paylaşılmıştır.

Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe araştırmaya katılan firmaların ortalama ihracat yapma oranı %36,8 olarak hesaplanmış ve görüşme yapılan firmaların pazar payları %44 ile yurtiçi pazarı ardından sırasıyla %26 ile Orta Doğu Ülkeleri %25 ile Avrupa Birliği %4 ile Amerika olduğu tespit edilmiştir. Görüşme yapılan firmaların ihracat yapma oranının düşük olmasının nedenleri olarak sırasıyla kaynak yetersizliği, iç pazarda tatmin sağladıkları, dış pazarı tanımama, aracı işletme bulamama, yabancı dil eksikliği, uygun fiyata sunamama, kaliteli mal sunamama olduğu tespit edilmiştir.

Firmaların Ar-Ge ve yenilik faaliyetleriyle ilgili olarak firmalardan ürün ve süreç yeniliği yapanların toplam içindeki payı sırasıyla %31,4 ve %36 olarak

hesaplanmıştır. Toplam satışlar içinde Ar-Ge harcamalarının payı ise %2,3 iken, sadece 13 firmada Ar-Ge departmanı yer almaktadır. Bu veriler firmaların yaptıkları yeniliklerin Ar-Ge temelli olması konusunda şüphe yaratmaktadır. Yüz yüze yapılan görüşmelerden yeniliklerin ana kaynağının yurt dışı fuarlar olduğu anlaşılmıştır. Yenilikler genellikle firma yöneticilerinin yurt dışı fuarlara katılımıyla yeni ürün ve üretim süreçleri ile ilgili olarak edindikleri bilgileri firmalarında uygulamalarıyla yaratılmıştır. Bu nedenle yaratılan yeniliklerin ortalama olarak yüksek katma değer yaratmaktan uzak oldukları söylenebilir.

Firmaların üretimde kullandıkları girdiler hammadde, ara malı, makine ve teçhizat olmak üzere üç ana grupta değerlendirilmiştir. Hammadde grubunda (pamuk, elyaf, iplik ve kumaş) ithal kullanım payı ortalama %60,28'dir. Hammadde grubu genel olarak ele alındığında ithal kullanım payının nedenleri arasında ilk sırada ithal olanın daha ucuz olması gelmektedir. Pamukta ithal kullanım payı ortalama %70'tir. En fazla pamuk ithalatı yapılan ülke %44,2 ile ABD'dir. İthal kullanım nedenlerinden ilki ithal olanın daha kaliteli olmasıdır. Elyafta ithal girdi kullanım payı %53,3 olarak hesaplanmıştır. Elyaf ithalatının en fazla olduğu ülke Çin'dir. Elyafta ithal girdi kullanım nedenleri arasında ilk sırada yurtiçi üretiminin yetersiz olması gelmektedir. İplikte ithal girdi kullanım payı %79 olarak hesaplanmıştır. İplik ithalatının en fazla olduğu ülke %50,3'lük pay ile Türkmenistan'dır. En önemli ithal girdi kullanma nedeni ithal olanın daha ucuz olmasıdır. Kumaşta ithal girdi kullanım payı %20,6 olarak hesaplanmıştır. Kumaş ithal edilen ülkelerden ilk sırada %77,4'lük pay ile Pakistan gelmektedir. Kumaş ithalatının en önemli nedeni ithal olanın daha ucuz olmasıdır.

Firmaların üretimde kullandıkları ara mallarında ithalat payı %4,1 olarak hesaplanmıştır. Ara malı ithalatını yapan firmalar genellikle istihdama göre büyük ölçekli firmalardır. Ara malı ithal edilen ülkelerde ilk sırada %42,9'luk pay ile Almanya gelmektedir. Ara malları maliyetinin toplam üretim maliyetleri içindeki payının düşük olması (%4) firmaların bu alanda maliyet baskısı hissetmesinin önüne geçmektedir. Ayrıca bu alanda yurtiçi üretimin yeterli olduğu belirtilmiştir. Bu gibi nedenlerle firmaların büyük kısmı bu alanda ithal girdi kullanımına yönelmemektedir.

Makine ve teçhizat grubunda ithal girdi kullanım payı ortalama %95 olarak hesaplanmıştır. En çok ithalat yapılan ülkeler Almanya ve İtalya'dır. İthal etme nedenlerinin başında ithal edilenin daha kaliteli olması gelmektedir. İplik üretim makinelerinin ithal kullanım payı ortalama %96,4 olarak hesaplanmıştır. İplik üretim makinesinin ithal edildiği ülkelerin başında %93,9'luk pay ile İtalya gelmektedir. Elde edilen verilere göre en önemli ithalat nedeni yurtiçi üretiminin yetersiz olmasıdır. Kumaş üretim makinelerinde ithal kullanım payı %96,9 olarak hesaplanmıştır. Kumaş üretim makinelerinin ithal edildiği ülkelerin başında %49,4'lük pay ile Almanya gelmektedir. Elde edilen verilere göre en önemli ithalat nedeni ithal olanın daha ucuz olmasıdır. Ön terbiye makinelerinde ithal kullanım payı %95 olarak hesaplanmıştır. Ön terbiye makinelerinin ithal edildiği ülkeler Almanya ve İtalya'dır. Bu grupta en önemli ithal etme nedeni ithal olanın daha kaliteli olmasıdır. Boyama makinelerinde ithal kullanım payı %93,4 olarak hesaplanmıştır. Boyama makinelerinin ithal edildiği ülkeler arasında ilk sırada %68'lik pay ile Almanya gelmektedir. Elde edilen verilere göre en önemli ithalat nedeni ithal olanın daha kaliteli olmasıdır. Hazır giyim makinelerinde ithal kullanım payı %90 olarak hesaplanmıştır. Hazır giyim üretim makinelerinin ithal edilen ülkeler arasında ilk sırada %81,5'lik pay ile Almanya gelmektedir. En önemli ithalat nedeni yurtiçi üretimin olmamasıdır.

Sonuç olarak, alan araştırmasının bulgularından hareketle Denizli tekstil ve hazır giyim sektöründe hammadde grubunda ithal girdi kullanım payı oldukça yüksek bulunmuştur.

Literatürdeki araştırmaların kapsam açısından sektörel ve/veya bölgesel olanlarının olmaması ve/veya yetersiz olması bu anlamda çalışmaların bulguları açısından karşılaştırma yapma olanağını kısıtlamaktadır. Ancak eldeki verilerden hareketle hammadde grubundaki ithalat payının literatürdeki bulgulara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum araştırmaların yöntem farklılıklarından kaynaklanıyor olabilir. Literatürde daha çok geçmiş yıllara ait güncel olmayan girdi-çıkıtı tabloları ile makro verileri kullanan çalışmalar söz konusudur. Bu çalışmada benimsenen alan araştırması yardımıyla gerek güncel gerekse kaynağından sağlıklı ve doğru veri yaratmak mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın bulgularının gerçeği yansıtma seviyesinin daha yüksek olduğuna inanılmaktadır. Hammadde grubunda

ithal girdi kullanım payının yüksek olmasının en büyük sebebi ithal olanın daha ucuz olmasıdır. Bu sonucun arka planında toplam maliyet içindeki paylar açısından hammaddelerin ilk sırada (%39) yer alması gelmektedir. Hammadde alanında fiyat firmaların rekabet gücü açısından hayati öneme sahiptir. Yerli üretimin maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle fiyatının ithal olanlara göre daha yüksek olması firmaları ithal girdi kullanmaya yöneltmektedir. Bu nedenle yerel üretimde maliyetleri düşürücü önlemler firmaların yerli girdi kullanmalarını teşvik edecek ve bu durumda yerli üretim, istihdam, katma değer ve gelir açılarından daha yüksek değerlere ulaşılacaktır.

Makine ve teçhizat grubunda kullanılan girdilerin neredeyse tamamının ithal olduğu anlaşılmıştır. Bunun ana nedeni bu alanda yerli üretimin dış ülkelerdeki gibi yeterince gelişmemiş olmasıdır. Bu alanda yerli üretimde gelişmemişlik üretimin ve satış sonrası hizmetlerin yetersiz, düzensiz ve kalitesiz olmasına neden olmakta ve bu durum firmaları ithalata yöneltmektedir. Bu alanda yerli üretimin teşvik edilmesi önemlidir. Ancak bu durum hammadde grubundaki sürece göre daha zorlu ve uzun soluklu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, U. (2011). Sanayi Devrimleri Dünyanın Gidişini Değiştirdi. <http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2009/11/SANAY% C4% B0DEVR% C4% B0M% C4% B0D% C3% 9CNYANING% C4% B0D% C4% B0% C5% 9E% C4% B0N% C4% B0DE% C4% 9E% C4% B0% C5% 9ET% C4% B0RD% C4% B0HAZ% C4% B0RAN-2011.pdf>. erişim tarihi:25.08.2016
- Akçomak , S. (2012). İş Gücü Piyasasındaki Güncel Dinamikler: Teknoloji, Küreselleşme Ve İthal Girdi Kullanımı. *Science And Technology Policies Research Center Tekpol Working Paper Series*. cilt 12.02. <http://stps.metu.edu.tr/sites/stps.metu.edu.tr/files/1202.pdf> erişim tarihi 25.08.2016
- Akdemir, S., & Konur, F. (2008). Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (2000-2007),. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü. [https://www.google.com.tr/search?q=T%C3%BCrkiye%E2%80%99de+D%C4%B1%C5%9F+Ticaretin+Geli%C5%9Fimi+\(2000-2007\)%2C&rlz=1C1NHXL_trTR769TR769&oq=T%C3%BCrkiye%E2%80%99de+D%C4%B1%C5%9F+Ticaretin+Geli%C5%9Fimi+\(2000-2007\)%2C&aqs=chrome..69i57.1247j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8](https://www.google.com.tr/search?q=T%C3%BCrkiye%E2%80%99de+D%C4%B1%C5%9F+Ticaretin+Geli%C5%9Fimi+(2000-2007)%2C&rlz=1C1NHXL_trTR769TR769&oq=T%C3%BCrkiye%E2%80%99de+D%C4%B1%C5%9F+Ticaretin+Geli%C5%9Fimi+(2000-2007)%2C&aqs=chrome..69i57.1247j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8) erişim tarihi 30.08.2016
- Alpar, C. (1982). İhracata Dayalı Sanayileşme. *Ekonomik Yaklaşım*, 121-135.
- Altan, Ş., Atan, M., & Tokpınar, S. (2015). Sektörel Etkinlik Ölçümü: Girdi Çıktı Tablosu Ve Veri Zarflama Analizi İle Bir Uygulama, . *İşletme Araştırma Dergisi*. cilt 7/2 http://www.isarder.com/2015/vol.7_issue.2_article09_full_text.pdf. erişim tarihi: 12.09.2016
- Arıbaş, K., & Deniz, M. (2015). *Paul Krugman Ve Yeni Ekonomik Coğrafya*. Ankara.

http://tucaum.ankara.edu.tr/wpcontent/uploads/sites/280/2015/08/semp6_20.pdf
df erişim tarihi:12.10.2016

Arıç, K. H. (2013). Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisinin Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 81-97.

Aslan, N., & Terzi, N. (2006). Heckscher-Ohlin-Samuelson (Hos) Teorisi Ve Teorinin Değerlendirmesi. *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 21(1), 1-14.

Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.

Aydoğuş, O. (2010). *Girdi-Çıktı Modeellerine Giriş*. Ankara: Elif Yayınevi.

Aytemiz, S. (2005). Türkiye İmalat Sanayi Üretimi Ve Dış Ticaretin Yapısı. *Ekonomik Yaklaşım*, 16(56), 43-56.

Bağcı, E. (2013). *Türkiye'de Üretim Ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerine Sektörel Bir Analiz: Türkiye Tekstil Ve Hazır Giyim Sektörü, (Basılmamış Doktora Tezi)*, .. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul.: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balassa, B. (1978). *Exports And Economic Growth: Further Evidence*. Journal Of Development Economics.

Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi Ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C. Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 175-186.

Bayraktutan, Y., & Arslan, İ. (2008, Aralık). Türkiye De Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi:Koentegrasyon Analizi (1980-2006). *Kmu İibf Dergisi*, 10(14). 12 1, 2017 Tarihinde <Http://Dergi.Kmu.Edu.Tr/Userfiles/File/Haziran2008/Cilt8/Say14/1-12.Pdf> Adresinden Alındı

- Bendix, R. (1995). *Sanayileşme, Modernleşme Ve Kalkınma, Sosyoloji Yazıları* (3 B.). (İ. Sezal, Çev.) Bursa: Ekin Kitabevi.
- Berksoy, T. (1982). *Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*. İstanbul: Nadir Kitap.
- Bhagwati, J. N. (1982). "Rethinking Trade Strategy", *Development Strategies Reconsidered*. Oxford: U.S. Third World Policy Perspectives No:5, Overseas Development Council.
- Bilgili, Y. (2011). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları (Makro İktisadın Teorik Esasları)*. İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.
- Boratav, K. (2003). *Türk İktisat Tarihi (1908-2002)*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.
- BSTS / İktisat Terimleri Sözlüğü (2004). *Sanayileşme*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=272853. erişim tarihi:10.2.2017
- Clark, P. B. (1970). *Planning Import Substitution*. Amsterdam: North Holland Publ.Comp.
- Çelebi, E. (2011). Türkiye'deki Devalüasyon Uygulamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*.
- Çelebi, I. (1991). *Dışa Açık Büyüme Ve Türkiye*,. İstanbul: E Yayınları.
- Çivi, H., & Çakır, M. (2000). Türkiye'de İmalat Sanayinin Dışa Bağımlılığı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Faültesi Dergisi*, 14(1), 1-9.
- Doğan, D. (2009). *Türkiye İmalat Sanayi Dış Ticaretinin Sektörel İstihdam Üzerine Etkisi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(16).

EBSO. (2015). *Sanayi 4.0. Araştırma Müdürlüğü.*
http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf

Ege, B. (2014). 4. Endüstri Devrimi Kapıda Mı? *Bilim Teknik*, 26-29.

Egeli, H. (2001). Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri Ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Journals Of Manas*, 1(2), 149-161.

Ekodialog.Com. (Tarih Yok). *İmalat Sanayisi Katma Değer.* 12 1, 2017 Tarihinde
<Http://Www.Ekodialog.Com/Az-Gelismis-Ulkeler/Az-Gelismis-Ulkelerde-Kisibasina-İmalat-Sanayi-Katmadegeri.Html> Adresinden Alındı

Eren, A. (2011). *Türkiye Ekonomisi.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Eren, A. A. (2011). Sir William Petty: Merkantilist Bir Düşünür Mü? *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 22(79), 45-70.

Erkan, B. (2012). Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırılmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi:Türkiye- Suriye Örneği. *Zkü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 195-218.

Ersoy, A. (2008). *İktisadi Teoriler Ve Düşünceler Tarihi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Eser, U. (1993). *Türkiye De Sanayileşme* (1 B.). Ankara: İmge Kitapevi.

Eski, H. (2007). *Ekonominin Temel Kavramları.* Ankara: Gazi Kitapevi.

Eskicioğlu, O. (1995). *İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi .* İzmir: Anadolu Matbacılık.

Eşiyok, B. A. (2008). *Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler Ve Faktör Kullanımıyoğunluklarına Göre Dış Ticaretin Yapısı.* Ankara: Türkiye

Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik Vesosyal Araştırmalar Müdürlüğü Raporu,.

Freeman, C. & Soote L. (2004). *Yenilik İktisadı*, (çev. Ergun Türkcan), Ankara .
Tübitak.

Genç, Ö. (2016). *Türkiye Ara Malı Dış Ticaret (Sektörel Analiz)*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik Sosyal Araştırma Müdürlüğü.
http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2016GA/Turkiye_Ara_mali_Dis_Ticareti.pdf. erişim tarihi: 22.10.2017

Gern, J. P. (1993). L'apport Du Commerce Esterieur A La Croissance Des Pays Non Industriatises. *Revue Tiers Monde*(133), 7-36.

Gölhan, M. (1993). Türkiyede Sanayileşme. *Sosyal Siyaset Konferans Dergisi*(39), 9-20.

Güneş, S., Toğay, A., & Güneş, Ç. (2015, Aralık). Katma Değer Kalkınma Bağlamında Ürün Tasarımı. *Std*, 97-112. 12 1, 2017 Tarihinde
Http://Www.Sanatvetasarim.Gazi.Edu.Tr/Web/Makaleler/16_Gunes,Togay,Gunes.Pdf Adresinden Alındı

Güngör, F. (2016). Endüstri 4.0'ın Talaşlı Üretimsektörüne Etkileri: Yeni Doğacak Ve Kaybolacak Meslekler. 7. *Uluslararası Talaşlı İmalat Sempozyumu*. İstanbul.

Gür, Y. (2017). *Birinci, İkinci Ve Üçüncü Sanayi Devrimi Ve Ardından Endüstri 4.0*.
<http://www.makinamagazin.com.tr/haber/birinci-ikinci-ve-ucuncu-sanayi-devrimi-ve-ardindan-endustri-40/5186>. Erişim tarihi:12.11.2017

Han, E., & Kaya, A. A. (2006). *Kalkınma Ekonomisi Teorisi Ve Politika*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Hartini, M. (2013). *Growth Channels, Imported Inputs And Intra-Industry Trade: A Panel Data Analysis On Malaysian Manufacturing Sector*. (Basılmamış Doktora Tezi). Exeter Üniversitesi.

Hiç, M. (1973). *Türkiye' De İhracatın Geliştirilmesi Sorunu*. Ankara: Tisk Yayını.

Hosbawn, E. J. (1987). *Sanayi Ve İmparatorluk*. (Y. Gülerman, & A. Ersoy, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Hummels, D. (1999). Jun Ishii And Kei-Mu Yi. *The Nature And Growth Of Vertical Specialization In World Trade*.

Hunt, E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (M. Günay, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

İnançlı, S., & Konak, A. (2011). Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü", İ, 6(2), 343-362. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi*, 6(2), 343-362.

Hanson. (1986). *A Dictionary Of Economics And Commerce*. London: Pinter Publishing Limited.

Kalkınma Bakanlığı, (2015a). *İmalat Sanayi Üretim Değerinin Alt Faaliyetlere Göre Dağılımı*.

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>. erişim tarihi: 26.01.2018

Kalkınma Bakanlığı (2015b) *İmalat Sanayi İstihdamın Alt Sektörlere Göre Dağılımı*.

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>. erişim tarihi: 26.01.2018

Kalkınma Bakanlığı (2015c). *İmalat Sanayi Katma Değerinin Gelişimi*.

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>. erişim tarihi: 26.01.2018

Kalkınma Bakanlığı (2015d). *İmalat Sanayi Sabit Sermaye Gelişimi (Milyon \$)*.
<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>. erişim
tarihi: 26.01.2018

Kalkınma Bakanlığı (2017a). *Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler*
<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>. erişim
tarihi: 26.01.2018

Kalkınma Bakanlığı (2017b). *Türkiye'de İthalatın Sektörel Yapısı (ISIC Rev3 Sınıflandırması) (Milyon \$)*.
<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>. Erişim
tarihi: 26.01.2018

Kalkınma Bakanlığı (2017c). *İmalat Sanayinin Büyüme Hızının Yıllar İçindeki Gelişimi*.
<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>. Erişim
tarihi: 26.01.2018

Kalkınma Bakanlığı (2017d). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi, İthalatın Mal gruplarına Göre Dağılımı*.
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gostergeler/Attachments/231/3.%20D%C4%B1%20Ticaret%20ve%20%C3%96demeler%20Dengesi.rar> erişim
tarihi 02.04.2017

Karlık, R. (2002). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Bilim Ve Teknik Yayını.

Kaymakçı, O. (2012). *Ekonominin Küreselleşmesi Ve Dış Ticaret Teorileri. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 49(572)*.

Kazgan, G. (1985). *Ekonomide Dış Açık Büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar Matbası.

Kleinert, J. (2003). *Growing Trade In Intermediate Goods: Outsourcing, Global Sourcing, Or Increasing Importance Of Mne Networks? Review Of International Economics, 1(3), 462-482*.

- Konak, A. (2012). *Ticarette Dışa Bağımlılık Ve Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: 1980-2010 Ekonomik Analizi*. (Basılmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korum, U. (1977). *Türk İmalat Sanayii Ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme*. Ankara: Aüsbf Yayını.
- Krueger, O. (1974). Foreign Trade Regimes And Economic Development: Turkey. *Nber Conference Series*, 271-339.
- Kundak, S. (2015). *Türkiye'de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi*. (Basılmamış Doktora Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükkefe, B. (2011). Intra Industry Trade In Textile And Clothing Industry: The Case Of Turkey. *International Review Of Business, Research Papers*, 7(1), 176-190.
- Küçükkiremitçi, O. (2007). *Türkiye İmalat Sanayinin Yapısal Analizi Ve Sektörel Performans Değerlendirmesi (22 Ana Sektör İtibariyle)*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü.
- Sönmez, M. (2005). *Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı:2000-2004*.
- Manısalı, E. (1978). *Gelişme Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını*.
- Ongun, T. (2009). *Sanayileşme Ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Özbey, F. R. (1999). *Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye De Sanayileşmenin Değerlendirilmesi*. (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özdemir, Ş. (2014). Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerindeki Etkisi: Bilim Ve Teknoloji İç İçe. *Üretim Ekonomisi Kongresi*, (S. 1-11).
- Özen, A. E. (2015). Seçilmiş Göstergelerle Türkiye İmalat Sanayiinin Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal Of Iss(5)*, 140-162.
- Özgüven, A. (2005). *İktisadi Düşünceler-Doktrinler Ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Öztürk, N. (2003). Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar. *Öneri C.5.S.19*, 109-126.
- Öztürkcan, S. (2016). 4. *Sanayi Devrimi*. Ankara: Odtü Metalurji Ve Malzeme Mühendisliği Bölümü 50. Yıl Sempozyumu.
- Pamukçu, T., & Boer, P. (2000). A Structural Decomposition Analysis of Imports Of Turkey (1968-1990). *Www.Academia.Edu*, 1-37.
- Sağır, H. (2011). *İthal İkameci Sanayileşme Ve İhracata Dönük Büyüme Stratejileri. Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri Ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü.
- Salvatore, D. (1986). *Uluslararası İktisat Teori Ve Problemler*. (T. İşgüdüsel , Çev.) Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.
- Savaş, V. (1982). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: Ar Basım.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., & Hamsici, T. (2010). *Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği No: 10/02.
- Schwab, K. (2015). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. (Z. Dicleli, Çev.) İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti.
- Serin, N. (1971). *Kalkınma Ve Dış Ticaret*. Ankara: Ankara Üniversite Sbf Yayını.

Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası Ticaret* (15. Baskı B.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Sivarajan A. (2012). Export Expansion And Imported Input Intensity In The Malaysian Manufacturing Sector. *Prosiding Perkem*, 7(2), 1304-1313.

Soyyigit, S. (2011). Türkiye’de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Uygulamaları Ve İmalat Sanayiğ Üzerinde Etkinliğı: Nedensellik Analizi (1990-2008),. *İktisat Fakültesi Mecmuası- Journal Of The Faculty Of Economisc*, 60(2), 135-156.

Şanlı, B. (1997). *Sanayileşme Stratejileri Ve Türk Dış Ticareti; Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Gazi Kitabevi.

Şenesen, & Şenesen Güllük, G. (2003). “Import Dependency Of Production In Turkey: Structural Change From 1970’s To 1990’s. *Tenth Annual Conference Of The Economic Research Forum (Erf)*.

Şenesen, G. (2005). *Türkiyenin Üretim Yapısı: Girdi-Çıktı Modeliyle Temel Bulgular*. Tüsdad Büyüme Stratejileri Dizisi No:3.

Temel, A., Tanrıkılı, K., Yener, N., & Yalçın, C. (1995). *Türk Ekonomisi'nin Rekabet Gücündeki Gelişmeler*. Ankara: Dpt Ekonomik Modeller Ve Stratejik Arastırmalar Genel Müdürlüğü Yayını.

Tezel, Y. S. (1997). *İktisadi Büyüme*. Ankara: Ankyra Yayıncılık.

TMMOB Sanayi Kongresi . (2007). *Ülke Örnekleri İle Kalkınma Ve Sanayileşme Modelleri*.

- Tonus, Ö. (2007). Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık Ve Sanayileşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(17), 192-216.
- Topuz, K. Z. (1988). *Türkiyede İthal-İkameci Sanayileşme İle 1980 Sonrası Sınai İhracatın Değerlendirilmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Torun, İ. (2003). Endüstri Toplumunun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi Ve Sina-İ Faktörler. *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 181-192.
- Töre, N. (1996). *İktisadın İlkeleri*. (F. Çolak, Dü.) Ankara: Alkım Yayınevi.
- Tuna, Y. (1990). *Sanayileşme Stratejileri Ve Türkiye*. İstanbul: T.C.D.Z.K.K.Deniz Harp Okulu Komutanlığı.
- Tuncer, B. (1979). Türkiye’nin Sanayileşmesi Ve Sanayi Politikaları, Türk Ekonomisinin Dışa Açılması Sorunları. *Ekonomik Ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti*, (S. 179-208). İstanbul.
- TÜİK, (2015). *İmalat Sanayi Üretim Değerinin Alt Faaliyetlere Göre Dağılımı*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1024. Erişim tarihi: 26.01.2018.
- TÜİK (2015b) *İmalat Sanayi İstihdamın Alt Sektörlere Göre Dağılımı*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1035. Erişim tarihi: 26.01.2018.
- TÜİK, (2017a). *Yıllara Göre Dış Ticaret*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046. Erişim tarihi:26.01.2018
- TÜİK (2017b). *Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat, Toplam İçindeki Payı (%)* http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046. Erişim tarihi:26.01.2018.
- TÜİK (2017c). *İmalat Sanayinin Milli Gelir İçindeki Payının Yıllar İçindeki Gelişimi*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1105. Erişim tarihi: 26.01.2018.

- TÜİK (2017d). *İmalat Sanayide Üretim Payı*
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1024. Erişim tarihi: 26.01.2018.
- TÜİK (2017e). *İmalat Sanayide İstihdam Yapısı*.
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1035. Erişim tarihi: 26.01.2018.
- TÜİK (2017f). *İmalat Sanayisinde Dış Ticaret (1980 Sonrası)*.
https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&si_tcrev=0&isicrev=3&sayac=5804. Erişim Tarihi:26.01.2018
- TÜİK (2017g). *Türkiye’de İmalat Sanayisi İthalatın Sektörel Yapısı (Milyar \$)*
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046. Erişim tarihi:26.01.2018
- TÜİK (2017h). *Ara Malı İthalatın Alt Faaliyetlerine göre Dağılımı*.
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046. Erişim Tarihi:26.01.208
- Türkan, E. (2006). *Türkiye’de Üretimin İthalat Ve İhracat Bağımlılığı*. Ankara: Tcmb.
- TÜSİAD. (2016). *Türkiyenin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0: Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi*. İstanbul: The Bostow Consulteng Group.
- Uygur, E. (1990). "Price, Output And Investment Decisions Of Firms: The Case Of Turkish Industry", Discussion Paper. *Central Bank Of The Republic Of Turkey*.
- Uygur, E. (1990). *Price, Output And Investment Decisions Of Firms: The Case Of Turkish Industry*. Discussion Papers From Research And Monetary Policy Department, Central Bank Of The Republic Of Turkey.
- Üskent, S. B. (2006). *19. Yüzyıl İngiliz Romanında Endüstri Devrimi’nin Yansımaları: Dickens’in Hard Times’ı, Gaskell’in Mary Barton’ı Ve Disraeli’nin Sybil Or The Two Nations’i*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri Ve Edebiyatları (İngiliz Dili Ve Edebiyatı) Anabilim Dalı.

Vatansever Deviren, N. (2004). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Mevzuat Dergisi*(81). 11 21, 2017 Tarihinde <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm>

Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birlik ve Büyüme*. İçinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Yüksel, E., Sarıdoğan. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri Ve Paul R.Krugman'ın Katkıları. *Öneri*, 9(35), 199-206.

Yükseler, Z., & Türkan, E. (2006). *Türkiye'nin Üretim Ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler Ve Yansımalar*. İstanbul: Tüsiad Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Formu Çalışma Raporları.

Yülek, M. (2014). *Katma Değer, Marka, Teknoloji, Ar-Ge Ve Beşeri Sermaye Üzerine*. 12 1, 2014 Tarihinde http://www.muratyulek.com/public_html/wp-content/uploads/2014/01/2014/04/katmadegerr.pdf Adresinden Alındı

Züngür, D., & Dilber, İ. (210). İhracata Dayalı Büyüme Modelinin İmalat Sanayi İhracatı Üzerindeki Etkisinin Saptanmasına İlişkin Bir Araştırma. *Öneri*, 9(34).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: BURCU AKYÜREK

Doğum Yeri: KALE/DENİZLİ

Doğum Tarihi: 01.08.1990

Medeni Hali: Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ

2008-2009: ORDU ÜNİVERSİTESİ

2009-2012: MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

MESLEKİ BİLGİLER